

Armen zijn vaker dan niet-armen ontevreden over de inkomensverdeling in Nederland, de hoogte van de uitkeringen en het regeringsbeleid met betrekking tot de werkgelegenheid en de kosten van levensonderhoud.

De inkomenspositie is echter niet van invloed op de meningen over het beleid ten aanzien van zorg, ordehandhaving en onderwijs. Andere factoren, zoals het opleidingsniveau, het geslacht en de leeftijd, wegen daarbij zwaarder.

Er zijn nauwelijks aanwijzingen gevonden dat de moraal van armen hun integratie in de samenleving belemmert. Uitkerings- of belastingfraude wijzen zij even vaak af als de hogere inkomens, en ze zijn ook niet intoleranter jegens mogelijke concurrenten op de woning-, opleidings- of arbeidsmarkt. Zo verschillen lagere en hogere inkomens nauwelijks in hun preferenties voor allochtonen of autochtonen bij woningtoewijzing, promotie of ontslag.

8.1 Inleiding

In dit hoofdstuk gaat de aandacht uit naar de meningen en opvattingen van armen en niet-armen. Bezien wordt welke denkbeelden personen met een laag inkomen hebben over een aantal onderwerpen en in hoeverre zij daarin verschillen van de hogere inkomens. Tevens wordt onderzocht of die eventuele verschillen werkelijk aan de inkomenspositie kunnen worden toegeschreven. Deze analyse beoogt na te gaan of armen bepaalde denkbeelden hebben die hun integratie in de samenleving in de weg staan. Hebben zij bijvoorbeeld het gevoel door de overheid in de steek te zijn gelaten? Staan zij meer open voor bepaalde vormen van regelvertreding, zoals uitkeringsfraude? Stellen zij zich, mogelijk vanuit de overweging dat allochtonen een te groot deel van schaarse goederen als woonruimte, scholing en betaalde arbeid in beslag nemen, minder tolerant op tegenover hen? Een bevestigend antwoord op deze en andere vragen kan erop duiden dat mensen die (langdurig) in een armoedesituatie verkeren, een zekere mate van wrok voelen. In het extreme geval zou zelfs een armoedecultuur kunnen ontstaan, waarbij de armen deviantie normen, waarden en gedragspatronen ontwikkelen en zich uiteindelijk geheel uit de maatschappij terugtrekken.

Eerder onderzoek heeft aangetoond dat de inkomenspositie inderdaad van invloed is op opvattingen over zaken als welvaartsverdeling en de rol van de overheid (Middendorp 1978 en 1991; Houtman 1994; De Witte en Scheepers 1999). Deze invloed op sociaal-economische denkbeelden zou voortkomen uit het feit dat mensen in een bepaalde sociaal-economische positie een persoonlijk belang hebben bij de wijze waarop bijvoorbeeld de verdeling van geld en goederen is geregeld. Zo hebben degenen met een laag inkomen belang bij een overheid die zich inzet voor nivellering van de inkomens en solidariteit met de zwakkere groepen in de samenleving, terwijl de hogere inkomens eerder belang hebben bij een overheid die vrije marktwerking nastreeft.

Sociaal-culturele opvattingen, die betrekking hebben op de mate van tolerantie ten aanzien van bepaalde maatschappelijke ontwikkelingen, blijken daarentegen volgens eerder onderzoek niet of nauwelijks te worden bepaald door het inkomen, maar wel door het opleidingsniveau.

* Dit hoofdstuk is een bijdrage van het SCP, geschreven door mw. dr. S.J.M. Hoff.

In het algemeen stellen hoger opgeleiden zich progressiever en toleranter op tegenover allerlei uitingsvormen van individualisering dan lager opgeleiden. Dit verschil zou voortvloeien uit het feit dat een hoge opleiding leidt tot een bredere kijk op de sociale werkelijkheid, waarbij men zich ervan bewust wordt dat de geldende gedragsregels geen absoluut karakter hebben, maar vatbaar zijn voor herinterpretatie en verandering (Houtman 1994).

Deze tweedeling in opvattingen wordt aangehouden bij de hierna volgende beschrijving van de denkbeelden van armen en niet-armen. In verband met de sociaal-economische opvattingen komen meningen over de sociale zekerheid en over het regeringsbeleid op een aantal terreinen aan de orde. Vanwege het belang dat de lagere inkomens hebben bij meer inkomensgelijkheid en een sterk interveniërende overheid, mag worden verwacht dat hun overtuigingen een wens tot meer overheidsingrijpen weerspiegelen. Ten aanzien van de sociaal-culturele opvattingen wordt ingegaan op maatschappelijke kwesties als criminaliteit, allochtonen en arbeidsparticipatie van vrouwen. Gezien de eerdere onderzoeksbevindingen kan echter worden verondersteld dat hier de inkomenspositie slechts in een enkel geval verschil zal uitmaken. Voorzover er wel verschillen tussen armen en niet-armen worden gevonden, zullen deze naar verwachting verdwijnen wanneer wordt gecorrigeerd voor de invloed van het opleidingsniveau.

Ter beantwoording van de onderzoeksvragen zal gebruik worden gemaakt van gegevens uit het onderzoek Culturele veranderingen in Nederland 1998 (CV'98). Dit bestand bevat informatie van circa 2.100 respondenten over hun meningen ten aanzien van onderwerpen die variëren van het regeringsbeleid tot religie en van de sociale voorzieningen tot milieuverontreiniging.¹

8.2 Vaststelling van de lage-inkomensgroep

Voordat wordt overgegaan tot de bespreking van de bevindingen met betrekking tot de onderzoeksvragen, dient kort te worden aangegeven hoe het aandeel respondenten met een inkomen onder de armoedegrens is vastgesteld. Het onderzoek Culturele veranderingen in Nederland kent helaas een vrij grove meting van het inkomen, als gevolg waarvan de categorie 'armen' niet exact kan worden afgebakend. Gevraagd wordt slechts naar het bruto- en het nettohuishoudensinkomen per jaar, waarbij de antwoorden zijn geclassificeerd in categorieën van 3.000 gulden, oplopend tot categorieën van 24.000 gulden.² Aan de hand van de informatie over het nettogezinsinkomen en van gegevens over de samenstelling van het huishouden is zo goed mogelijk vastgesteld of men zich onder of boven de geldende lage-inkomensgrens bevindt. Daarbij is verondersteld dat het gerapporteerde jaarinkomen gelijk is aan de bovengrens van de desbetreffende inkomenscategorie, zodat het aandeel arme huishoudens binnen de responsgroep kan worden gezien als een minimumschatting. Volgens deze berekening leeft iets minder dan 17% van de respondenten in een huishouden met een netto-inkomen onder de lage-inkomensgrens.³

8.3 Sociaal-economische opvattingen

Zoals gezegd bevat het CV-bestand informatie over opvattingen met betrekking tot de meest uiteenlopende kwesties. Hier worden de sociaal-economische opvattingen besproken, waarbij allereerst wordt gezien of personen met een inkomen onder de armoedegrens daarin verschillen van degenen met een hoger inkomen, en vervolgens of die verschillen ook werkelijk kunnen worden toegeschreven aan de inkomenspositie dan wel verdwijnen wanneer gecorri-

geerd wordt voor de effecten van andere kenmerken. Ten behoeve van deze laatste vraag zal telkens een model worden getoetst waarin, naast de inkomenspositie, als voorspellende variabelen het al dan niet verrichten van betaald werk, het opleidingsniveau, het geslacht, de leeftijd en de huishoudenssamenstelling zijn opgenomen.⁴

Opvattingen over inkomen en sociale zekerheid

In verband met het oordeel over de verdeling van de inkomens in Nederland is allereerst gevraagd naar de mate waarin de regering zich volgens de respondent inspant om de welvaart van mensen als hem- of haarzelf te vergroten. Daarnaast is gevraagd of de inkomensverschillen in Nederland te groot, te klein of precies goed zijn, alsmede naar de mate waarin men tevreden is over de sociale voorzieningen in Nederland. Tot slot konden de respondenten hun oordeel over een aantal sociale uitkeringen uitspreken en aangeven of de uitkeringen gezien de huidige economische situatie zouden moeten stijgen, dalen of gelijk blijven. In tabel 8.1 staan zowel de ongecorrigeerde als de gecorrigeerde bevindingen weergegeven.

Tabel 8.1 Oordeel van armen en niet-armen over inkomen en sociale zekerheid, 1998 (in procenten)

	ongecorrigeerd			gecorrigeerd ^a		
	arm	niet-arm	verschil	arm	niet-arm	verschil
de regering doet te weinig om de welvaart te vergroten	70	49	*	64	50	*
de inkomensverschillen in ons land zijn te groot	76	60	*	71	61	*
ontevreden over de sociale voorzieningen in ons land	36	34	n.s.	35	34	n.s.
uitkeringen moeten stijgen gezien huidige economische situatie	62	52	*	59	53	n.s.
oordeel huidige sociale voorzieningen:						
Algemene bijstandswet is onvoldoende	70	65	n.s.	68	67	n.s.
Algemene nabestaandenwet is onvoldoende	69	70	n.s.	70	70	n.s.
AOW is onvoldoende	62	58	n.s.	60	59	n.s.
Arbeidsongeschiktheidswet is onvoldoende	61	57	n.s.	58	57	n.s.
Werkloosheidswet is onvoldoende	44	31	*	38	31	n.s.

a Gecorrigeerd voor arbeidssituatie, opleidingsniveau, geslacht, leeftijd en huishoudenstype.
 * Significant verschil tussen arm en niet-arm ($p < 0,05$).

Bron: SCP (CV'98)

De gegevens in tabel 8.1 tonen aan dat, in overeenstemming met de verwachting, de eigen inkomenspositie bepalend is voor het oordeel over de mate waarin de overheid zich inspant om de welvaart te vergroten. Het aandeel respondenten dat deze inspanningen als onvoldoende beschouwt, ligt duidelijk hoger binnen de groep met een inkomen onder de armoedegrens dan in de niet-arme groep. Dit verschil blijft bovendien staan wanneer wordt gecorrigeerd voor de invloed van andere persoonskenmerken. Wel hebben het opleidingsniveau, de leeftijd en het huishoudenstype eveneens een zelfstandig effect. Net als de armen zijn lager opgeleiden, personen jonger dan 65 jaar en alleenstaanden het relatief vaak eens met de stelling dat de regering te weinig doet om de welvaart te vergroten.

Soortgelijke bevindingen zijn er ten aanzien van het oordeel over de inkomensverschillen in Nederland en over de hoogte van de sociale uitkeringen gezien de huidige economische

situatie. Armen zijn aanzienlijk vaker dan niet-armen van mening dat de verschillen tussen de inkomens te groot zijn en dat de uitkeringen zouden moeten stijgen. Het eerstgenoemde verschil blijft behouden na controle voor de invloed van de overige kenmerken, het laatstgenoemde valt weg zodra voor de invloed van de arbeidssituatie wordt gecorrigeerd. Niet-werkenden behoren relatief vaak tot de lage-inkomenscategorie en zijn tevens vaker dan personen met een betaalde baan van mening dat de uitkeringen zouden moeten stijgen.

Voor de mate waarin men ontevreden is over de sociale voorzieningen in Nederland maakt de welvaartspositie van de respondent niet uit. Van zowel de arme als de niet-arme groep geeft circa 35% aan hierover ontevreden te zijn. In dit geval is vooral de leeftijd van belang, waarbij zowel jongeren tot 25 jaar als personen van 65 jaar of ouder minder vaak van ontevredenheid getuigen (in respectievelijk 26% en 21% van de gevallen) dan de tussenliggende leeftijdsgroepen (36% à 40%).

Het oordeel over de verschillende sociale verzekeringen, tenslotte, laat in vrijwel alle gevallen evenmin een verschil naar inkomen zien. Alleen de Werkloosheidswet (WW) wordt door de armen vaker als onvoldoende beschouwd dan door de niet-armen. Dit armoede-effect verdwijnt echter onder invloed van het opleidingsniveau en de arbeidssituatie. Laagopgeleiden en niet-werkenden, beiden oververtegenwoordigd onder de lage inkomens, blijken daarbij vaker ontevreden dan hoger geschoolden en werkenden.

Wanneer daarnaast nog rekening wordt gehouden met het feit dat de respondenten met een laag inkomen relatief vaak een WW- of een andere sociale uitkering ontvangen, wordt duidelijk dat het krijgen van een uitkering eveneens in sterke mate bepalend is voor het oordeel over de WW. Het aandeel respondenten dat deze regeling als onvoldoende beoordeelt, ligt onder de uitkeringsontvangers 13 procentpunten hoger dan onder degenen die zelf niet afhankelijk zijn van een uitkering. Nadere analyse leert dat hetzelfde geldt ten aanzien van de AOW, de Algemene bijstandswet en de arbeidsongeschiktheidsregelingen. Terwijl de armoedesituatie niet uitmaakt voor het oordeel over deze sociale voorzieningen, doet de inkomensbron dat wel. In alle drie gevallen ligt het aandeel ontevreden respondenten 9 à 10 procentpunten hoger onder de uitkeringsontvangers dan onder de niet-uitkeringsontvangers. Dat het oordeel over deze regelingen eerder van de bron van inkomsten dan van de welvaartspositie afhangt, doet op het eerste gezicht vreemd aan. Echter, van de uitkeringsontvangers heeft ruim 70% een inkomen dat (net) boven de armoedegrens ligt, en juist deze subgroep blijkt relatief vaak ontevreden te zijn. Het lijkt zeer wel mogelijk dat zij bij hun oordeel ook andere aspecten van de desbetreffende regeling dan de uitkeringshoogte betrekken, zoals de toegankelijkheid of de duur van de uitkering.

Opvattingen over het regeringsbeleid

Eerder is de verwachting geformuleerd dat de lagere inkomens belang hebben bij een sterk interveniërende overheid en dat hun denkbeelden daarom een wens naar meer overheidsingrijpen zouden weerspiegelen. Of deze verwachting uitkomt, wordt nagegaan met behulp van gegevens over de mate waarin men de beleidsmaatregelen op diverse terreinen als toereikend beschouwt. In tabel 8.2 staat het aandeel arme en niet-arme respondenten gepresenteerd dat vindt dat de regering te weinig aan het desbetreffende thema doet.

Tabel 8.2 Oordeel van armen en niet-armen over het regeringsbeleid op verschillende gebieden, 1998 (in procenten)

	regering doet hier te weinig aan					
	ongecorrigeerd			gecorrigeerd ^a		
	arm	niet-arm	verschil	arm	niet-arm	verschil
zorg	80	79	n.s.	79	79	n.s.
ordehandhaving	78	80	n.s.	77	81	n.s.
leefbaarheid in de steden	57	59	n.s.	57	59	n.s.
sociale zekerheid	47	42	n.s.	44	43	n.s.
milieu	45	45	n.s.	46	45	n.s.
werkgelegenheid	41	25	*	34	26	*
kosten van levensonderhoud	40	32	*	34	33	n.s.
algemeen vormend onderwijs	39	39	n.s.	40	39	n.s.
beroepsonderwijs	33	37	n.s.	36	36	n.s.
opvang van buitenlanders	33	33	n.s.	36	34	n.s.
vrije tijd	21	22	n.s.	20	22	n.s.
cultuur	20	15	*	20	15	*

a Gecorrigeerd voor arbeidssituatie, opleidingsniveau, geslacht, leeftijd en huishoudenstype.
 * Significant verschil tussen arm en niet-arm ($p < 0,05$).

Bron: SCP (CV'98)

Blijkens tabel 8.2 zijn zowel de lage als de hogere inkomens het minst te spreken over het overheidsbeleid ten aanzien van de zorg en de ordehandhaving. Ongeacht de welvaartspositie vindt bijna 80% van de respondenten dat de regering hier te weinig aan doet. De gegevens tonen bovendien aan dat het oordeel over het beleid überhaupt slechts in een enkel geval aan het inkomen gerelateerd is. Opleiding, geslacht en leeftijd blijken een veel belangrijkere rol te spelen. Hierbij hangt het van het beleidsterrein af in welke richting deze relaties gaan. Zo vinden laagopgeleiden, in vergelijking met hoger opgeleiden, de overheidsmaatregelen op het gebied van ordehandhaving, sociale zekerheid en de kosten van levensonderhoud vaker ontoereikend, maar die op het gebied van het algemeen vormend onderwijs, milieu en opvang van allochtonen juist minder vaak. Op dezelfde wijze hekelen vrouwen vaker dan mannen het beleid ten aanzien van onder meer de werkgelegenheid, het milieu en allochtonen, maar geldt het omgekeerde voor het beleid op het terrein van de vrije tijd. Jongeren tot 25 jaar, tenslotte, blijken met name over het sociale-zekerheidsbeleid en de gezondheidszorg relatief gunstig te denken. Een mogelijke verklaring hiervoor is gelegen in het geringe voorzieningengebruik binnen deze groep.

Verschillen tussen de lage en de hogere inkomens blijken wel te bestaan ten aanzien van het beleid op het gebied van de werkgelegenheid, van de kosten van levensonderhoud en van cultuur. In alle drie gevallen is de arme groep vaker dan de niet-arme categorie van mening dat de overheidsmaatregelen tekortschieten. Wat betreft de kosten van levensonderhoud blijkt het opleidingseffect echter sterker te zijn. Zoals hiervoor reeds is aangegeven, beoordelen laagopgeleiden de beleidsmaatregelen op dit terrein vaker als onvoldoende dan hoger geschoolden. Correctie voor het feit dat eerstgenoemden tevens relatief vaak een inkomen onder de armoedegrens hebben, doet het inkomenseffect echter verdwijnen. Voor de opvattingen over de toereikendheid van de maatregelen op het gebied van de werkgelegenheid is het opleidingsniveau eveneens van belang, maar hier blijft de inkomenspositie een zelfstandig, extra effect houden. Overigens zijn de in tabel 8.2 vermelde aandelen respondenten die het werkgelegenheidsbeleid tekort vinden schieten, nog relatief laag wanneer in overweging wordt genomen dat, zoals uit de antwoorden op een afzonderlijke vraag blijkt, de overgrote

meerderheid eigenlijk vindt dat de overheid ervoor zou moeten zorgen dat er voor iedereen die wil, werk is. Meer dan 90% van de respondenten is deze mening toegedaan, waarbij de lage-inkomenscategorie nog wat hoger scoort dan de groep hogere inkomens (resp. 96% en 91%).

Tenslotte zijn enkele vragen gesteld ter meting van het algemene oordeel over de overheid. Deze betreffen de mate waarin men de Nederlandse overheid goed vindt functioneren, de mate waarin men over het geheel genomen tevreden is met wat de Nederlandse regering doet en de mate waarin men vertrouwen heeft in de regering. Net als ten aanzien van het oordeel over de toereikendheid van de beleidsmaatregelen, laten de armen zich hier vaker ongunstig over uit dan de niet-armen. Zo geeft van de lage-inkomensgroep 26% aan nogal of zeer ontevreden te zijn met de regering, tegenover 19% van de hogere inkomens. Dit verschil blijft behouden nadat voor de invloed van de overige kenmerken gecorrigeerd is. Ook wat het oordeel over het functioneren van de overheid en het vertrouwen in de overheid betreft, wordt in eerste instantie een onderscheid tussen arm en niet-arm gevonden. Respectievelijk 39% en 33% is het oneens met de uitspraak dat de overheid goed functioneert, terwijl respectievelijk 22% en 15% zegt weinig vertrouwen te hebben in de overheid. In feite blijkt het hier echter te gaan om een effect van de arbeidssituatie en het opleidingsniveau van de respondent. Het zijn vooral niet-werkenden en laagopgeleiden die ongunstig oordelen over de overheid. Het armoede-effect valt dan ook weg zodra gecorrigeerd wordt voor de oververtegenwoordiging van deze beide groepen binnen de lage-inkomenscategorie.

8.4 Sociaal-culturele opvattingen

Sociaal-culturele opvattingen hebben betrekking op de tolerantie tegenover gedrag waaruit een zekere mate van zelfbepaling blijkt. Daarbij kan het gaan om opvattingen over seksualiteit of over de rolverdeling tussen mannen en vrouwen, maar ook om bijvoorbeeld de houding tegenover plegers van misdrijven of tegenover andere volken. Aangezien er geen reden is te veronderstellen dat iemands denkbeelden over seksualiteit invloed hebben op zijn of haar betrokkenheid bij de maatschappij, blijven deze hier buiten beschouwing. De overige genoemde opvattingen kunnen daarentegen een belangrijke aanwijzing vormen voor de mate van geïntegreerdheid in de samenleving. Zoals in paragraaf 8.1 reeds is beschreven, is het denkbaar dat armoede gepaard gaat met gevoelens van frustratie en machteloosheid, als gevolg waarvan men zich toleranter zou kunnen opstellen tegenover bepaalde vormen van regelovertreding, en juist minder tolerant tegenover groepen die men als indringers op de woning-, opleidings- en/of arbeidsmarkt kan beschouwen. Eerder onderzoek heeft echter aangetoond dat de mate van tolerantie vooral verband houdt met het opleidingsniveau. Verwacht wordt dan ook dat de eventuele verschillen tussen armen en niet-armen verdwijnen wanneer voor dit opleidingsniveau wordt gecorrigeerd. In het hiernavolgende wordt deze verwachting getoetst aan de hand van gegevens met betrekking tot de denkbeelden over arbeidsparticipatie van vrouwen, over allochtonen en over criminaliteit en criminaliteitsbestrijding.

Opvattingen over arbeidsparticipatie van vrouwen

Recentelijk is door het SCP uitgebreid gerapporteerd over meningen van huwelijks- en samenwonende partners over de verdeling van betaald werk en huishoudelijke taken, in relatie tot de feitelijke taakverdeling (Keuzenkamp en Hooghiemstra 2000). In het CV'98 zijn eveneens enkele vragen opgenomen met betrekking tot de opvattingen over buitens-

huis werkende vrouwen en de taakverdeling tussen mannen en vrouwen. Gevraagd is hoe armen en niet-armen denken over het effect op het gezinsleven van voltijdse arbeidsparticipatie van vrouwen, alsmede in hoeverre men zich kan vinden in de stelling dat de man het geld hoort te verdienen, terwijl de vrouw voor het huishouden en het gezin dient te zorgen. In 1997 zijn nog enkele andere vragen gesteld met betrekking tot het oordeel over taakverdeling en vrouwen die betaald werk verrichten. Respondenten konden onder meer aangeven in welke mate zij vinden dat mannen en vrouwen werk- en zorgtaken gelijkelijk zouden moeten verdelen en in welke omstandigheden zij bezwaar zouden hebben tegen arbeidsparticipatie van vrouwen. In tabel 8.3 staan alle bevindingen gepresenteerd.⁵

Tabel 8.3 Oordeel van armen en niet-armen over taakverdeling en werkende vrouwen, 1997 en 1998 (in procenten)

	ongecorrigeerd			gecorrigeerd ^a		
	arm	niet-arm	verschil	arm	niet-arm	verschil
M en V moeten huishoudelijk werk gelijk verdelen	77	78	n.s.	77	78	n.s.
M en V moeten betaald werk gelijk verdelen	67	60	*	66	61	n.s.
V geschikt voor opvoeding kleine kinderen dan M	40	36	n.s.	39	36	n.s.
M moet geld verdienen, V moet voor gezin zorgen	26	14	*	23	13	*
bezwaar tegen werkende V indien schoolgaande kinderen	22	17	*	18	18	n.s.
bezwaar tegen werkende V indien kind naar crèche	36	33	n.s.	34	33	n.s.
het gezinsleven lijdt eronder als V volledige baan heeft	48	36	*	47	36	*

a Gecorrigeerd voor arbeidssituatie, opleidingsniveau, geslacht, leeftijd en huishoudenstype.
 * Significant verschil tussen arm en niet-arm ($p < 0,05$).

Bron: SCP (CV'97 en '98)

Uit de gegevens in tabel 8.3 blijkt dat meer dan driekwart van de ondervraagden van mening is dat mannen en vrouwen de huishoudelijke taken gelijkelijk zouden moeten verdelen. Een kleinere groep, maar nog altijd een ruime meerderheid, staat positief tegenover een gelijke verdeling van betaald werk. Dit laatste geldt nog meer voor de lage-inkomenscategorie dan voor de groep hogere inkomens, hoewel dit onderscheid verdwijnt wanneer rekening wordt gehouden met de invloed van andere persoonskenmerken. Tegelijkertijd spreken de armen zich vaker uit voor een traditionele rolverdeling en zijn zij vaker van mening dat het gezinsleven eronder lijdt als de vrouw een voltijd baan heeft. Hoewel dit in overeenstemming is met de veronderstelling dat personen met een laag inkomen over het algemeen minder tolerantie vertonen, kunnen deze laatste bevindingen opmerkelijk worden genoemd. Verwacht had immers kunnen worden dat eerstgenoemden het inkomensvoordeel dat met betaald werk gepaard gaat, zouden laten meewegen in hun oordeel. Om dezelfde reden zou men bij de niet-werkenden, in tegenstelling tot wat uit de gegevens blijkt, een positievere houding ten aanzien van vrouwen met een betaalde baan kunnen verwachten dan bij de werkenden. Beide verschillen, zowel dat naar welvaartspositie als dat naar arbeidssituatie, blijven gehandhaafd nadat voor de invloed van de overige kenmerken is gecontroleerd, zodat de tegenintuïtieve resultaten niet kunnen worden verklaard vanuit verschillen naar opleidingsniveau, geslacht of leeftijd. Een mogelijke verklaring is dat de armen meer bezwaar hebben tegen werkende vrouwen omdat zij hen als indringers op de arbeidsmarkt beschouwen. Deze gedachtegang wordt echter weersproken door het feit dat de lage-inkomensgroep voor het grootste deel uit vrouwen bestaat en dat de vrouwelijke respondenten over het algemeen meer dan de mannelijke openstaan voor arbeidsparticipatie.

patie van vrouwen. Wellicht gaat de verklaring juist de andere richting op en hebben degenen die gunstig denken over vrouwen met een (voltijd)baan meer kans tot de niet-armen en/of tot de werkenden te behoren, omdat zij die opvatting zelf relatief vaak in de praktijk brengen. Indien deze redenering klopt, vormen de verhoudingsgewijs negatieve denkbeelden van de lage-inkomensgroep omtrent vrouwen met betaald werk een belangrijke belemmering om uit de armoedesituatie te geraken.

Opvattingen over allochtonen

In de inleiding (§ 8.1) is reeds ingegaan op de mogelijkheid dat personen met een inkomen onder de armoedegrens minder tolerante denkbeelden over allochtonen hebben omdat zij hen als concurrenten beschouwen. Nagegaan wordt nu of hier empirisch bewijs voor kan worden gevonden. In het CV-onderzoek is gevraagd hoe men het zou vinden om mensen van een ander ras als naaste burens te krijgen. Daarnaast konden de respondenten aangeven of volgens hen eerder een buitenlander dan wel een Nederlander in aanmerking zou moeten komen voor achtereenvolgens een vrijkomende woning, promotie en ontslag. In tabel 8.4 staan de bevindingen gepresenteerd. Bij de interpretatie van de gegevens dient er rekening mee te worden gehouden dat een deel van de respondenten, en dan met name van degenen met een inkomen onder de armoedegrens, zelf allochtoon zal zijn. De etniciteit van de respondenten kon helaas niet goed worden vastgesteld, aangezien in het onderzoek alleen naar het geboorteland van henzelf is gevraagd. Door het ontbreken van gegevens over het geboorteland van de ouders van de ondervraagden, blijft de tweede generatie onopgemerkt. Vanwege deze lacune is besloten de etnische herkomst verder buiten beschouwing te laten.

Tabel 8.4 Oordeel van armen en niet-armen over allochtonen, 1998 (in procenten)

	ongecorrigeerd			gecorrigeerd ^a		
	arm	niet-arm	verschil	arm	niet-arm	verschil
mensen van ander ras als burens						
geen enkel bezwaar	50	49	n.s.	54	49	n.s.
minder prettig/ertegen verzetten	23	23	n.s.	18	23	n.s.
eerder in aanmerking voor woning						
buitenlander	3	3	n.s.	3	3	n.s.
Nederlander	49	45	n.s.	43	45	n.s.
eerder in aanmerking voor promotie						
buitenlander	1	3	n.s.	1	3	n.s.
Nederlander	21	19	n.s.	19	19	n.s.
eerder in aanmerking voor ontslag						
buitenlander	21	21	n.s.	19	21	n.s.
Nederlander	7	7	n.s.	5	7	n.s.

a Gecorrigeerd voor arbeidssituatie, opleidingsniveau, geslacht, leeftijd en huishoudenstype.

* Significant verschil tussen arm en niet-arm ($p < 0,05$).

Bron: SCP (CV'98)

De gegevens tonen allereerst aan dat, hoewel ongeveer de helft van de respondenten geen enkel bezwaar heeft tegen burens van een ander ras, bijna een kwart dit toch minder prettig zou vinden en zich er eventueel tegen zou verzetten. In geen van beide gevallen wordt hierbij een verschil tussen armen en niet-armen geconstateerd. Wel is het opleidingsniveau van belang, evenals de leeftijd. Overeenkomstig de verwachting is het aandeel responden-

ten dat geen enkel bezwaar heeft tegen burens van een ander ras, relatief gering onder laagopgeleiden en 65-plussers. Het aandeel dat zich nadrukkelijk tegen burens van een ander ras uitspreekt, ligt lager onder hooggeschoolden en de twee jongste leeftijdsgroepen (de 16-24- en 25-44-jarigen).

Ten aanzien van de voorkeur voor allochtonen of autochtonen bij woningtoewijzing, promotie of ontslag, stellen de meeste ondervraagden dat de etnische herkomst geen overweging zou mogen zijn. Desondanks spreekt een aanzienlijk deel zich voor een van beide partijen uit. Slechts een enkeling vindt dat buitenlanders als eerste in aanmerking zouden moeten komen voor een vrijkomende woning of voor promotie, terwijl circa 20% hen wel eerder als kandidaat voor ontslag aanmerkt. Met name in het geval van vrijkomende woningen stelt men nogal eens dat Nederlanders voorrang zouden moeten krijgen; rond de 45% van de respondenten is deze mening toegedaan. Promoties lijken er in dit verband wat minder toe te doen; circa 20% vindt dat die voorbehouden zouden moeten zijn aan autochtonen. Gezien deze voorkeursuitspraken is het opvallend dat toch nog 7% eerder een Nederlander dan een buitenlander zou ontslaan. Opnieuw blijken er in geen van deze gevallen verschillen naar welvaartspositie te bestaan, maar wel naar opleidingsniveau en leeftijd. De verbanden gaan in dezelfde richting als hierboven is geconstateerd ten aanzien van het oordeel over buitenlandse burens. Laagopgeleiden en personen van 65 jaar of ouder spreken vaker een voorkeur uit voor autochtonen ingeval van woningtoewijzing of promotie, en voor allochtonen ingeval van ontslag.

Tolerantie tegenover regelovertreiding

Met betrekking tot het thema 'regelovertreiding' is in CV'97 gevraagd hoe het volgens de respondenten gesteld is met de misdaad en de misdadbestrapping. Met name de armen blijken van oordeel dat de criminaliteit toeneemt en echt een probleem wordt. Respectievelijk 91% en 88% van hen is deze mening toegedaan, tegenover 87% en 84% van de niet-armen. Wanneer rekening wordt gehouden met de verschillen in samenstelling van de twee inkomenscategorieën, vallen deze armoede-effecten echter onder invloed van het opleidingsniveau, het geslacht en de leeftijd weg. Laaggeschoolden, vrouwen en 65-plussers, die allen zijn oververtegenwoordigd binnen de lage-inkomensgroep, zien de situatie in dit opzicht ernstiger in dan de hoger opgeleiden, mannen en personen jonger dan 65 jaar. Ten aanzien van het oordeel over de misdadbestrapping worden soortgelijke resultaten gevonden. Een overgrote meerderheid van de ondervraagden noemt de straffen die aan plegers van misdrijven worden opgelegd, te licht. Opnieuw blijkt in eerste instantie sprake van een onderscheid tussen de lage inkomens (89%) en de hogere inkomens (85%), maar verdwijnt deze zodra voor de overige kenmerken gecontroleerd wordt. Wederom blijkt het in feite om een effect van het opleidingsniveau en het geslacht te gaan. In plaats van de leeftijd speelt in dit geval het huishoudentype een rol, waarbij vooral leden van paren zonder minderjarige kinderen relatief vaak ontevreden zijn over de toegepaste strafmaat. In het CV-onderzoek van 1998 konden de respondenten aangeven in hoeverre zij het eens zijn met de stelling dat men misdadigers niet in de eerste plaats moet straffen, maar hen vooral moet proberen te veranderen. Enigszins onverwacht blijken degenen met een inkomen onder de armoedegrens zich vaker in deze uitspraak te kunnen vinden dan degenen met een hoger huishoudensinkomen (in resp. 63% en 55% van de gevallen), ook wanneer rekening wordt gehouden met andere kenmerken. Los van het inkomen speelt het opleidingsniveau echter eveneens een rol, waarbij de genoemde stelling vaker wordt onderschreven door respondenten met een hoge opleiding (63%) dan door laaggeschoolden (circa 52%).

Tabel 8.5 laat voor een aantal typen misdrijven zien in hoeverre armen en niet-armen taakstraffen als een goed alternatief voor gevangenisstraf beschouwen. De tabel toont aan dat van beide inkomenscategorieën een meerderheid vóór het opleggen van een taakstraf is wanneer het misdrijf vandalisme, een inbraak in een woning, uitkeringsfraude of belastingontduiking betreft. Indien het gaat om gewelddelicten, zoals het toebrengen van letsel of aanranding, worden taakstraffen echter door een aanzienlijk kleiner deel van de onder-vraagden geschikt bevonden.

Tabel 8.5 Oordeel van armen en niet-armen over taakstraffen als alternatief voor gevangenisstraf, 1998 (in procenten)

	voorstander taakstraf					
	ongecorrigeerd			gecorrigeerd ^a		
	arm	niet-arm	verschil	arm	niet-arm	verschil
vandalisme	71	73	n.s.	73	73	n.s.
inbraak in een woning	61	60	n.s.	60	60	n.s.
uitkeringsfraude	59	59	n.s.	64	59	n.s.
belastingontduiking	52	53	n.s.	54	53	n.s.
toebrengen van letsel	24	22	n.s.	26	21	n.s.
aanranding	14	12	n.s.	14	12	n.s.

a Gecorrigeerd voor arbeidssituatie, opleidingsniveau, geslacht, leeftijd en huishoudenstype.
 * Significant verschil tussen arm en niet-arm ($p < 0,05$).

Bron: SCP (CV'98)

Armen blijken het opleggen van een taakstraf even vaak als een goed alternatief voor de gevangenis te zien als niet-armen. In overeenstemming met het eerdere onderzoek zoals door Houtman (1994) is beschreven, wordt de mening hieromtrent voor een belangrijk deel bepaald door het opleidingsniveau. Over het algemeen is onder hoogopgeleiden een groter aandeel voorstanders van taakstraffen te vinden dan onder laaggeschoolden. Het verschil tussen beide groepen loopt daarbij uiteen van 6 tot 16 procentpunten.

Tot slot zijn in het kader van het thema 'regelovertreding' enkele opvattingen over fraude gemeten. Gevraagd is in hoeverre men het acceptabel vindt als iemand onjuiste informatie verschaft teneinde een uitkering te krijgen waar hij of zij eigenlijk geen recht op heeft. Tevens is gevraagd in hoeverre men het acceptabel of in ieder geval begrijpelijk vindt dat iemand niet al zijn of haar inkomsten aan de belasting opgeeft. Uit de antwoorden blijkt allereerst dat de meningen over uitkeringsfraude minder coulant zijn dan die over belastingfraude. Minder dan 5% van de respondenten beschouwt misbruik van uitkeringen als aanvaardbaar, tegenover 39% ingeval van belastingfraude. Voor geen van beide vormen van fraude is de welvaartspositie daarbij van belang. De eerder uitgesproken verwachting dat armoede mogelijk leidt tot een zekere mate van normvervaging, wordt derhalve niet door de empirische gegevens ondersteund. Evenmin blijkt het uit te maken of men zelf van een sociale uitkering leeft. Uitkeringsontvangers kunnen net zo weinig begrip opbrengen voor misbruik van het uitkerings- of het belastingstelsel als degenen die geen uitkering hebben. Wel is het oordeel over het verzwijgen van bepaalde inkomsten voor de belasting gerelateerd aan het opleidingsniveau en het geslacht. Hooggeschoolden en vrouwen blijken dit soort fraude minder goed te kunnen rechtvaardigen (resp. 28% en 36%) dan laaggeschoolden en mannen (resp. 42% en 43%). Het gevonden opleidingseffect is daarbij tegengesteld aan de algemene verwachting dat hoger opgeleiden toleranter staan tegenover normafwijkend gedrag dan lager geschoolden.

8.5 Slotbeschouwing

In dit hoofdstuk zijn over allerlei onderwerpen de meningen van armen en niet-armen onder de loep genomen, waarbij allereerst is nagegaan of er verschillen in opvatting bestaan en vervolgens of die werkelijk kunnen worden teruggevoerd op het verschil in welvaartspositie. Bij de bespreking van de resultaten is een tweedeling tussen sociaal-economische en sociaal-culturele opvattingen gehanteerd. Het eerste type betreft meningen en ideeën over de verdeling van geld en goederen en over de bemoeienis van de overheid. Op grond van eerder onderzoek is de verwachting uitgesproken dat degenen onder de armoedegrens meer dan de hogere inkomens uiting zullen geven aan een wens tot inkomensnivellering en een sterk optredende overheid. Een deel van de bevindingen bevestigt deze verwachting. De lage inkomens laten inderdaad meer ontevredenheid met de huidige inkomensverdeling blijken en zijn vaker van mening dat de beleidsmaatregelen op het gebied van de werkgelegenheid en van de kosten van levensonderhoud tekortschieten. Een aantal van deze verschillen verdwijnt echter zodra rekening wordt gehouden met de arbeidssituatie of het opleidingsniveau. In deze gevallen is dus niet het inkomen op zich bepalend voor de sociaal- economische denkbeelden, maar het feit dat bepaalde subgroepen een onevenredig grote kans op een laag inkomen hebben. Voorzover de verschillen naar inkomen gehandhaafd blijven nadat rekening is gehouden met de groepssamenstelling, kan worden geconcludeerd dat de opvattingen van de arme categorie direct voortvloeien uit een zekere mate van onvrede met de eigen financiële omstandigheden en dat zich hier vooral het persoonlijk belang doet gelden.

Tegengesteld aan de verwachting maakt de welvaartspositie echter in veel gevallen geen enkel verschil voor het oordeel over het regeringsbeleid. Er zijn derhalve geen aanwijzingen dat de lagere inkomens over het geheel genomen meer overheidsingrijpen wensen dan de hogere. Het opleidingsniveau, het geslacht en de leeftijd zijn in dit verband van veel meer belang, waarbij het van het persoonlijke wereldbeeld afhangt op welke terreinen men een sterker optredende overheid wenst.

Het tweede type opvattingen heeft betrekking op de tolerantie tegenover mensen en gedragingen die op een of andere manier afwijken van de traditionele maatschappelijke conventies. Daarbij worden nauwelijks verschillen naar inkomen verwacht; de mate van tolerantie zou vooral samenhangen met het opleidingsniveau. Met name de denkbeelden over criminaliteitsbestrijding laten dit patroon inderdaad zien. Zo is het percentage voorstanders van taakstraffen binnen de arme groep vrijwel gelijk aan dat binnen de niet-arme categorie, maar ligt het meestal lager onder de laaggeschoolden dan onder de hoger opgeleiden. Hetzelfde geldt ten aanzien van de opvattingen over allochtonen. Terwijl de twee inkomenscategorieën overeenstemmen in de mate waarin zij de voorkeur geven aan Nederlanders ingeval van promotie of een vrijkomende woning, en aan allochtonen ingeval van ontslag, blijken er aanzienlijke verschillen naar opleidingsniveau te bestaan. Toch komt het ook voor dat beide kenmerken wel of juist niet van invloed zijn op een bepaalde mening. Het oordeel over arbeidsparticipatie van vrouwen blijkt bijvoorbeeld aan zowel het inkomen als het opleidingsniveau gerelateerd te zijn, terwijl de opvattingen over de verdeling van huishoudelijke taken tussen mannen en vrouwen met geen van beide samenhangen. De resultaten geven aan dat in het laatste geval het leeftijdscohort waartoe men behoort en de persoonlijke arbeids- en huishoudenssituatie een veel belangrijkere rol spelen.

Een belangrijke vraag in dit hoofdstuk was of personen die in armoede verkeren, denkbeelden hebben die hun integratie in de samenleving in de weg kunnen staan. Zo kan een gebrek aan vertrouwen in de overheid hen doen besluiten zich ook niet meer aan de regels van die overheid te houden, hetgeen bijvoorbeeld tot uiting komt in een sterkere tolerantie tegenover uitkeringsfraude en andere vormen van regelovertreding. Voor deze gedachtegang is echter geen ondersteuning gevonden. Hoewel de lage inkomens inderdaad ontevredener zijn met de huidige inkomensverdeling, vinden zij uitkerings- of belastingfraude net zo vaak inacceptabel als de hogere inkomens. Eerder is er sprake van minder tolerantie onder de armen tegenover regelovertreding, getuige het feit dat zij zich meer dan niet-armen zorgen maken over een toenemende criminaliteit en gezien het feit dat zij de straffen die aan plegers van misdrijven worden opgelegd vaker te licht vinden.

Evenmin is er bewijs gevonden dat armoede leidt tot een grotere mate van intolerantie ten aanzien van groeperingen die als concurrenten op de woning-, opleidings- of arbeidsmarkt kunnen worden gezien. Hiervoor is al gewezen op het feit dat de twee inkomenscategorieën nauwelijks van elkaar verschillen in hun voorkeur voor allochtonen dan wel autochtonen bij woningtoewijzing, promotie of ontslag. Wel blijken de armen meer dan de niet-armen bezwaar te hebben tegen arbeidsparticipatie van vrouwen. Het is echter onwaarschijnlijk dat hieraan het standpunt ten grondslag ligt dat werkende vrouwen de kans op inkomensverbetering van de arme groep doen verminderen. Immers, vrouwen maken een aanzienlijk deel van de lage-inkomensgroep uit, en staan over het algemeen juist positief tegenover buitenshuis werkende vrouwen.

Al met al geven de resultaten geen aanleiding voor bezorgdheid dat zich momenteel een armoedecultuur ontwikkelt. Hierbij dient wel in overweging te worden genomen dat de kans op gevoelens van onvrede en frustratie groter wordt naarmate men langer met financiële krapte te maken heeft, maar dat in dit onderzoek gegevens over de duur van de armoedesituatie ontbreken. Het kan daarom niet worden uitgesloten dat zich binnen de lage-inkomenscategorie een langdurig arme groep bevindt wier denkbeelden van de maatschappelijke conventies afwijken. Getalsmatig weegt deze subgroep in ieder geval niet zo zwaar dat het effect in de totale lage-inkomenscategorie waarneembaar is.

Noten

- 1 In verband met de thema's 'criminaliteit' en 'arbeidsparticipatie van vrouwen', worden tevens enkele gegevens uit Culturele veranderingen in Nederland 1997 gebruikt. De desbetreffende vragen geven een genuanceerder beeld van de opvattingen over deze twee onderwerpen, maar zijn in 1998 niet gesteld. Het onderzoeksbestand van 1997 bevat informatie over ruim 2.250 respondenten.
- 2 De antwoorden zijn gecategoriseerd in klassen van 3000 gulden bij een jaarinkomen tot 33.000 gulden, in klassen van 6.000 gulden bij een jaarinkomen van 33.000 tot 51.000 gulden, in klassen van 12.000 gulden bij een jaarinkomen van 51.000 tot 75.000 gulden, en in klassen van 24.000 gulden bij een jaarinkomen van 75.000 tot 123.000 gulden.
- 3 Dit is hoger dan het aandeel personen dat volgens het Inkomenspanelonderzoek (IPO) in een huishouden met een inkomen onder de lage-inkomensgrens leeft (circa 12%). Binnen de lage-inkomenscategorie zijn bovendien de paren oververtegenwoordigd en de alleenstaanden ondervertegenwoordigd. Aangezien dit onderzoek er niet op is gericht de kenmerken van armen en/of niet-armen te beschrijven, maar tot doel heeft te toetsen of deze twee groepen van elkaar verschillen, is echter besloten niet over te gaan tot herweging naar de IPO-gegevens. Wel is nagegaan of herweging van de steekproef naar huishoudentype andere resultaten zou hebben opgeleverd. Daarbij is voor de alleenstaanden tevens rekening gehouden met het geslacht en de leeftijd, en voor de paren zonder minderjarige kinderen met de leeftijd van het hoofd van het huishouden. De gewogen resultaten blijken nauwelijks van de in dit hoofdstuk beschreven ongewogen bevindingen af te wijken (zie ook Gijsberts 1993).
- 4 Hierbij wordt gebruikgemaakt van multipele classificatieanalyse. Deze analysetechniek berekent het algemene gemiddelde voor de afhankelijke variabele en, per niveau van iedere voorspellende variabele, de afwijking van dit gemiddelde. Multipele classificatieanalyse levert zowel ongecorrigeerde als gecorrigeerde gegevens, waarbij respectievelijk geen en wel rekening is gehouden met de effecten van de overige voorspellende variabelen. Als voorspellende variabelen zijn hier opgenomen: armoede (wel/niet onder de lage-inkomensgrens), arbeidssituatie (wel/niet werkzaam), opleidingsniveau (laatst voltooide opleiding: lager onderwijs, mavo/lbo, havo/vwo/mbo, hbo/universiteit), sekse (man, vrouw), leeftijd (16-24 jaar, 25-44 jaar, 45-64 jaar, 65 jaar en ouder) en samenstelling van het huishouden (alleen zonder minderjarige kinderen, eenoudergezin met minderjarige kinderen, paar zonder minderjarige kinderen, paar met minderjarige kinderen).
- 5 Het aandeel armen ligt in de responsgroep van 1997 hoger (22,9%) dan in die van 1998. Dit komt grotendeels doordat in 1997 alleen is gevraagd naar het brutogezinsinkomen (eveneens geclassificeerd in categorieën van tenminste 3.000 gulden), als gevolg waarvan de armoedegrens slechts op grove wijze kan worden vastgesteld. Ten behoeve van de afbakening van de lage-inkomenscategorie is eerst het bruto-inkomen (onder aanname dat dit gelijk is aan de bovengrens van de desbetreffende antwoordcategorie) verminderd met het voor de verschillende tariefgroepen geldende belastingvrije bedrag en met de eventuele (aanvullende) ouderenaftrek. Op het resterende bedrag zijn vervolgens de destijds geldende belastingtarieven toegepast. Tot slot is aan de hand van de informatie over de huishoudensamenstelling vastgesteld of de respondent een inkomen onder of boven de armoedegrens heeft. De samenstelling van de resulterende lage-inkomensgroep naar geslacht, leeftijd en huishoudentype blijkt redelijk overeen te komen met die in het bestand van 1998.

Het bevorderen van arbeidsdeelname is één mogelijkheid om armoede tegen te gaan. Toereikende scholing en werkervaring kan de kansen op werk bevorderen. Daarom zijn de voorzieningen tot 'sociale activering' die de gemeenten voor de moeilijk bemiddelbare groep hebben getroffen, hierop gericht. Er blijkt op drie manieren invulling te worden gegeven aan sociale activering: een instrumentele, een marktgerichte en een individuele strategie.

Het directe effect van de sociale activering op het vinden van werk is beperkt: 5% van de deelnemers stroomt uit naar een betaalde baan. Wel stroomt een ruime meerderheid (70%) door naar een vervolgopleiding, vrijwilligerswerk of additionele arbeid, en driekwart van de deelnemers meldt dat hun leefsituatie door de projecten is verbeterd.

Het aandeel uitkeringsontvangers dat een beroepsgerichte opleiding volgt is vrij beperkt. Bij werklozen en bijstandsonvangers is dat ongeveer één op de zes, bij arbeidsongeschikten één op de tien. Het volgen van een beroepsgerichte opleiding vergroot de kans op het vinden van een baan met gemiddeld 8 procentpunten. Of men korter of langer dan een jaar werkzoekend is, speelt hierbij geen rol. Sollicitatietrainingen zijn in het algemeen minder effectief, maar bij bijstandsonvangers vergroten zij de kans op werk wél aanzienlijk.

Het percentage uitkeringsontvangers dat vrijwilligerswerk verricht is veel groter dan de onderwijsvolgende groep. Hoewel het in theorie een opstap naar reguliere arbeid kan zijn, vinden werklozen en bijstandsonvangers die vrijwilligerswerk verrichten niet vaker een betaalde baan dan de niet-vrijwilligers.

9.1 Inleiding

Betaalde arbeid wordt door de overheid, al dan niet terecht, als een van de belangrijkste middelen gezien om uit een armoedesituatie te geraken. Nu is (voltijd) betaalde arbeid niet voor iedereen direct weggelegd. Factoren als ziekte, leeftijd, de gezinssituatie en/of duur van de werkloosheid kunnen in dit opzicht een belemmering vormen. Ook de aansluiting tussen opleiding en functie-eisen kan te wensen overlaten, waardoor de kans op betaalde arbeid gering is. Verbetering van de kansen op de arbeidsmarkt vormt het onderwerp van dit hoofdstuk en komt op twee verschillende wijzen aan de orde. In paragrafen 9.3 tot en met 9.5 wordt nagegaan in hoeverre niet-werkenden zelf initiatieven nemen teneinde hun kans op een betaalde baan te vergroten. Specifiek gaat het daarbij om het volgen van arbeidsmarktgerichte cursussen of volwasseneneducatie en het verrichten van vrijwilligerswerk. Eerst bespreekt paragraaf 9.2 echter het beleidsperspectief en wordt ingegaan op de wijze waarop de lokale overheid invulling geeft aan sociale activering. Paragraaf 9.6 geeft een slotbeschouwing.

9.2 De lokale overheid en sociale activering

In de loop der jaren zijn vanuit verschillende beleidsterreinen overheidsmaatregelen getroffen ter bevordering van de deelname aan de (formele) arbeidsmarkt. Onder meer gaat het daarbij om het creëren van (additionele) arbeid voor langdurig werklozen en het verstrekken van voorzieningen ter bevordering van de reïntegratie van arbeidsgehandicapten, maar

* Dit hoofdstuk is een bijdrage van het SCP, geschreven door mw. dr. S.J.M. Hoff en drs. A.W. van der Pennen.

ook om financiële prikkels, waarbij uitkeringsontvangers middels premies en sancties worden gestimuleerd werk te zoeken.

Meer nog dan de landelijke overheid houden de gemeenten zich met participatiebevordering bezig. Enerzijds zijn zij de uitvoerders van de Algemene bijstandswet, inclusief het daaruit voortvloeiende 'incentivebeleid' en de experimenten in het kader van artikel 144.¹ Anderzijds geven zij in samenwerking met diverse lokale instellingen vorm en inhoud aan het lokale sociaal beleid. Dit laatste omvat zowel het scheppen van banen als het invoeren van toerustende maatregelen die in een voortraject liggen en de kansen op maatschappelijke (her)integratie van niet-werkenden vergroten.

Sociale activering vormt een onderdeel van het lokale sociaal beleid en is specifiek bedoeld voor niet-werkenden die een grote afstand tot de arbeidsmarkt kennen en door Arbeidsvoorziening zijn ingedeeld in fase 3 of 4.² Naast het bewerkstelligen van uitstroom vanuit de uitkeringsregelingen naar betaald werk, heeft sociale activering tot doel uitsluiting en isolement te bestrijden en maatschappelijke participatie te bevorderen, zonder dat dit nu direct gelijkgesteld wordt aan arbeidsparticipatie. In de uitvoering vervult de welzijnssector doorgaans een sleutelrol, waarbij het welzijnswerk zich tot taak stelt te interveniëren in het lokale arbeidsmarktbeleid en zich te richten op degenen die moeilijk te bemiddelen zijn en een meer dan gemiddelde individuele begeleiding behoeven. Sociale activering bevindt zich derhalve op het grensvlak van arbeidsmarkt- en welzijnsbeleid. De mate waarin de uitstroom- dan wel de welzijnsdoelstelling overheerst, kan per gemeente variëren. Ook de gemeenten die zich primair richten op uitstroom, erkennen echter dat participatie op de formele arbeidsmarkt niet voor alle werklozen haalbaar is. Integratie in andere maatschappelijke domeinen wordt dan, al dan niet beoogd, het einddoel van de participatiebevordering.

Onder de noemer van sociale activering zijn inmiddels vele projecten gestart. Alleen al in het kader van het experimenteerartikel (art. 144 van de Algemene bijstandswet) gaat het om zo'n 200 lokale projecten (Van der Aa et al. 1998). Recentelijk is door het SCP in negen gemeenten een verkennend onderzoek uitgevoerd naar twintig sociale-activeringsprojecten. Hoewel deze projecten een grote diversiteit aan activiteiten omvatten, blijken zij uiteindelijk te kunnen worden herleid tot drie achterliggende strategieën: de instrumentele strategie, de marktgerichte strategie en de individuele strategie.

Bij de projecten die een instrumentele strategie hanteren, wordt het uitgangspunt gevormd door de instrumenten die in het kader van de arbeidsinpassing door de rijksoverheid ter beschikking worden gesteld aan gemeenten. In eerste instantie wordt derhalve getracht de werkloze te plaatsen in banen die vallen onder de Wet inschakeling werkzoekenden (WIW), de Wet sociale werkvoorziening (WSW) of de Regeling in- en doorstroombanen (I/D-banen). Het voortraject beperkt zich daarbij doorgaans tot screening van de cliënt aan de hand van doelgroepencriteria en toetsing of er geen verdringing van reguliere arbeid plaatsvindt. In veel gevallen gaat het om gesubsidieerde banen op het gebied van maatschappelijke dienstverlening en toezichthouding. Naast het aan werk helpen van werklozen, beogen deze projecten daarmee bij te dragen aan verbetering van de leefbaarheid. De tweede categorie activeringsprojecten kenmerkt zich doordat in de uitvoering het marktmechanisme wordt geïntroduceerd. In deze projecten vormt een te leveren product, dienst of voorziening, en daarmee de productieve waarde van de betrokken werkloze, het uitgangspunt. Het gaat hierbij vooral om dienstverlening op het gebied van bijvoorbeeld groenvoorziening, catering, graffitiwrijving of fietsonderhoud. Het kan zijn dat voor

de productie van deze diensten of voorzieningen ruimte beschikbaar wordt gesteld binnen bestaande bedrijven of organisaties, maar werklozen worden ook wel gestimuleerd tot zelfstandig-ondernemerschap. In het laatste geval kunnen zij tijdelijk de uitkering behouden en worden bestaande (fiscale) regelingen gebruikt om de loonkosten laag te houden. Op termijn dient zo'n bedrijf echter zichzelf te kunnen bedruipen.

De projecten die gebruikmaken van de individuele strategie, tot slot, zijn primair gericht op het maatschappelijk functioneren van langdurig werklozen. Complementair aan de bemiddeling die door Arbeidsvoorziening wordt geboden, bieden welzijnsorganisaties begeleidingstrajecten aan langdurig en moeilijk bemiddelbare werklozen. Het uiteindelijke doel is hen naar een of andere vorm van participatie toe te leiden, of het nu om vrijwillig, additioneel of regulier werk gaat. Kenmerkend voor deze strategie is de persoonlijke aandacht en het maatwerk zoals dat in overleg met de betrokken werklozen totstandkomt.

Ongeacht de achterliggende strategie kenmerken de meeste lokale projecten zich door kleinschaligheid en een intensieve begeleiding van de betrokken langdurig werklozen. De uitstroom naar de reguliere arbeidsmarkt blijft echter gering; van de deelnemers vindt slechts 5% daar uiteindelijk een betaalde baan. Op andere gebieden kan wel van een redelijk succes worden gesproken. Zo stroomt een meerderheid (70%) van de deelnemers na afloop van het project, dat doorgaans een jaar duurt, door naar een vervolgopleiding, vrijwilligerswerk of additionele arbeid. Bovendien meldt circa driekwart van de deelnemers dat hun leefsituatie op een aantal terreinen duidelijk is verbeterd, waarbij met name verbreding van het sociale netwerk en een grotere mate van structuur en regelmaat in het dagelijks leven worden genoemd. Critici noemen de sociale-activeringsbenadering echter erg arbeidsintensief en vragen zich af of de kosten wel opwegen tegen de baten.

In de loop der jaren is de samenstelling van de doelgroep veranderd. Door de huidige hoogconjunctuur komen ook langdurig werklozen steeds vaker aan een baan. De 'achterblijvers' worden gevormd door de zeer moeilijk bemiddelbaren. Als gevolg hiervan komt de nadruk van sociale activering steeds meer op de individuele strategie te liggen, waarvan zorg een belangrijk onderdeel vormt, in plaats van op toeleiding naar betaalde arbeid.

9.3 Eigen initiatieven ter verbetering van de kansen op de arbeidsmarkt

Zoals in de voorgaande paragraaf reeds is aangegeven, zijn de lokale activeringsprojecten specifiek bedoeld voor werklozen die, vanwege hun relatief grote afstand tot de arbeidsmarkt, als fase 3- of 4-cliënten zijn ingedeeld. Het betreft derhalve een verhoudingsgewijs kleine doelgroep. De meeste niet-werkenden komen niet voor een dergelijke intensieve begeleiding in aanmerking, omdat zij tot de makkelijker bemiddelbare fase 1- of 2-cliënten³ behoren of omdat zij niet als werkzoekende staan ingeschreven. De aan hen verstrekte dienstverlening beperkt zich voornamelijk tot informatie en advies over vacatures, een sollicitatietraining of bemiddeling naar potentiële werkgevers. Een deel van de niet-werkenden zal echter (ook) zelf activiteiten ontplooiën teneinde de kans op betaalde arbeid te vergroten. Vaak zal het daarbij gaan om het ontwikkelen van algemene of beroepsgerichte kennis door middel van scholing, of om het opdoen van werkervaring middels het verrichten van vrijwilligerswerk.

Deze initiatieven vormen het onderwerp van de hiernavolgende paragrafen. Nagegaan zal worden in hoeverre niet-werkenden deelnemen aan onderwijsactiviteiten en/of vrijwilligerswerk, of het aandeel deelnemers in de loop der tijd is gewijzigd, en of de deelname gerelateerd is aan bepaalde kenmerken van de betrokkenen.

Voorzover het gaat om het volgen van cursussen, worden de onderzoeksvragen beantwoord

aan de hand van gegevens uit het Aanvullend voorzieningengebruik onderzoek (AVO) van 1995 en 1999. Informatie over het verrichten van vrijwilligerswerk wordt verkregen uit het onderzoek Culturele veranderingen in Nederland (CV) van 1996 en 1998. In al deze gevallen zullen alleen personen in de leeftijd van 16 tot 65 jaar die geen betaald werk verrichten en geen reguliere dagopleiding volgen, bij de analyses worden betrokken.

Ten aanzien van zowel scholing als vrijwilligerswerk zal tevens worden onderzocht of de deelname een gunstig effect heeft op het vinden van betaald werk. Hiertoe wordt gebruikgemaakt van bevindingen op basis van het onderzoek Hoe zoeken werkzoekenden (HZW) 1997.

9.4 Scholing

Het AVO'95 en '99 bevat van respectievelijk 3.200 en 2.400 niet-werkenden in de leeftijd van 16 tot en met 64 jaar die geen reguliere dagopleiding meer volgen, informatie over hun gebruik van voorzieningen op het gebied van onderwijs. Gevraagd is onder meer naar het volgen van avond- of deeltijdopleidingen en schriftelijke cursussen. Scholing blijkt een tamelijk weinig voorkomende activiteit te vormen, waarbij het aandeel onderwijsvolgenden bovendien licht is gedaald tussen 1995 en 1999. Van de totale groep niet-werkenden die geen regulier onderwijs meer volgen, is respectievelijk 13% en 11% op het moment van ondervraging bezig met minimaal één opleiding of cursus die als beroepsgericht of algemeen vormend kan worden beschouwd, of heeft dit in de voorgaande twaalf maanden gedaan. Tabel 9.1 laat zien om welke vormen van onderwijs het daarbij gaat.

Tabel 9.1 Niet-werkende onderwijsvolgenden van 16 tot 65 jaar, naar type opleiding, 1995 en 1999^a (in procenten)

	1995	1999	verschil
avond- of deeltijdopleiding	29	20	*
scholing in verband met (dreigende) werkloosheid ^b	20	12	*
schriftelijke cursus	18	13	n.s.
cursus via televisie of radio	19	9	*
interne bedrijfskursus	9	15	*
andere cursus	38	53	*
totaal aantal onderwijsvolgenden (n = 100%)	425	250	

^a Aangezien meer dan één type opleiding kan worden vermeld, bedraagt per jaar de som meer dan 100%.

^b Bij instellingen als het Centrum voor Vakopleiding Volwassenen, het Centrum voor Beroepsoriëntatie en Beroepsuitoefening of de Vrouwenvakschool.

* Significant verschil tussen jaren ($p < 0,05$).

Bron: SCP (AVO '95 en '99)

Uit tabel 9.1 blijkt dat de meeste onderwijsvolgenden onder de niet-werkenden op het moment van ondervraging of in de laatste twaalf maanden hebben deelgenomen aan een opleiding in de categorie 'overig'. Het aandeel deelnemers aan dergelijke cursussen is bovendien sterk gegroeid, van bijna 40% in 1995 tot ruim 50% in 1999. Het gaat hier vooral om algemeen vormende opleidingen op het gebied van bijvoorbeeld talen, computergebruik, management of voeding en gezondheid. In hoeverre de deelname gericht is op vergroting van de kansen op de arbeidsmarkt dan wel uit algemene belangstelling voortkomt, kan aan de hand van de beschikbare gegevens echter niet worden achterhaald.

Eveneens een aanzienlijk aandeel, bijna 30% in 1995, volgde ten tijde van het interview een avond- of deeltijdopleiding. Sindsdien heeft deze opleidingsvorm aan belang ingeboet, maar ook in 1999 worden deze opleidingen nog altijd door 20% gevolgd. Zowel de schriftelijke opleidingen als de cursussen die speciaal in verband met (dreigende) werkloosheid kunnen worden gevolgd, worden in 1995 door circa één op de vijf deelnemers genoemd als het gevolgde type onderwijs. Met name de laatstgenoemde opleidingsvorm vindt in 1999 echter minder aftrek. Het is aannemelijk dat de gunstige economische omstandigheden, met de bijbehorende daling in de werkloosheid, hierbij een rol spelen. De interne bedrijfscursus is in de tweede helft van de jaren negentig in populariteit gegroeid. Nam in 1995 slechts 9% van de niet-werkende onderwijsvolgenden deel aan een dergelijke cursus, in 1999 gaat het om circa 15%. Voor deze tamelijk opmerkelijke bevinding kunnen diverse verklaringen worden geformuleerd. Ten eerste is gevraagd naar deelname op het moment van ondervraging dan wel in de voorgaande twaalf maanden. Hoewel hierover geen gegevens beschikbaar zijn, kan worden verondersteld dat een deel van de niet-werkenden een jaar eerder nog een betaalde baan had en dat het antwoord op de onderzoeksvraag op die periode betrekking heeft. Een alternatieve mogelijkheid is dat de interne opleiding is aangeboden vanuit een organisatie waarvoor men momenteel onbetaald werk verricht of dat de niet-werkende een dergelijke cursus volgt in het kader van een reïntegratietraject.

De populariteit van de cursus via radio of televisie, tot slot, is duidelijk verminderd. Terwijl in 1995 nog 19% van de niet-werkenden een dergelijke cursus volgde, bedraagt de omvang van deze groep cursisten in 1999 nog maar 9%. Aangezien dergelijke cursussen meestal geen kwalificerend karakter hebben, zullen zij verder buiten beschouwing worden gelaten. In het vervolg worden alleen de niet-werkenden die aan tenminste een van de overige in tabel 9.1 genoemde typen opleidingen deelnemen, tot de onderwijsvolgenden gerekend.

Kenmerken van niet-werkende onderwijsvolgenden

Vanuit de gedachte dat verbetering van de kansen op de arbeidsmarkt met name belangrijk is voor personen die feitelijk op zoek zijn naar werk, mag worden verondersteld dat binnen deze groep niet-werkenden het percentage onderwijsvolgenden hoger zal liggen dan onder de niet-werkenden die geen betaalde baan zoeken.⁴ Voor leden van huishoudens met een netto-inkomen onder de armoedegrens geldt hetzelfde. Naar verwachting zullen ook zij, vanuit een wens tot verbetering van de persoonlijke situatie, vaker gebruikmaken van om- of bijscholing dan personen met een hoger inkomen. Tot slot zullen uitkeringsontvangers met sollicitatieplicht meer belang hebben bij het volgen van een opleiding dan personen die geen uitkering ontvangen of niet sollicitatieplichtig zijn, zodat binnen de eerstgenoemde categorie een grotere onderwijsdeelname kan worden verwacht dan binnen de laatste.

In tabel 9.2 wordt de onderwijsdeelname van niet-werkenden afgezet tegen het al dan niet zoeken naar betaald werk en tegen de inkomenspositie.⁵ Tevens is nagegaan in hoeverre het volgen van een opleiding samenhangt met het ontvangen van een bepaald type uitkering. In alle drie gevallen wordt bovendien onderzocht of de eventuele verschillen gehandhaafd blijven wanneer gecorrigeerd wordt voor verschillen in de samenstelling van de diverse groepen. In de respectieve analyses worden hiertoe — naast het zoekgedrag, de armoedepositie en het ontvangen uitkeringstype — het geslacht, de leeftijd, het opleidingsniveau, het huishoudenstype en de etniciteit als voorspellende variabelen opgenomen.

Tabel 9.2 Onderwijsdeelname van 16-64-jarige niet-werkenden, naar zoekgedrag, welvaartspositie en uitkeringstype, 1995 en 1999 (in procenten)

	1995		1999	
	ongecorrigeerd	gecorrigeerd ^a	ongecorrigeerd	gecorrigeerd ^a
werkzoekend: ^b	*	*	*	*
werkzoekend	26	21	20	18
niet-werkzoekend	8	9	11	11
welvaartspositie	*	n.s.	n.s.	n.s.
arm	15	14	9	8
niet-arm	11	12	10	10
uitkeringstype:	*	*	n.s.	n.s.
ontvanger werkloosheidsuitkering	19	16	15	15
ontvanger bijstandsuitkering	20	16	11	8
ontvanger arbeidsongeschiktheidsuitkering	9	10	8	8
ontvanger overige uitkering	5	8	6	6
geen uitkeringsontvanger	11	12	10	10

a Gecorrigeerd voor de invloed van geslacht, leeftijd, opleidingsniveau, huishoudenstype en etniciteit (resultaten multi-pele classificatie-analyse).

b 1995: is momenteel op zoek naar betaald werk (gevraagd aan alle niet-werkenden).
1999: heeft het afgelopen halfjaar gezocht naar betaald werk (gevraagd aan niet-werkenden die betaald werk zouden willen hebben).

* Significant verschil tussen groepen ($p < 0,05$)

Bron: SCP (AVO '95 en '99)

In overeenstemming met de verwachting volgen de werkzoekenden binnen de niet-werkzame categorie vaker onderwijs dan de niet-werkzoekenden. Het verschil tussen de twee groepen is in de tweede helft van de jaren negentig echter wel verminderd, van 18 procentpunten in 1995 tot 9 procentpunten in 1999. In beide jaren blijft het gevonden onderscheid gehandhaafd wanneer rekening wordt gehouden met de samenstelling van de wel- en de niet-zoekende groep.

Eveneens naar verwachting blijken in 1995 de niet-werkenden met een werkloosheids- of bijstandsuitkering relatief vaak tot de onderwijsvolgenden te behoren, en die zonder uitkering of met een arbeidsongeschiktheids- of overige uitkering relatief weinig.⁶ Zoals gezegd zal dit verband houden met de sollicitatieplicht die aan de twee eerstgenoemde uitkeringsregelingen verbonden is. De gevonden verschillen blijven behouden nadat voor de overige kenmerken is gecorrigeerd. De bevindingen voor 1999 laten echter een ander beeld zien. Het aandeel onderwijsvolgenden onder de ontvangers van een werkloosheids- of bijstandsuitkering ligt nu niet veel hoger dan dat binnen de overige drie groepen. Dit lijkt te moeten worden toegeschreven aan een veranderde samenstelling van de twee eerstgenoemde categorieën. Met name de leeftijdsopbouw is gewijzigd; terwijl in 1995 ruim eenderde deel van degenen met een werkloosheids- of bijstandsuitkering jonger was dan 35 jaar, bedraagt dit aandeel in 1999 slechts 22%. Aangezien jongeren eerder tot extra scholing besluiten dan ouderen, heeft dit een daling van het aandeel onderwijsvolgenden binnen de desbetreffende uitkeringstypen tot gevolg.

Ook wat de inkomenspositie betreft wijken de resultaten voor 1995 af van die voor 1999. In het eerstgenoemde enquêtejaar zijn de niet-werkzamen met een nettogezinsinkomen onder de armoedegrens sterker geneigd tot het volgen van een opleiding dan degenen met een hoger inkomen. Daarentegen wordt in het laatste jaar geen verschil in onderwijsdeel-

name waargenomen. Een verklaring hiervoor is gelegen in het feit dat de lage-inkomensgroep tussen 1995 en 1999 van samenstelling is veranderd. Het percentage hooggeschoolden, die relatief vaak aan aanvullend onderwijs deelnemen, is gedaald, terwijl de 55-plussers, die weinig geneigd zijn tot het volgen van opleidingen, juist sterker zijn vertegenwoordigd. Tezamen levert dit een vermindering op van het aandeel armen dat tot onderwijsdeelname besluit.

In alle drie gevallen blijken de leeftijd en het opleidingsniveau (eveneens) van belang te zijn voor de mate waarin niet-werkenden deelnemen aan aanvullend onderwijs. Jongeren tot 25 jaar en personen met een opleiding op hbo- of universitair niveau volgen aanmerkelijk vaker een opleiding of cursus dan 25-plussers en/of lager geschoolden. Gesteld kan worden dat, aangezien de twee eerstgenoemde groepen toch al betere kansen op de arbeidsmarkt hebben, de tegenstelling met minder kansrijke niet-werkenden hierdoor nog wordt vergroot. Het geslacht, de samenstelling van het huishouden en de etniciteit hebben geen zelfstandig effect op de scholingsdeelname.

Scholing als opstap naar betaald werk?

Het bestand Hoe zoeken werkzoekenden (HZW)⁷ bevat gegevens over het arbeidsmarktgedrag van personen die op het moment van ondervraging op zoek zijn naar een betaalde baan of die in het voorgaande jaar een baan hebben gevonden. Aan de hand van gegevens uit HZW'97 is onderzocht of er een verband bestaat tussen het volgen van een opleiding en het vinden van betaald werk. Bij de berekeningen zijn alleen niet-werkenden en personen die recentelijk vanuit een niet-werkende situatie een baan hebben gevonden, betrokken. Personen die bezig zijn met een reguliere dagopleiding of deze minder dan een jaar geleden hebben afgerond, zijn van de analyses uitgesloten. Uit de gegevens blijkt dat het volgen van een beroepsgerichte cursus een positief verband heeft met het vinden van een baan. Van degenen die een opleiding of cursus hebben gevolgd, heeft 60% inmiddels een betaalde baan gevonden, tegenover 52% van degenen die dit niet hebben gedaan. Hierbij maakt het niet uit of men korter dan wel langer dan een jaar werkzoekend is of was. Wanneer diverse subgroepen van (voormalig) niet-werkenden afzonderlijk worden gezien, blijkt dat dit verband tussen het vinden van werk en deelname aan onderwijs met name geldt voor mannen, 40-plussers, laagopgeleiden en bijstandsontvangers. Binnen deze, deels overlappende, groepen ligt het aandeel baanvinders onder de deelnemers aan beroepsgerichte cursussen telkens aanmerkelijk hoger dan dat onder de niet-deelnemers. Het verschil varieert van 11 tot 19 procentpunten.

Het HZW bevat tevens informatie over het mogelijke verband tussen het vinden van een betaalde baan en het volgen van een sollicitatietraining. Wanneer de totale groep (voormalig) werkzoekenden in ogenschouw wordt genomen, moet worden geconcludeerd dat dit verband niet aanwezig is. Alleen onder bijstandsontvangers en kortdurend werkzoekenden blijkt het volgen van een sollicitatietraining effect te sorteren. Binnen de eerste subgroep bedraagt het aandeel vinders van betaald werk onder de wel- en niet-deelnemers respectievelijk 57% en 39%, terwijl het binnen de laatste groep om respectievelijk 87% en 75% gaat.

9.5 Vrijwilligerswerk

In het onderzoek Culturele veranderingen in Nederland (CV) 1996 is uitgebreid gevraagd naar de mate waarin men deelneemt aan vrijwilligerswerk, alsmede naar de motieven die

men daarvoor heeft. Van de ruim 700 niet-schoolgaande niet-werkenden in de leeftijd van 16 tot 65 jaar, blijkt de helft (50,1%) vrijwilligerswerk te verrichten.⁸ Meestal gaat het om vrijwilligerswerk ten behoeve van een hobbyvereniging (39% van de deelnemers), een jeugdorganisatie (35%) of een religieuze organisatie (36%). Het helpen van mensen, het opdoen van nieuwe ervaringen en de sociale contacten vormen de meest genoemde redenen voor het verrichten van vrijwilligerswerk. Elk van deze motieven wordt door tenminste drievierde deel van de vrijwilligers vermeld. Het opdoen van werkervaring is in dit opzicht aanmerkelijk minder belangrijk, hoewel nog steeds bijna 33% van de betrokkenen dit een motief voor hun deelname aan vrijwilligerswerk noemt. Het blijkt dat men het werkervaringsaspect minder belangrijk vindt naarmate men ouder is; terwijl van degenen jonger dan 35 jaar meer dan de helft dit opgeeft als reden voor hun keuze vrijwilligersactiviteiten te verrichten, gaat het bij de 55-plussers nog slechts om minder dan 10%. Kenmerken als het geslacht of het opleidingsniveau vormen in dit verband geen factor van belang.

Op zich maakt de inkomenspositie⁹ eveneens uit voor de mate waarin het opdoen van werkervaring een rol speelt bij de keuze voor vrijwilligerswerk, waarbij de vrijwilligers met een gezinsinkomen onder de armoedegrens dit motief aanmerkelijk vaker vermelden (in bijna de helft van de gevallen) dan niet-arme vrijwilligers (minder dan 30%). Dit verschil verdwijnt echter wanneer rekening wordt gehouden met de verschillen in samenstelling tussen de twee inkomensgroepen.

Degenen die vrijwilligerswerk verrichten teneinde werkervaring op te doen, blijken nauwelijks van de overige vrijwilligers af te wijken wat betreft het type organisatie waar zij zich voor inzetten. Ook deze arbeidsmarktgerichte groep is vooral actief binnen hobby- en jeugdverenigingen (respectievelijk 44% en 42%). Alleen de kerkelijke organisaties zijn bij hen minder in trek; waar van de totale groep vrijwilligers ruim eenderde deel zich ten dienste stelt van dergelijke organisaties, geldt dit voor slechts 23% van degenen die werkervaring een belangrijke reden voor deelname aan vrijwilligerswerk noemen.

Actuelere informatie wordt verkregen uit CV'98.¹⁰ Opnieuw blijkt ongeveer de helft van de niet-werkenden in de leeftijd van 16 tot 65 jaar (51,5%) vrijwilligerswerk te verrichten. Het helpen van zieken of ouderen en het verrichten van activiteiten ten behoeve van de kerk of een andere religieuze groepering wordt daarbij het meest genoemd (door respectievelijk 65% en 33% van de vrijwilligers). Daarnaast geeft ongeveer twee derde deel van de vrijwilligers aan activiteiten te verrichten voor 'overige' organisaties.

Kenmerken van vrijwilligers

Evenals voor de onderwijsdeelname is gedaan, wordt nagegaan of en op welke wijze het verrichten van vrijwilligerswerk samenhangt met de welvaartspositie. Het bestand bevat helaas geen informatie over het al dan niet zoeken naar betaalde arbeid. Wel zijn gegevens beschikbaar over het ontvangen van bepaalde typen uitkeringen, hoewel enige voorzichtigheid geboden is gezien de tamelijk geringe aantallen niet-werkende, niet-schoolgaande respondenten met een werkloosheids-, bijstands- of arbeidsongeschiktheidsuitkering als belangrijkste bron van inkomsten. Daarom wordt tevens nagegaan of degenen die zichzelf voornamelijk als werkloos of arbeidsongeschikt beschouwen, verschillen van andere niet-werkenden in de mate waarin zij actief zijn op het gebied van vrijwilligerswerk. Zowel de ongecorrigeerde als de gecorrigeerde¹¹ resultaten staan in tabel 9.3 gepresenteerd.

Tabel 9.3 Vrijwilligerswerk onder niet-werkenden van 16 tot 65 jaar, naar welvaartspositie, belangrijkste inkomensbron en subjectieve arbeidsmarktpositie, 1998 (in procenten)

	ongecorrigeerd	gecorrigeerd ^a
welvaartspositie	n.s.	n.s.
arm	50	53
niet-arm	51	52
belangrijkste inkomensbron	n.s.	n.s.
werkloosheidsuitkering, bijstandsuitkering	45	46
arbeidsongeschiktheidsuitkering	44	44
pensioen, VUT, overig	50	50
subjectieve arbeidsmarktpositie	*	*
werkloos, arbeidsongeschikt	43	42
niet-participerend	54	55

a Gecorrigeerd voor de invloed van geslacht, leeftijd, opleidingsniveau en huishoudentype (resultaten multiële classificatieanalyse).

* Significant verschil tussen groepen ($p < 0,05$).

Bron: SCP (CV'98)

Zoals tabel 9.3 aangeeft, is het verrichten van vrijwilligerswerk niet aan de inkomenssituatie gerelateerd. Niet-werkenden met een huishoudensinkomen onder de armoedegrens zijn vrijwel even vaak als vrijwilliger actief als degenen met een hoger inkomen. De leeftijd en het opleidingsniveau blijken van veel groter belang. Zowel de jongeren tot 35 jaar als de laagst geschoolden steken daarbij in ongunstige zin af bij de overige leeftijds- en opleidingscategorieën. Terwijl van deze laatsten meer dan de helft (rond 55%) vrijwilligerswerk verricht, gaat het bij de jongste leeftijdsgroep en bij degenen die na het lager onderwijs geen opleiding meer hebben voltooid, om slechts iets meer dan eenderde deel (respectievelijk 37% en 36%).

Ten aanzien van het ontvangen uitkeringstype blijkt dat de niet-werkenden met een werkloosheids-, bijstands- of arbeidsongeschiktheidsuitkering als belangrijkste inkomensbron, wat minder geneigd zijn tot het verrichten van vrijwilligerswerk dan die met een VUT-uitkering of overig pensioen. De verschillen zijn echter niet statistisch significant.

Daarentegen maakt de subjectieve arbeidsmarktpositie wel degelijk uit. Niet-werkenden die zichzelf als niet of niet meer participierend op de arbeidsmarkt beschouwen (voornamelijk vroeggepensioneerden en huisvrouwen) blijken aanmerkelijk vaker deel te nemen aan vrijwilligerswerk dan degenen die zichzelf bij de werklozen of arbeidsongeschikten indelen. Het aandeel vrijwilligers binnen de eerstgenoemde categorie ligt ruim 10 procentpunten hoger dan binnen de tweede. Naast de subjectieve arbeidsmarktpositie zijn, opnieuw, de leeftijd en het opleidingsniveau van belang. De bevindingen zijn identiek aan die hiervoor in verband met de welvaartspositie zijn weergegeven. Waar van de niet-werkenden die 35 jaar of ouder zijn en/of die tenminste een lbo- of mavo-opleiding hebben afgerond, ruim de helft vrijwilligersactiviteiten onderneemt, bedraagt dit aandeel onder de 16-34-jarigen en de laaggeschoolden minder dan 40%.

Vrijwilligerswerk: voorstation van betaald werk?

Teneinde na te gaan of het verrichten van vrijwilligerswerk van invloed is op het vinden van betaald werk, is gebruikgemaakt van het bestand Hoe zoeken werkzoekenden 1997. Net als bij de deelname aan scholing, zijn alleen niet-werkzame werkzoekenden en recente baanvinders die voorheen niet-werkzaam waren, bij de analyse betrokken, en zijn wederom degenen die op het moment van ondervraging een reguliere dagopleiding volgen, buiten beschouwing gelaten. In het algemeen is sprake van een negatief verband tussen deelname aan vrijwilligerswerk en het vinden van betaalde arbeid. Degenen die vrijwilligersactiviteiten ondernemen, blijken minder vaak tot de recente baanvinders te behoren dan personen die zich niet met vrijwilligerswerk bezighouden (respectievelijk 53% en 61%). Mogelijk zijn leden van de eerstgenoemde groep minder actief op zoek naar een betaalde baan omdat zij door de vrijwilligersactiviteiten minder tijd ter beschikking hebben of omdat het vrijwilligerswerk hun reeds een zinvolle tijdsbesteding levert. Andersom kan het ook zijn dat degenen die geen baan hebben gevonden, minder gunstige kenmerken voor de arbeidsmarkt hebben en daarom meer geneigd zijn 'dan maar' onbetaald werk te zoeken. De eerder beschreven bevinding dat vroeggepensioneerden en huisvrouwen, met hun hogere leeftijd en geringere werkervaring als respectieve ongunstige kenmerken, relatief vaak vrijwilligerswerk verrichten, is hiermee in overeenstemming.

Deelname aan vrijwilligerswerk heeft echter niet altijd een ongunstig effect op het vinden van werk. Bij de ontvangers van een werkloosheids- of bijstandsuitkering wijkt het aandeel baanvinders onder de vrijwilligers niet significant af van dat bij de niet-vrijwilligers. Het hiervoor geconstateerde negatieve verband geldt met name voor personen van 40 jaar en jonger, hoger opgeleiden en personen zonder eigen inkomen. Binnen deze subgroepen ligt het aandeel baanvinders onder de vrijwilligers telkens 12 procentpunten lager dan dat onder de niet-vrijwilligers.

9.6 Slotbeschouwing

Zowel het volgen van aanvullend onderwijs als het verrichten van vrijwilligerswerk kan in principe de kans op een betaalde baan vergroten. De gegevens duiden er echter op dat verbetering van de arbeidsmarktkansen voor lang niet alle niet-werkenden die als vrijwilliger actief zijn, het uiteindelijke doel is. Een aanzienlijk deel van de niet-werkende vrijwilligers wordt gevormd door vroeggepensioneerden en andere niet-participerenden, van wie de meesten niet meer op zoek zullen zijn naar betaald werk. Voor veel vrijwilligers vormt betaalde arbeid derhalve eerder een gepasseerd dan het volgende station. Daarentegen geven de bevindingen met betrekking tot de samenstelling van de groep onderwijsvolgenden aan dat deze categorie over het algemeen wel degelijk verbetering van de kansen op de arbeidsmarkt voor ogen heeft. Dit blijkt niet alleen uit het feit dat het vooral jongere en hoogopgeleide niet-werkenden zijn die relatief vaak kiezen voor deelname aan aanvullende scholing, maar ook uit het gegeven dat een belangrijk deel van de deelnemers actief op zoek is naar betaald werk.

In tegenstelling tot de verwachting blijkt armoede voor geen van beide activiteiten als stimulans te fungeren. Evenmin vormt het echter een belemmerende factor. Nu zal het verrichten van vrijwilligersactiviteiten over het algemeen weinig extra (niet-vergoede) kosten met zich meebrengen, maar voor het volgen van een opleiding wordt meestal wel een bepaald bedrag in rekening gebracht. Wellicht worden deze kosten, voorzover zij niet worden vergoed, ook door de lage inkomens beschouwd als een investering voor de toekomst.

Uit het werkzoekendenbestand blijkt dat het volgen van beroepsgerichte cursussen meer perspectief op betaalde arbeid biedt dan deelname aan vrijwilligerswerk. Met name mannen, niet-werkenden vanaf 41 jaar, laagopgeleiden en bijstandsontvangers kunnen hun kans op een baan vergroten door een aanvullende opleiding te gaan volgen. Het aandeel niet-werkenden dat aan onderwijs deelneemt (gemiddeld 11%), ligt echter veel lager dan het aandeel dat vrijwilligersactiviteiten verricht (circa 50%). Dit geldt ook voor niet-vrijgestelden, terwijl van hen een relatief sterke arbeidsmarktgerichtheid zou mogen worden verwacht. Het lijkt daarom zinvol bij de uitstroombegeleiding van deze sollicitatieplichtigen het accent meer te leggen op deelname aan aanvullende scholing.

Ten aanzien van sociale activering is gebleken dat slechts 5% van de deelnemers naar betaald werk uitstroomt. Gezien de zeer arbeidsintensieve werkwijze, kan men zich afvragen of de baten wel opwegen tegen de kosten. Bedacht dient echter te worden dat het om een zeer moeilijk bemiddelbare groep gaat. Niet alleen is er sprake van een oververtegenwoordiging van ouderen, laagopgeleiden, allochtonen en zeer langdurig werklozen, maar ook hebben de betrokkenen nogal eens te kampen met medische of sociale problematiek. In dit licht bezien is een succespercentage van 5 wellicht vrij begrijpelijk. Bovendien kan dit percentage nog stijgen, wanneer de projectdeelnemers die in eerste instantie naar een vervolgopleiding, additionele of onbetaalde arbeid zijn doorgestroomd, later alsnog een reguliere baan zouden krijgen.

Noten

- 1 Op grond van artikel 144 mogen gemeenten bij wijze van experiment afwijken van een of meer bepalingen van de Algemene bijstandswet Meestal gaat het daarbij om een tijdelijke ontheffing van de sollicitatieplicht of vrijstelling van de meldingsplicht van onbetaalde werkzaamheden. Artikel 144 is vooral bedoeld om uitkeringsgerechtigden met geringe arbeidsmarktkansen in aanmerking te laten komen voor activering (Engelen et al. 1999).
- 2 Fase 3-cliënten hebben een zodanig grote afstand tot de arbeidsmarkt dat een toeleidingstraject van 1 à 2 jaar nodig is om hen bemiddelbaar te maken voor de arbeidsmarkt Fase 4-cliënten zijn als gevolg van zware persoonlijke belemmeringen in eerste instantie aangewezen op een traject gericht op sociale activering, zorg of hulpverlening. Pas op termijn is inzet van meer arbeidsmarktgerichte instrumenten mogelijk.
- 3 Fase 1-cliënten zijn direct bemiddelbaar; fase 2-cliënten worden geacht, met de inzet van gerichte arbeidstoeleidsinstrumenten, binnen een jaar geschikt te zijn voor de arbeidsmarkt
- 4 De vraag of men op zoek is naar werk, is uitsluitend gesteld aan degenen die op het moment van ondervraging geen betaald werk verrichten. Bevindingen die wijzen op een verschil in zoekgedrag tussen 1995 en 1999, dienen echter met voorzichtigheid te worden geïnterpreteerd. In 1995 is deze vraag namelijk gesteld aan alle niet-werkenden, in 1999 alleen aan niet-werkenden die wel betaald werk zouden willen hebben. Bovendien is in 1995 gevraagd of men 'momenteel' op zoek is naar betaald werk, terwijl in 1999 is gevraagd of men 'in het afgelopen halfjaar' werk heeft gezocht.
- 5 Of men tot de lage-inkomensgroep behoort is vastgesteld aan de hand van informatie over de samenstelling van het huishouden en over het gezamenlijke nettojaarinkomen van het hoofd van het huishouden en diens eventuele partner De antwoorden op deze laatste vraag zijn geïnclassificeerd in categorieën van 2.500 gulden (bij een jaarinkomen tot 30.000 gulden), oplopend tot categorieën van 25.000 gulden (bij een jaarinkomen vanaf 75.000 gulden). Aangenomen is dat het gerapporteerde jaarinkomen gelijk is aan de bovengrens van de desbetreffende categorie. In 1995 behoort volgens deze berekening 11,8% van de 16-64-jarige respondenten tot de lage-inkomensgroep, in 1999 gaat het om 11,4%. Binnen de niet-werkende categorie bedraagt het percentage armen respectievelijk 21,4 en 21,3.
- 6 Een 'overige uitkering' betreft de VUT, nabestaandenpensioen en/of een uitkering volgens de Toeslagenwet. Degenen die meer dan één type uitkering ontvangen, zijn als volgt in de verschillende uitkeringsgroepen ingedeeld:
 - werkloosheidsuitkering + bijstands-, arbeidsongeschiktheids-en/of overige uitkering = werkloosheidsuitkering;
 - bijstandsuitkering + arbeidsongeschiktheids-en/of overige uitkering = bijstandsuitkering;
 - arbeidsongeschiktheidsuitkering + overige uitkering = arbeidsongeschiktheidsuitkering.
- 7 Het onderzoek Hoe zoeken werkzoekenden wordt in opdracht van Arbeidsvoorziening verricht door het onderzoeksinstituut Research voor Beleid. Jaarlijks worden rond de 40.000 huishoudens benaderd met de vraag of men op zoek is naar een betaalde baan, recentelijk werk heeft gevonden en/of ingeschreven staat bij Arbeidsvoorziening. Indien men op tenminste een van deze drie mogelijkheden bevestigend antwoordt, wordt een uitgebreide vragenlijst afgenomen. Het uiteindelijke aantal respondenten bedraagt de laatste jaren circa 3.500 (zie ook Arbeidsvoorziening 1998).
- 8 Gevraagd is of men gedurende de afgelopen twaalf maanden vrijwilligersactiviteiten heeft ondernomen Het feit dat er in dit geval geen nadere criteria zijn opgelegd ten aanzien van de frequentie van deze activiteiten, maakt dat het aandeel vrijwilligers wat hoger uitvalt dan uit eerder onderzoek is gebleken (zie onder meer Lindeman 1996; SCP 1998).
- 9 Net als in het AVO is de meting van de armoedepositie in Culturele veranderingen gebaseerd op informatie over het jaarlijkse netto-huishoudensinkomen Ook nu gaat het om een gecategoriseerde variabele. De categorieën lopen hier echter op van 3.000 gulden (bij een jaarinkomen tot 33.000 gulden) tot 24.000 gulden (bij een jaarinkomen van 75.000 tot 123.000 gulden). Opnieuw wordt verondersteld dat het gerapporteerde gezinsinkomen gelijk is aan de bovengrens van de desbetreffende categorie.
- 10 De meting van de deelname aan vrijwilligerswerk in de vragenlijst van 1998 is echter aanzienlijk minder uitgebreid dan in die van 1996 Er wordt naar slechts drie typen organisaties gevraagd (politieke, kerkelijke en liefdadigheidsorganisaties, plus een categorie 'overig'), terwijl de vragen naar de motieven voor het verrichten van vrijwilligerswerk geheel ontbreken.
- 11 In CV'98 is geen meting van de etniciteit opgenomen, zodat slechts wordt gecorrigeerd voor de invloed van geslacht, leeftijd, opleidingsniveau en huishoudentype Vanwege het geringe aantal 16-24-jarigen dat niet-werkzaam en tevens niet-schoolgaand is, is deze leeftijdscategorie hier samengenomen met de groep 25-34-jarigen.

10 LANGDURIGE ARMOEDE: EEN INTERNATIONALE VERGELIJKING*

In Nederland en Denemarken kwam langdurige armoede in 1996 veel minder voor dan in België, Duitsland, Frankrijk en het Verenigd Koninkrijk. In de meeste landen hadden vooral alleenstaanden, eenoudergezinnen en paren met drie of meer minderjarige kinderen langdurig te maken met armoede. Vergeleken met Denemarken gaven in Nederland relatief veel langdurig armen aan moeite te hebben om rond te komen, zich niet regelmatig nieuwe kleren te kunnen veroorloven en problemen met de woning te hebben. Dat komt doordat in Nederland meer mensen met een minimumuitkering langdurig arm waren.

10.1 Inleiding

In dit hoofdstuk wordt de armoede in Nederland vergeleken met die in een aantal andere lidstaten van de Europese Unie. Internationale vergelijkingen van armoede zijn al eerder gepubliceerd in de Armoedemonitor (SCP/CBS 1997 en 1998) en ook elders (SCP 2000). Daarbij stond steeds de beschrijving van de situatie in één jaar centraal. In dit hoofdstuk gaat het om de internationale vergelijking van *langdurige* armoede. Allereerst wordt de omvang van de langdurige armoede in enkele lidstaten van de Europese Unie beschreven (zie kader 10.1 voor de selectie van landen). Daarnaast wordt in kaart gebracht in hoeverre langdurige armoede gepaard gaat met moeilijkheden om rond te komen, bestedingsbeperkingen en problemen met de woning.

De landenvergelijking in dit hoofdstuk is gebaseerd op een inkomensgrens die door Eurostat (het Statistisch bureau van de Europese Unie) en de Europese Commissie wordt gebruikt om de armoede in de lidstaten in kaart te brengen. Deze Europese inkomensgrens is gedefinieerd als het inkomensniveau dat overeenkomt met 60% van het mediane huishoudensinkomen in een land. Om de welvaartspositie van personen van verschillend samengestelde huishoudens vergelijkbaar te maken, zijn de huishoudensinkomens gestandaardiseerd.¹ Volgens de gehanteerde afbakening zijn personen arm als hun gestandaardiseerde huishoudensinkomen lager is dan de inkomensgrens (Eurostat 1998).

Ook Oostenrijk heeft een welvaartsniveau dat vergelijkbaar is met dat van Nederland. Vanwege een gebrek aan informatie over langdurige armoede is Oostenrijk echter niet in de analyse opgenomen.

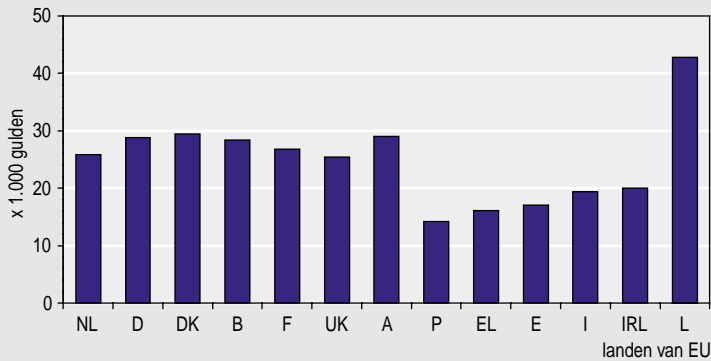
De Europese armoedegrens heeft twee belangrijke kenmerken. De grens is *landspecifiek*: de hoogte wordt bepaald door het welvaartsniveau in de betreffende lidstaat. Er wordt dus geen uniforme grens voor de Europese Unie als geheel gehanteerd. De grens is ook *relatief*: het armoedepercentage wordt bepaald door de inkomensverdeling in een land. De armoede volgens deze benadering is doorgaans groter als er meer inkomensongelijkheid is (zie kader 10.2).

* Bijdrage van het CBS, geschreven door dr. B. Mikulic en drs. A.J.L. Philippens.

Kader 10.1 Selectie van landen

In dit hoofdstuk wordt langdurige armoede in Nederland vergeleken met die in enkele andere lidstaten van de Europese Unie, te weten België, Denemarken, Duitsland, Frankrijk en het Verenigd Koninkrijk. Deze landen hebben een welvaartsniveau dat vergelijkbaar is met dat van Nederland. In 1996 was het mediane gestandaardiseerde netto-inkomen van alle personen in Nederland 25.900 gulden. In de andere vijf landen lag het tussen de 25.400 gulden in het Verenigd Koninkrijk en 29.500 gulden in Denemarken.² Elders in de Europese Unie was het welvaartsniveau veel lager dan wel aanzienlijk hoger (in Luxemburg). In de geselecteerde landen varieerde de hoogte van de Europese grens tussen de 15.200 gulden in het Verenigd Koninkrijk en 17.700 gulden in Denemarken. In Nederland lag de grens op 15.500 gulden.

Gestandaardiseerd nettohuishoudensinkomen van personen in de lidstaten^a van de Europese Unie, 1996 (in guldens op basis van koopkrachtpariteiten)

a B = België, D = Duitsland, DK = Denemarken, F = Frankrijk, UK = Verenigd Koninkrijk, EL = Griekenland, IRL = Ierland, I = Italië, L = Luxemburg, NL = Nederland, A = Oostenrijk, P = Portugal, E = Spanje.

Bron: EUROSTAT (ECHP-1996, geen data beschikbaar voor Finland en Zweden)

De cijfers in dit hoofdstuk hebben betrekking op personen. Langdurig arme personen zijn mensen die tenminste in drie opeenvolgende jaren waren aangewezen op een inkomen beneden de Europese grens. De omvang van deze groep wordt in een internationaal perspectief geplaatst. Tevens worden andere aspecten van armoede tussen landen vergeleken: moeilijkheden om rond te komen, bestedingsbeperkingen en problemen met de woning.³ Speciale aandacht wordt geschonken aan de opeenstapeling van ongunstige leefomstandigheden bij langdurig armen.

Kader 10.2 De hoogte van de Europese grens

De hoogte van de Europese grens wordt bepaald door het mediane inkomensniveau van een land. In Nederland ligt de grens onder de lage-inkomensgrens. De positie van de Europese grens ten opzichte van de beleidsmatige grens hangt echter af van de huishoudenssamenstelling. Voor alleenstaanden en eenoudergezinnen is de beleidsmatige grens hoger. Voor paren met kinderen is de beleidsmatige grens lager.

Inkomensgrenzen in Nederland op basis van drie benaderingen (1995)

	alleen- staande	(echt)paar		eenoudergezin		
		zonder kinderen ^a	met 1 kind ^a	met 2 kinderen ^a	met 1 kind ^a	met 2 kinderen ^a
lage inkomensgrens	18,6	25,2	30,8	33,8	24,1	28,1
beleidsmatige grens ^b	16,5	23,3	25,0	27,3	23,0	25,2
europese grens - 60% van mediaan inkomen	15,5	23,3	28,0	32,6	20,2	24,9

a Minderjarig(e) kind(eren)

b Vastgesteld op 105% van het sociaal minimum

Bron: SCP/CBS (1997) voor lage-inkomensgrens en beleidsmatige grens; Eurostat (EHCP) voor het niveau van de Europese grens)

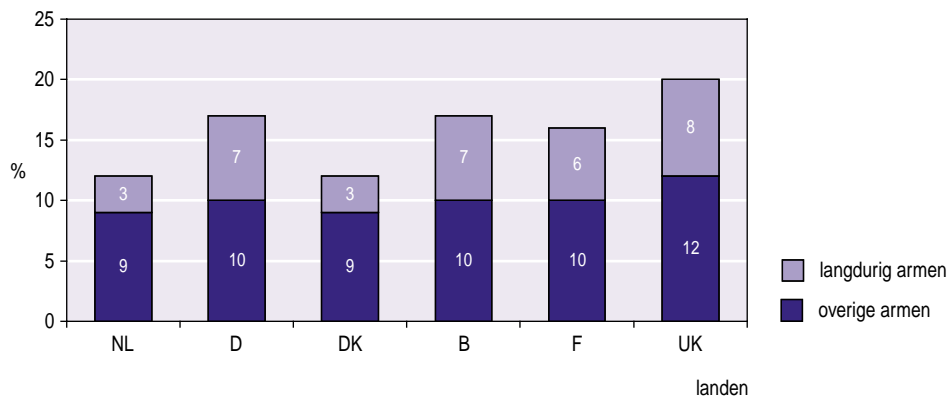
Voor de internationale vergelijking is gebruik gemaakt van de meest recente informatie die voor analyse beschikbaar is. Het betreft gegevens uit de eerste drie metingen (1994, 1995 en 1996) van het European community household panel (ECHP), dat wordt gecoördineerd door Eurostat. Het onderzoek meet de inkomenspositie⁴ en de leefomstandigheden van de inwoners in de lidstaten van de Europese Unie. In tegenstelling tot in andere hoofdstukken van deze Armoedemonitor worden enkele groepen hier **niet** buiten beschouwing gelaten. Het gaat om uitwonende studenten en personen in huishoudens die niet gedurende het gehele jaar een inkomen hebben ontvangen.⁵

10.2 De omvang van de langdurige armoede

Het armoedepercentage is relatief laag in Nederland en in Denemarken. In 1996 was 12% van alle Nederlanders en Denen arm volgens de gekozen armoedemaatstaf (figuur 10.1).⁶ Dat is minder dan in België, Duitsland, Frankrijk en in het bijzonder het Verenigd Koninkrijk.⁷ In die landen had 16% tot 20% van de mensen een inkomen onder de Europese grens.

Ook de langdurige armoede is relatief laag in Nederland en in Denemarken. In beide landen had 3% van de inwoners in de periode 1994-1996 voortdurend een inkomen onder de Europese armoedegrens. Dat is een kwart van alle armen. In België, Duitsland, Frankrijk en het Verenigd Koninkrijk was het percentage langdurig armen minstens twee keer zo groot. In 1996 verkeerde daar 6% à 8% van de bevolking al minstens drie jaar in die situatie.

Figuur 10.1 Armen per land, 1996 (in procenten van de bevolking)

Bron: Eurostat (ECHP'96, geen data beschikbaar voor Finland en Zweden)

10.3 Verschillen tussen bevolkingsgroepen

In de meeste landen komt langdurige armoede vooral voor onder alleenstaanden, eenoudergezinnen en paren met drie of meer minderjarige kinderen (tabel 10.1). In Nederland was langdurige armoede vooral een probleem voor alleenstaanden beneden de 65 jaar. Het percentage langdurig armen was in deze groep ruim twee keer zo hoog als gemiddeld. Voor een deel heeft dit te maken met het relatief grote aantal uitwonende studenten in de groep alleenstaanden. Hun inkomen ligt tijdens de studieperiode vaak langdurig onder de gekozen inkomensgrens.

In de meeste landen behoorden alleenstaanden van 65 jaar of ouder tot de categorieën met een groot aandeel langdurige armoede. De enige uitzondering hierop was Nederland, waar langdurige armoede bij alleenstaande ouderen relatief weinig voorkwam. Dit kwam doordat het sociale minimum in ons land voor alleenstaande 65-plussers boven de Europese grens lag.⁸ In de overige landen was het aandeel langdurige armoede onder alleenstaande ouderen 1,4 (Duitsland) tot 4,7 maal (Denemarken) zo groot als gemiddeld.

Tabel 10.1 Het risico^a op langdurige armoede naar samenstelling en opleidingsniveau huishouden, 1996

	Neder- land	Duits- land	Dene- marken	België	Frankrijk	Verenigd Koninkrijk
Het landspecifiek gemiddelde risico voor alle personen =100						
Personen naar:						
<i>samenstelling huishouden:</i>						
alleenstaande jonger dan 65 jaar	230	110	150	80	130	80
alleenstaande 65 jaar of ouder	50	140	470	200	160	200
paar zonder kinderen, allebei < 65 jaar	30	50	40	70	50	30
paar zonder kinderen, minstens één 65+	30	60	230	190	90	140
eenoudergezin	190	190	20	140	160	290
paar met 1 minderjarig kind	20	40	30	40	50	50
paar met 2 minderjarige kinderen	80	140	0	80	50	60
paar met 3 of meer minderjarige kind.	190	120	80	80	160	150
paar met minder- en meerderjarige kind.	120	110	100	100	130	30
overige	180	130	80	50	110	70
<i>opleidingsniveau van het huishouden^b</i>						
laag	140	110	250	170	200	190
middelbaar	120	100	90	90	60	80
hoog	30	80	30	40	20	20
a Het risico wordt verkregen door het percentage langdurig arme personen binnen een bepaalde type huishouden te delen door het percentage langdurig armen in het land en dit te vermenigvuldigen met 100.						
b Het opleidingsniveau van het huishouden is gelijk aan het hoogste (van de) opleiding(en) die door het hoofd (of zijn/haar partner) met succes afgerond is						
Bron: EUROSTAT (ECHP'94-'96)						

In Nederland hadden wel veel paren met drie of meer minderjarige kinderen en eenoudergezinnen te maken met langdurige armoede. Het percentage langdurig armen was in die groepen bijna twee keer zo groot als gemiddeld. Ook in de meeste andere landen behoorden eenoudergezinnen tot de kwetsbare groepen. In het Verenigd Koninkrijk was het percentage langdurige armoede voor eenoudergezinnen zelfs bijna drie keer zo groot als gemiddeld. Langdurige armoede kwam onder Deense eenoudergezinnen daarentegen juist veel minder voor dan onder Denen in het algemeen.

Personen in laagopgeleide huishoudens hebben meer dan gemiddeld te maken met langdurige armoede. In vergelijking met personen uit hoogopgeleide huishoudens had deze groep zelfs een vier- (Nederland) tot tienmaal (Frankrijk) zo groot aandeel langdurige armoede. In Duitsland bestond daarentegen weinig verschil tussen de opleidingscategorieën.

Personen in huishoudens met een sociale uitkering als belangrijkste inkomensbron hebben in alle onderzochte landen een bovengemiddeld aandeel langdurige armoede (tabel 10.2). Het gaat om huishoudens die moeten leven van een werkloosheids-, arbeidsongeschiktheids- of bijstandsuitkering. In Nederland kwam onder personen in huishoudens met een uitkering als belangrijkste inkomensbron 4,5 keer zoveel langdurige armoede voor als gemiddeld. Ook gepensioneerden behoren tot de kwetsbare categorieën, met uitzondering van die in Nederland en Duitsland. Vooral in Denemarken verkeerden veel gepensioneerden in langdurige armoede.

Onder personen met loon of salaris als belangrijkste inkomensbron komt langdurige armoede juist minder voor dan gemiddeld. Alleen in Duitsland was het percentage langdurige armoede in deze groep bijna gelijk aan het gemiddelde. Ook zelfstandigen met winst

als belangrijkste inkomensbron behoorden naar verhouding weinig tot de langdurig armen. Vooral in het Verenigd Koninkrijk was hun positie gunstig.

Tabel 10.2 Het risico^a op langdurige armoede naar de voornaamste inkomensbron van het huishouden, 1996

	Neder- land	Duits- land	Dene- marken	België	Frank- rijk	Verenigd Koninkrijk
Het landspecifiek gemiddelde risico voor alle personen =100						
<i>Personen met als voornaamste inkomensbron:</i>						
loon/salaris	50	90	30	20	50	30
winst	70	50	50	100	80	10
sociale uitkering(en)	450	270	140	480	490	330
pensioen en andere inkomens ^b	50	90	430	170	120	190

a Het risico wordt verkregen door het percentage langdurig arme personen binnen een bepaalde categorie (inkomensbron) te delen door het percentage langdurig armen in het land en dit te vermenigvuldigen met 100.

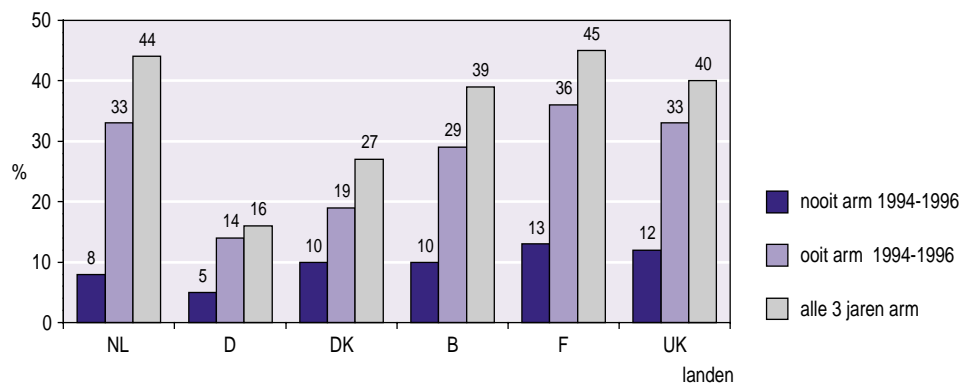
b B.v. inkomens uit vermogen, investeringen, e.d.

Eurostat (ECHP'94-'96)

10.4 Moeilijk rondkomen

Mensen die in de periode 1994-1996 minstens één jaar in armoede verkeerden, gaven veel vaker aan moeite te hebben om rond te komen dan mensen die in geen enkel jaar arm waren (figuur 10.2). In alle landen was het percentage personen dat moeilijk rondkomt het grootst onder langdurig armen. In Nederland gaf 44% van alle langdurig armen aan moeilijk rond te komen. Dat was vijf keer zoveel als van de Nederlanders die in de periode 1994-1996 nooit arm waren. Deze verhouding was kleiner dan in de overige landen. Dat komt doordat in die landen meer mensen met pensioen en minder mensen met een minimumuitkering langdurig arm waren. Van de eerste groep gaf een kleiner deel aan moeilijk rond te komen dan van de tweede groep.

Figuur 10.2 Percentage mensen die (zeer) moeilijk rondkomen met het inkomen in 1996, naar duur armoede in de periode 1994-1996

Bron: Eurostat (ECHP'94-'96)

10.5 Bestedingsbeperkingen

Mensen die in de periode 1994-1996 ooit arm waren, konden zich een aantal bestedingen minder goed veroorloven dan mensen die in geen van deze jaren in armoede leefden (tabel 10.3). Het gaat om het regelmatig kopen van nieuwe kleren, tenminste één week per jaar op vakantie gaan en minstens één keer per maand vrienden thuis te eten te vragen. In Nederland was het percentage mensen dat zich deze bestedingen niet kon permitteren minstens viermaal zo groot onder mensen die ooit in de periode 1994-1996 arm waren als onder mensen die nooit arm waren. In andere landen lag deze verhouding vrijwel altijd lager.

In België, Frankrijk, Nederland en het Verenigd Koninkrijk hadden langdurig armen minder mogelijkheden voor de aanschaf van nieuwe kleren, voor een vakantie of voor een etentje met vrienden thuis dan hun landgenoten die ooit (kort of lang) arm waren. In Denemarken en Duitsland was er daarentegen weinig verschil tussen langdurig armen en de armen in het algemeen.

Het niet regelmatig kunnen kopen van nieuwe kleren vormde vooral voor langdurig armen in Nederland en het Verenigd Koninkrijk een probleem. Wat betreft de mogelijkheden om op vakantie te gaan of vrienden thuis voor het eten te ontvangen hadden langdurig armen in Nederland het duidelijk zwaarder dan langdurig armen in Denemarken en Duitsland, maar minder zwaar dan die in Frankrijk en het Verenigd Koninkrijk.

Tabel 10.3 Percentage personen die zich de geselecteerde items niet konden veroorloven door gebrek aan geld in 1996, naar duur armoede in de periode 1994-1996

	Neder- land	Duits- land	Dene- marken	België	Frank- rijk	Verenigd Koninkrijk
% personen die zich niet regelmatig nieuwe kleren konden veroorloven						
Armoededuur						
nooit arm in de periode 1994-1996	7	8	4	5	5	7
ooit arm in de periode 1994-1996	27	25	7	16	19	26
w.o.						
alle 3 jaren arm	34	26	5	26	27	33
% personen die het zich niet konden veroorloven om jaarlijks 1 week op vakantie te gaan						
nooit arm in de periode 1994-1996	8	8	12	15	23	23
ooit arm in de periode 1994-1996	32	25	25	41	62	60
w.o.						
alle 3 jaren arm	47	29	29	52	76	70
% personen die het zich niet konden veroorloven om tenminste 1 keer per maand thuis vrienden te eten te vragen						
nooit arm in de periode 1994-1996	4	8	4	7	7	7
ooit arm in de periode 1994-1996	17	22	8	21	22	26
w.o.						
alle 3 jaren arm	27	21	9	29	35	33

Bron: EUROSTAT (ECHP'94-'96)

10.6 Problemen met de woning

Mensen die in de periode 1994-1996 ooit arm waren, hadden meer problemen met de woning dan mensen die in diezelfde periode nooit in armoede verkeerden. Het gaat om het oordeel over de omvang van de woning en om problemen zoals verrotte raamkozijnen of vloeren en vochtige muren of vloeren (tabel 10.4).

Onder langdurig armen in Nederland was het percentage mensen met dergelijke problemen duidelijk hoger dan onder armen in het algemeen. Internationaal gezien hadden Nederlandse langdurig armen relatief veel last van vochtige muren of vloeren: eenderde van hen kende dit probleem. Vergeleken met de andere landen kwamen in ons land ook verrotte raamkozijnen of vloeren en – in mindere mate – gebrek aan ruimte naar verhouding veel voor bij langdurig armen.

Tabel 10.4 Percentage personen met woonproblemen in 1996, naar duur armoede in de periode 1994-1996

	Neder- land	Duits- land	Dene- marken	België	Frank- rijk	Verenigd Koninkrijk
% personen met te kleine woning						
Armoededuur						
nooit arm in de periode 1994-1996	9	11	17	15	12	21
ooit arm in de periode 1994-1996	17	17	19	21	19	27
w.o.						
alle 3 jaren arm	22	13	15	26	21	29
% personen met woning met verrotte raamkozijnen of vloeren						
nooit arm in de periode 1994-1996	8	4	5	7	8	10
ooit arm in de periode 1994-1996	15	7	7	14	15	16
w.o.						
alle 3 jaren arm	25	6	8	12	19	14
% personen met woning met vochtige muren of vloeren						
nooit arm in de periode 1994-1996	8	7	6	10	12	10
ooit arm in de periode 1994-1996	16	7	8	16	23	21
w.o.						
alle 3 jaren arm	34	6	8	16	30	23

Bron: EUROSTAT (ECHP'94-'96)

10.7 Cumulatie van problemen

Om de cumulatie van problemen internationaal te vergelijken is onderzocht in hoeverre mensen te maken hebben met meerdere bestedingsbeperkingen en woonproblemen tegelijkertijd. Mensen die in de periode 1994-1996 ooit arm waren, hadden vaker te kampen met een cumulatie van problemen dan mensen die in die periode nooit in armoede verkeerden (figuur 10.3). In Nederland had 35% van alle mensen die ooit arm waren minstens twee bestedingsbeperkingen of problemen met de woning. Van de mensen die nooit arm waren, was dat 10%.

In België, Frankrijk, Nederland en het Verenigd Koninkrijk was het percentage mensen met een cumulatie van problemen groter onder langdurig armen dan onder de overige armen. In deze landen had in 1996 bijna de helft of meer van alle langdurig armen minstens twee problemen. Langdurig armen in Denemarken en Duitsland weken in dit opzicht niet af van de overige armen.

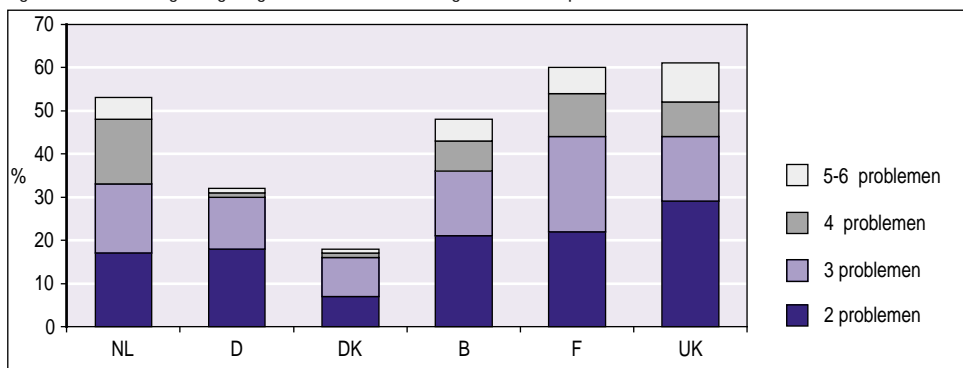
Figuur 10.3 Percentage mensen die in 1996 minstens twee van de problemen^a hadden, naar armoededuur in de periode 1994-1996

Bron: Eurostat (EHCP'94-'96)

In België, Frankrijk, Nederland en het Verenigd Koninkrijk had een groot deel van de langdurig armen te kampen met drie of meer problemen (figuur 10.4). In ons land onderzocht een op de vijf zelfs minstens vier problemen. In andere landen kwam dit minder vaak voor. In Denemarken, waar het percentage langdurige armoede gelijk was aan dat in Nederland, had slechts een van elke veertig langdurig armen met minstens vier problemen te maken.

Figuur 10.4 Percentage langdurig armen naar het aantal gecumuleerde problemen^a in 1996

a Van totaal 6 onderzochte problemen: 1. Men kan niet regelmatig nieuwe kleren kopen; 2. Men kan niet jaarlijks 1 week op vakantie; 3. Men kan niet maandelijks kennissen/familie te eten vragen; 4. De woning is te klein; 5. De woning heeft verrotte kozijnen/vloeren; 6. De woning heeft vochtige muren/vloeren.

Bron: Eurostat (EHP'94-'96)

Noten

- 1 Standaardisatie van inkomens gebeurt door middel van equivalentieschalen. In deze analyse wordt de 'aangepaste' OESO-equivalentieschaal toegepast, die onder meer door Eurostat en de Europese Commissie in internationale vergelijkingen wordt gebruikt. Hierbij wordt het eenpersoonshuishouden als standaardhuishouden gekozen. Aan elk eenpersoonshuishouden wordt volgens deze schaal een factor 1,0 toegewezen. De equivalentiefactor voor een meerpersoonshuishouden wordt gevormd door optelling van alle individuele factoren (factor 1,0 voor de eerste volwassene in het huishouden, 0,5 voor elke bijkomende persoon van 14 jaar of ouder en 0,3 voor elk kind beneden de 14 jaar). Om het gestandaardiseerde huishoudensinkomen te bepalen, wordt het totale netto-inkomen van het huishouden gedeeld door de equivalentiefactor.
- 2 De inkomens van de lidstaten zijn met behulp van koopkrachtpariteiten omgerekend naar gulden
- 3 Het gaat om variabelen uit het European community household panel (ECHP), waarvan in een afzonderlijk kwaliteitsonderzoek door het CBS is vastgesteld dat ze internationaal goed vergelijkbaar zijn. Mikulic et al. (1999) geven gedetailleerde informatie over de kwaliteits- en plausibiliteitscontrole, de selectie van indicatoren voor armoede en de criteria die daarbij zijn toegepast.
- 4 De definitie van het *netto* huishoudensinkomen in het European community household panel (ECHP) wijkt op enkele punten af van de definitie van het *besteedbare* huishoudensinkomen die doorgaans in de Armoedemonitor wordt gehanteerd. Inkomen uit eigen woning, inkomen uit privé-gebruik van de auto van de werkgever en nominale premies voor de ziektekostenverzekering zijn wel in het besteedbare inkomen opgenomen, maar niet in het netto-inkomen (zie ook Sleijpen en Dirven 1999).
- 5 De reden hiervoor is het ontbreken van enkele relevante gegevens in het European community household panel (ECHP), die nodig zijn voor de afbakening van de groep personen met een onvolledig jaarinkomen. Het is weliswaar mogelijk de groep studenten af te bakenen in het ECHP, maar op een manier die heel verschillend is van die in andere hoofdstukken. Bovendien is deze afbakening niet mogelijk voor alle in de analyse opgenomen landen. Overigens wordt in het ECHP bij uitwonende studenten een eventuele bijdrage van de ouders tot het inkomen gerekend.
- 6 De armoedepercentages gebaseerd op de inkomensgegevens uit het European community household panel (ECHP) wijken voor Frankrijk, Nederland en het Verenigd Koninkrijk in geringe mate af van de percentages uit de 'beste nationale bron' van die landen (CBS 2000). De afwijkingen zijn toe te schrijven aan verschillen in inkomensdefinitie, populatie en de referentieperiode van het inkomen. Toch worden in dit hoofdstuk de armoedecijfers gebruikt die berekend zijn op basis van het ECHP. De reden hiervoor is dat dit onderzoek inkomensgegevens biedt die internationaal goed vergelijkbaar zijn. Het ECHP hanteert in alle lidstaten hetzelfde inkomensbegrip, een gelijke equivalentieschaal, dezelfde inkomenseenheid en dezelfde populatie. Verder is de dataverzameling gecoördineerd en gebeurt de dataverwerking centraal.
- 7 De positie van Nederland en Denemarken is nog gunstiger als uitwonende studenten buiten beschouwing worden gelaten. De reden hiervoor is het relatief grote aantal van deze studenten in de twee genoemde landen. In 1996 bestond 11% van alle armen in Nederland uit alleenstaande personen met studeren als voornaamste bezigheid en uit meerpersoonshuishoudens waarvan de kostwinner studeren als voornaamste bezigheid noemde. In Denemarken was dit aandeel nog hoger: 14%. In Duitsland, Frankrijk en het Verenigd Koninkrijk lag het aandeel tussen de 4% en 5%. Voor België kon de populatie studenten niet worden afgebakend.
- 8 In 1995 was de netto-AOW voor een alleenstaande 65-plusser 16.000 gulden, terwijl de Europese grens op 15.500 gulden lag. Ook het (gestandaardiseerde) AOW-bedrag voor bejaarde echtparen zonder kinderen (15.600 gulden) lag iets boven deze grens.

11 METING VAN ARMOEDE*

Terwijl het percentage huishoudens met een laag inkomen tussen 1990 en 1998 iets is gedaald, is het gemiddelde inkomenstekort iets toegenomen. Vooral de verslechterde situatie bij zelfstandigen en jonge alleenstaande werknemers heeft hieraan bijgedragen. Per saldo blijkt de armoede-intensiteit daardoor niet te zijn gedaald. Wanneer uitgegaan wordt van het beleidsmatige minimum, is wel een daling van de armoede-intensiteit waarneembaar. Wanneer de armoedegrens gebaseerd wordt op het meer budgetgeoriënteerde voorstel voor een nieuwe Amerikaanse armoedegrens, blijken de armoedegrenzen die in de Armoedemonitor worden gebruikt daar goed bij aan te sluiten. De lage variant van het Amerikaanse voorstel valt nagenoeg samen met de beleidsmatige grens en de hoge variant valt nagenoeg samen met de lage-inkomensgrens.

Tenslotte blijkt dat het bijtellen van moeilijk waarneembare inkomens, die voortvloeien uit het verlenen van informele diensten aan andere huishoudens, nauwelijks invloed heeft op de bestaande armoedecijfers. Informele diensten worden vooral door personen uit een gezin met kinderen aangeboden. Ouderen bewegen zich duidelijk minder op deze markt. Hogere inkomens en grote gezinnen maken juist in sterke mate gebruik van deze diensten.

11.1 Inleiding

In dit hoofdstuk worden enkele methodische aspecten van het meten van armoede besproken. Paragraaf 11.2 bevat een actualisering van de alternatieve armoede-indexen die in de vorige editie van de Armoedemonitor werden geanalyseerd (SCP/CBS 1999: 25-32).

Vervolgens worden in paragraaf 11.3 de mogelijkheden tot een meer op consumptie gebaseerde armoedegrens verkend. Paragraaf 11.4 bevat een analyse van de invloed van informele inkomens, die veelal niet worden waargenomen, op de armoedecijfers.

11.2 Intensiteit van armoede

De omvang van de armoede wordt in de Armoedemonitor op betrekkelijk eenvoudige wijze vastgesteld; het is het percentage huishoudens dat gedurende een jaar onder een bepaalde inkomensgrens blijft (armoede-incidentie). Naast het aantal armen is echter ook de mate van armoede van belang, hetgeen onder meer tot uitdrukking komt in de inkomenstekorten die armen ondervinden en de mate waarin deze tekorten ongelijk zijn verdeeld. In de vorige editie van de Armoedemonitor is uitvoerig gerapporteerd over de mogelijkheden om andere inkomensdimensies van armoede in de meting van armoede te betrekken en de gevolgen die dit heeft voor de omvang van de armoede.¹ Nagenoeg alle samengestelde maten gaven dezelfde ontwikkeling te zien in de mate van armoede. Wel bleek dat de samengestelde armoedematen een minder gunstig beeld gaven van de ontwikkeling van de armoede dan de enkelvoudige maat van het percentage armen. De inkomenstekorten bleken relatief groot bij zelfstandigen en gezinnen met kinderen onder de armoedelijn en relatief gering bij gepensioneerden en paren zonder kinderen onder de armoedelijn. Wanneer tevens de duur van armoede in de analyse werd betrokken, veranderde het beeld nauwelijks. Weliswaar neemt het aantal huishoudens dat onder de armoedelijn uitkomt iets af, maar het gemiddelde inkomenstekort blijft nagenoeg ongewijzigd.

* Dit hoofdstuk is een gezamenlijke bijdrage van SCP en CBS. De paragrafen 11.2 en 11.4 zijn geschreven door drs. E.J. Pommer (SCP), paragraaf 11.3 door dr. H. Lautenbach (CBS).

Wanneer de verschillende samengestelde maten voor armoede eenzelfde beeld van de mate van armoede geven, ligt het voor de hand om de eenvoudigste maatstaf als centrale maat in de monitor op te nemen. De eenvoudigste samengestelde maatstaf is de intensiteitsindex, die het product weergeeft van de armoede-incidentie (aandeel armen onder de armoedegrens) en het gemiddelde inkomenstekort (ten opzichte van de armoedegrens).

In de bestaande inkomenscijfers ontbreken de gevolgen van de bijzondere bijstand en de kwijtschelding van lokale heffingen. Deze vallen tot op heden buiten de landelijke inkomensregistratie. Een grove berekening uit de vorige Armoedemonitor wijst echter uit dat de bijdrage van deze inkomenscomponenten aan de vermindering van de armoede aanzienlijk is (SCP/CBS 1999: 31). Zo bleek de armoede-intensiteit op basis van de lage-inkomensgrens in 1997 ongeveer 15% lager uit te komen wanneer het gemiddelde bedrag aan bijzondere bijstand en kwijtschelding van lokale heffingen bij het inkomen van de sociale minima wordt geteld. Vanwege het ontbreken van de juiste informatie op huishoudensniveau over deze inkomensondersteunende regelingen, zijn deze koopkrachtcomponenten hier verder buiten beschouwing gelaten.

Een probleem met deze traditionele intensiteitsindex is dat hij niet zinvol kan worden toegepast op een schuivende armoedegrens zoals het sociaal minimum. Verbeteringen van het sociaal minimum hebben bij sociale minima geen invloed op het gemiddelde inkomenstekort en daarmee op de mate van armoede. Daarom is een alternatieve intensiteitsindex ontwikkeld, waarbij niet wordt uitgegaan van het inkomenstekort, maar van de koopkracht van het inkomen zelf (zie kader 11.1).

Kader 11.1 De alternatieve intensiteitsindex

De gewone intensiteitsindex is niet goed te gebruiken bij de beleidsmatige armoedegrens, omdat de armoedegrens mee schuift met de ontwikkeling van het sociaal minimum. Daardoor werken veranderingen in de hoogte van minimumuitkeringen niet door in de grenscomponent van armoede, maar wel in de koopkrachtcomponent van armoede. Wanneer het inkomen zelf als koopkrachtcomponent van armoede wordt genomen, kan de alternatieve intensiteitsindex worden gedefinieerd als H/y , waarbij H de armoede-incidentie is op basis van de beleidsmatige armoedegrens (105% van het relevante sociaal minimum) en y het gemiddelde gestandaardiseerde besteedbare inkomen van huishoudens onder de armoedegrens (in constante prijzen). Nadeel van deze maatstaf is dat hij niet voldoet aan enkele belangrijke eisen die aan samengestelde maatstaven kunnen worden gesteld (zie SCP/CBS 1999: 26).

Tabel 11.1 geeft enkele intensiteitsindices voor de totale bevolking. Daarbij zijn huishoudens met negatieve jaarinkomens uitgesloten, omdat relatieve inkomenstekorten daar geen reële betekenis hebben.²

Tabel 11.1 Armoede op basis van intensiteitsindices, 1990-1998 (in procenten; positieve jaarinkomens)

	1990	1991	1992	1993	1994	1995	1996	1997	1998
op basis van de lage-inkomensgrens									
armoede-incidentie (%)	14,6	14,9	14,4	14,8	15,6	15,2	15,2	14,7	13,7
armoede-intensiteit (%)	2,3	2,4	2,3	2,4	2,7	2,5	2,6	2,6	2,6
op basis van het sociaal minimum (105%)									
armoede-incidentie (%)	10,8	10,9	11,2	10,6	10,7	10,5	10,6	10,2	10,4
armoede-intensiteit (alternatieve maat, mln) ^a	6,5	6,5	6,3	6,4	6,5	6,3	6,4	6,1	6,2
op basis van het sociaal minimum, excl. zelfstandigen									
armoede-incidentie (%)	11,0	11,1	11,0	10,7	10,7	10,7	10,7	10,4	10,4
armoede-intensiteit (alternatieve maat, mln) ^a	6,5	6,5	6,3	6,3	6,4	6,3	6,3	6,1	6,1

a Op basis van het gestandaardiseerde besteedbare inkomen, in prijzen van 1997.

Selectie: bevolking, excl. tehuisbewoners, studenten, zelfstandigen en huishoudens met onvolledige jaarinkomens.

Bron: CBS (IPO, diverse jaren; 1998: voorlopige cijfers), SCP-bewerking

Uit tabel 11.1 blijkt dat de armoede-intensiteit op basis van de lage-inkomensgrens in de periode 1990-1996 nagenoeg gelijke tred heeft gehouden met de armoede-incidentie, maar daarna nagenoeg constant is gebleven bij een dalende armoede-incidentie. Dit betekent dat de relatieve inkomensstekorten van degenen die onder de lage-inkomensgrens zijn gebleven in 1997 en 1998 iets zijn toegenomen. De armoede-intensiteit op basis van het beleidsmatige minimum is de laatste jaren wel iets gedaald door een lichte verbetering van de koopkracht van de sociale minima.

Tabel 11.2 geeft intensiteitsindices voor huishoudens naar sociaal-economische categorie. Hieruit blijkt dat de nagenoeg gelijkblijvende armoede-intensiteit in de tweede helft van de jaren negentig is toe te schrijven aan twee elkaar compenserende ontwikkelingen: een licht stijgende armoede-intensiteit bij actieven en een licht dalende armoede-intensiteit bij uitkeringsontvangers en een iets sterker dalende armoede-intensiteit bij ouderen.

Tabel 11.2 Armoede-intensiteit op basis van de lage-inkomensgrens, naar sociaal-economische categorie, 1990-1998 (in procenten; positieve jaarinkomens)

	1990	1991	1992	1993	1994	1995	1996	1997	1998
zelfstandigen	2,6	3,2	3,4	3,5	3,7	3,4	3,9	3,9	4,5
werknemers	0,8	0,8	0,7	0,8	0,9	0,7	1,0	1,0	1,3
uitkeringsontvangers	6,3	6,5	6,0	6,4	7,2	7,3	7,2	6,8	6,7
65-plussers	2,3	2,3	2,1	2,3	2,5	2,4	2,4	2,0	1,4
totaal	2,3	2,4	2,3	2,4	2,7	2,5	2,6	2,6	2,6

Selectie: bevolking, excl. tehuisbewoners, studenten, zelfstandigen en huishoudens met onvolledige jaarinkomens.

Bron: CBS (IPO, diverse jaren; 1998: voorlopige cijfers), SCP-bewerking

Veranderingen in de intensiteit van armoede kunnen te maken hebben met veranderingen in de omvang van relevante bevolkingsgroepen, in de mate waarin armoede bij bevolkingsgroepen voorkomt en het gemiddelde inkomensstekort waarmee zij worden geconfronteerd.

Tabel 11.3 geeft de uitkomsten van een decompositie van de armoede-intensiteit, waarbij de bevolking is ingedeeld naar inkomensbron en huishoudensvorm.³ De bijdrage aan de totale armoede wordt gevormd door het product van de drie componenten per categorie als aandeel van hetzelfde product voor het totaal van de bevolking.

Tabel 11.3 Decompositie armoede-intensiteit naar huishoudentype en inkomensbron huishouden, 1990 en 1998 (positieve jaarinkomens)^a

	intensiteit (%)		aandeel armen (%)		relatief tekort (%)		bevolkings-aandeel (%)		bijdrage aan armoede (%)	
	1990	1998	1990	1998	1990	1998	1990	1998	1990	1998
zelfstandige	3	5	9	12	32	38	8	8	10	14
werkend, alleenstaand	2	4	8	10	26	36	11	13	10	18
werkend, paar zonder kinderen	0	0	1	1	21	24	17	18	1	2
werkend, gezin met kinderen	1	1	6	6	12	16	22	20	6	7
met uitkering, alleenstaand	8	10	51	57	16	17	6	6	21	22
met uitkering, paar zonder kinderen	2	1	14	12	13	11	7	6	5	3
met uitkering, eenoudergezin	12	12	75	74	16	17	2	2	11	10
met uitkering, paar met kinderen	9	9	46	50	20	19	2	2	9	6
65-plusser, alleenstaand	4	2	32	25	11	10	11	12	16	11
65-plusser, meerpersoons	1	1	11	6	10	9	11	11	6	2
overige huishoudens	4	5	17	17	25	28	3	3	5	5
totaal	2	3	15	14	16	19	100	100	100	100

a Op basis van de lage-inkomensgrens; excl. tehuusbewoners, studenten en huishoudens met onvolledige jaarinkomens.

Bron: CBS (IPO, diverse jaren; 1998: voorlopige cijfers), SCP-bewerking

Uit tabel 11.3 blijkt dat de bijdrage van de verschillende bevolkingsgroepen aan de omvang van de armoede tussen 1990 en 1998 iets is gewijzigd. De daling van de bijdrage van ouderen aan de omvang van de armoede (van 22% naar 13%) is hoofdzakelijk toe te schrijven aan een daling van het aantal armen, hetgeen in belangrijke mate is toe te schrijven aan de forse belastingverlichting die ouderen in de tweede helft van de jaren negentig ten deel is gevallen. Ook de bijdrage van uitkeringsontvangers aan de omvang van de armoede is gedaald (van 46% naar 41%), hetgeen hoofdzakelijk is toe te schrijven aan de daling van het aandeel uitkeringsontvangers (van 17% naar 15%). Tegenover een daling van de bijdrage van inactieven staat een stijging van de bijdrage van actieven aan de omvang van de armoede. De bijdrage van zelfstandigen aan de totale armoede is licht gestegen (van 10% naar 14%), hetgeen zowel met een hoger armoederisico verband houdt als met een stijgend inkomenstekort. Het opmerkelijkst is de stijging van de bijdrage van werkenden aan de omvang van de armoede (van 17% naar 27%), waarbij alle samenstellende factoren van belang zijn: het armoederisico is toegenomen, evenals het gemiddelde inkomenstekort en het aandeel werkenden in de bevolking. Dit verschijnsel blijkt zich met name voor te doen bij de jonge alleenstaanden. Daarvoor zijn wel enige verklaringen mogelijk. In de eerste plaats kan gewezen worden op de aanvullende werkgelegenheidsprojecten, zoals banenpools, jeugdwerkgarantieplannen, instroom/doorstroombanen en dergelijke, waarbij inmiddels zo'n 80.000 personen zijn betrokken. Deze komen met dit werk doorgaans niet boven de lage-inkomensgrens uit, die immers ruim boven het sociale minimum ligt (voor een alleenstaande in 1998: ruim 17,5%). In de tweede plaats is het aantal

studenten zonder studiefinanciering sterk toegenomen. Wanneer studenten studiefinanciering ontvangen, maken zij geen deel uit van de relevante populatie en daarmee van de armoedepopulatie. In de jaren negentig is het aantal studenten zonder studiefinanciering fors toegenomen door leenaversie en het vervallen van rechten op studiefinanciering (tempobeurs), hetgeen grotendeels is opgevangen door hogere inkomsten uit arbeid (bijverdiensten). Deze groep maakt wel deel uit van de relevante populatie en de groei van deze groep heeft vermoedelijk een opwaarts effect gehad op de armoedecijfers.

11.3 Een armoedegrens gebaseerd op consumptie

In de literatuur vindt men argumenten om niet zozeer het inkomen als wel de consumptie centraal te stellen bij de afbakening van armoede. Vrooman en Snel (1999) bijvoorbeeld noemen een aantal criteria die aan armoedegrenzen kunnen worden gesteld. Ten eerste komen zij tot de bevinding dat een armoedegrens moet worden geïjkt aan behoeften. Daarnaast concluderen zij dat een armoedegrens moet zijn gebaseerd op maatschappelijke consensus en indicatief moet zijn voor andere aspecten van armoede, die niet direct in het inkomen tot uitdrukking komen. In de Armoedemonitor worden twee inkomensgrenzen gebruikt om de categorie 'arme huishoudens' af te bakenen: de lage-inkomensgrens en het beleidsmatig minimum. In deze paragraaf wordt de mogelijkheid van het gebruik van een op consumptie gebaseerde grens onderzocht.

Door het US Census Bureau is in 1995 het initiatief genomen een armoedegrens te ontwikkelen die is gebaseerd op feitelijke consumptieve bestedingen van huishoudens. Aan het voorstel voor een herziening van de Amerikaanse armoedegrens werden de volgende eisen gesteld: publiek acceptabel, statistisch verdedigbaar en praktisch toepasbaar (Citro en Michael 1995; Garner et al. 1998). Deze criteria sluiten globaal aan bij de eerdergenoemde criteria van Vrooman en Snel. In deze paragraaf worden de uitkomsten van een eerste methodische verkenning samengevat. Hierin is de Amerikaanse benadering op Nederlandse consumptiegegevens toegepast.

In het Amerikaanse onderzoek wordt armoede gedefinieerd als een tekort aan economische middelen voor de consumptie van noodzakelijk geachte goederen en diensten, waardoor een minimaal bestaan niet gehaald kan worden. Deze op consumptie gebaseerde definitie blijkt in de praktijk toch moeilijk werkbaar te zijn, omdat arbitraire keuzes noodzakelijk blijven. De Amerikanen hebben echter geprobeerd de mate van willekeur zoveel mogelijk te beperken. Om dit te bereiken zijn ze allereerst uitgegaan van feitelijke bestedingen van huishoudens. Daarnaast is, bij het opstellen van een nieuwe armoedegrens, een aantal keuzes gemaakt door een panel van deskundigen.⁴

Bij toepassing op de Nederlandse data is de Amerikaanse methodiek zo precies mogelijk gevolgd. Als referentiehuishouden is het meest voorkomende type huishouden genomen. In Nederland is dat het eenpersoonshuishouden. Analoog aan de Amerikaanse methode is een basispakket vastgesteld bestaande uit noodzakelijk geachte uitgaven voor voeding, kleding en wonen (inclusief de daaraan gerelateerde vaste lasten). Ook uit de overige bestedingen is door het panel een selectie gemaakt van noodzakelijke goederen en diensten, met een beperkte en een uitgebreidere variant. Vervolgens zijn voor het referentiehuishouden de mediane bestedingen aan deze overige goederen en diensten gedeeld door de mediane uitgaven aan het basispakket. Daaruit resulteren twee zogenoemde *multipliers*, factoren waarmee het basispakket moet worden vermenigvuldigd om de armoedegrens te bepalen. Deze vermenigvuldigingsfactoren zijn hier op dezelfde manier bepaald, maar afgeleid uit

de Nederlandse data. De vermenigvuldigingsfactoren komen uit op 1,16 respectievelijk 1,24. De uitgaven van eenpersoonshuishoudens aan het basispakket (gebaseerd op gegevens van het Budgetonderzoek van het CBS) zijn gerangschikt naar omvang. Net als bij het Amerikaanse voorstel is de armoedegrens gelegd op het 30ste respectievelijk 35ste percentiel van die verdeling.⁵ Vermenigvuldiging van de uitgaven bij het 30ste percentiel met de laagste vermenigvuldigingsfactor en die bij het 35ste percentiel met de hoogste, leidt tot een lage en hoge variant van de armoedegrens (zie ook kader 11.2). Daarna zijn de lage en hoge armoedegrens voor het eenpersoonshuishouden middels equivalentiefactoren omgerekend naar andere huishoudentypes. Anders dan in het Amerikaanse onderzoek is hier gebruikgemaakt van de door het CBS berekende equivalentiefactoren, daar die de Nederlandse situatie het beste weerspiegelen.

Kader 11.2 De rekenmethode voor het Amerikaanse voorstel

Voor de uitgaven aan het basispakket (woning, voeding, kleding) door het referentiehuishouden worden als basis voor de armoedegrens de bedragen op het 30ste en 35ste percentiel genomen (om precies te zijn, het gemiddelde van de uitgaven tussen het 27,5ste en 32,5ste, en tussen het 32,5ste en 37,5ste percentiel). Deze bedragen worden vervolgens vermenigvuldigd met een factor, de zogenaamde *multiplier* (respectievelijk 1,16 en 1,24), om andere noodzakelijk geachte kosten te verrekenen, zoals uitgaven voor persoonlijke verzorging en opleiding. Dit resulteert in twee armoedegrenzen, een lage en een hoge variant. Via equivalentiefactoren worden deze bedragen vervolgens voor andere typen huishoudens vastgesteld.

De armoedegrens voor het referentiehuishouden is vervolgens omgezet in een percentage van de mediane uitgaven van het referentiehuishouden aan het basispakket. Bij toepassing op Nederlandse consumptiegegevens levert dit het volgende op. Het bedrag op het 30ste percentiel komt overeen met 85,3% van de mediane uitgaven aan het basispakket. Het bedrag op het 35ste percentiel is gelijk aan 88,8% van de mediane uitgaven aan het basispakket. Bij jaarlijkse aanpassing worden deze percentages toegepast op de nieuw berekende mediane waarde van de uitgaven voor het basispakket door het referentiehuishouden. Vervolgens worden deze bedragen met respectievelijk de lage en hoge factor vermenigvuldigd. Dit levert dan de onder- en bovengrens op van de armoede voor het referentiehuishouden in jaar x.

Om vervolgens te bepalen of een huishouden wel of niet als arm beschouwd kan worden, is de berekende armoedegrens vergeleken met het besteedbare huishoudensinkomen uit het Inkomens panelonderzoek (IPO). Dit is immers de beste bron voor inkomensgegevens. Ook de aantallen armen volgens de lage-inkomensgrens en het beleidsmatige minimum zijn hierop gebaseerd.

De resultaten van de toepassing van de Amerikaanse methode op Nederlands materiaal staan vermeld in tabel 11.4. Tevens toont deze tabel de armoedepercentages op basis van de lage-inkomensgrens en het beleidsmatige minimum van 1997. Daarnaast geeft de tabel informatie over armoedepercentages voor de diverse types huishoudens bij de onderscheiden armoedegrenzen.

Tabel 11.4 Armoedepercentages van diverse huishoudenstypen, naar enkele armoedegrenzen, 1997 (in procenten en guldens)

	voorstel Amerikaanse grens		lage-inkomensgrens	beleidsmatig minimum (105%-grens) ^a
	lage variant	hoge variant		
arme huishoudens (%)	9,6	14,8	15,1	10,2
armoedegrens ^a (guldens)	17.370	19.320	19.440	17.180
armen naar type huishouden ^b (%)				
(echt)paar met kinderen	6,5	9,0	9,2	4,7
(echt)paar zonder kinderen, < 65 jaar	3,2	4,8	4,9	4,0
(echt)paar zonder kinderen, ≥ 65 jaar	1,5	7,6	8,2	4,9
alleenstaande, < 65 jaar	19,4	24,4	24,5	17,6
alleenstaande, ≥ 65 jaar	15,7	29,8	30,4	17,0
eenoudergezin	32,6	54,0	54,8	48,6
<p>a Voor het referentiehuishouden (eenpersoonshuishouden, 23-65 jaar); uitgegaan is van 105% van het sociaal minimum voor deze categorie.</p> <p>b Betreft minderjarige kinderen; leeftijd van kostwinner.</p> <p>Alle bedragen in de tabel zijn exclusief; Lage variant: uitgavenbedrag 30ste percentiel maal 1,16; hoge variant: uitgavenbedrag 35ste percentiel maal 1,24.</p>				
Bron: CBS (BO'92-'97; IPO)				

De grens volgens de lage variant is nagenoeg gelijk aan het beleidsmatig minimum. De grens volgens de hoge variant komt vrijwel overeen met de lage-inkomensgrens. De bij deze grenzen behorende armoedepercentages zijn daarom vrijwel hetzelfde.

Het vorenstaande is een eerste verkenning van de Amerikaanse methode voor het meten van armoede op basis van Nederlands materiaal. De Nederlandse consumptiegegevens zijn geschikt voor de toepassing van deze methode. Bij het uitgewerkte voorbeeld voor de Amerikaanse situatie ligt in 1992 het armoedepercentage op 19,9 (ondergrens). Dat is 5,1 procentpunt boven het officiële cijfer. Voor Nederland ligt het armoedepercentage volgens de Amerikaanse methode op 9,6 (eveneens ondergrens). Zoals hiervoor reeds aangegeven is dit vrijwel gelijk aan het percentage arme huishoudens volgens het beleidsmatige minimum. De Amerikaanse methode levert voor Nederland wel een veel lager percentage arme huishoudens op dan voor Amerika. Dit resultaat hangt samen met verschillende factoren, waaronder het verschil in inkomensverdeling tussen beide landen.⁶

Om de werking van de verschillende componenten van de Amerikaanse methode te onderzoeken is deze eerste verkenning verder beschreven in een afzonderlijke publicatie, *Het meten van armoede* (CBS/SCP 2000). Er worden meer varianten van basispakketten onderzocht, onder meer één gebaseerd op de voorbeeldbegrotingen voor huishoudens met een minimuminkomen opgesteld door het Nationaal Instituut voor Budgetvoorlichting (Nibud). Ook wordt de samenstelling van het Amerikaanse pakket onderzocht. Zo wordt er gekeken of er een onderscheid gemaakt kan worden tussen noodzakelijke en niet-noodzakelijke goederen en diensten, waardoor de grondslag van het pakket minder arbitrair zou worden.

11.4 Bijverdiensten en armoede

Het inkomen is een belangrijke indicator voor welvaart en daarmee voor armoede. Enkele belangrijke elementen die in de definitie van inkomen zijn besloten, ontbraken tot nu toe in de Armoedemonitor. Dat betreft met name de consumptie uit eigen huishoudelijke productie en de consumptie die mogelijk is door activiteiten die met bestaande statistieken niet of onvoldoende worden waargenomen. In deze paragraaf wordt ingegaan op de omvang van laatstgenoemde activiteiten en het mogelijke effect daarvan op de omvang van de armoede.

Inkomsten kunnen buiten de fiscale registratie vallen, omdat zij door vrijstellingen in de fiscale sfeer niet door de fiscus worden waargenomen of omdat zij door respondenten in enquêtes niet tot het reguliere inkomen worden gerekend. De inkomsten uit deze activiteiten worden als 'zwart' aangemerkt wanneer de beloningen voor deze activiteiten ten onrechte buiten de waarneming van de belastingdienst en de uitvoeringsorganisatie van de sociale zekerheid worden gehouden. De mate waarin de hier behandelde activiteiten als zwart kunnen worden aangemerkt is echter geen voorwerp van onderzoek, en blijft in deze paragraaf derhalve buiten beeld.

De inkomsten uit niet-legale activiteiten, zoals drugshandel, blijven hier eveneens buiten beeld. Dat geldt ook voor zwarte inkomsten uit bedrijfsmatige activiteiten. Deze bedrijfsmatige activiteiten vormen het grootste deel van het zwartwerken, waaronder met name die in de verhuis- en transportsector en in de horeca (WRR 1990: 75). Deze activiteiten blijven hier buiten beeld omdat zij ten behoeve van bedrijven worden uitgevoerd en derhalve moeilijk in persoonsenquêtes kunnen worden waargenomen.

Kader 11.3 De kleur van inkomen

Alle inkomsten die door de fiscus worden geregistreerd worden 'witte' inkomsten genoemd. Inkomsten die niet door de fiscus worden geregistreerd maar ook niet belastbaar zijn, worden 'grijze' inkomsten genoemd; zijn niet-geregistreerde inkomsten wel belastbaar, dan betreft het 'zwarte' inkomsten. Onder 'inkomsten' worden alle beloningen voor arbeid en kapitaal begrepen, alsmede alle inkomensvervangende overdrachten van de overheid.

Een ander onderscheid dat wel gemaakt wordt is dat tussen inkomsten uit legale en niet-legale activiteiten (zoals drugshandel). Beide activiteiten kunnen in beginsel zowel wit, grijs als zwart worden uitgevoerd, al naar gelang ze belastbaar zijn en bij de fiscus worden aangemeld. Uit een grove schatting blijkt dat met de niet-legale activiteiten in totaal een bedrag van circa 5 miljard gulden gemoeid is, waarvan een onbekend deel door de fiscus wordt waargenomen (CBS 1999b). Volgens een rapport van de WRR uit 1990 komt een tamelijk voorzichtige schatting van het aandeel van het totaal van zwarte inkomsten in het bruto nationale inkomen uit op circa $\frac{3}{4}$ %, waarvan ruim 60% in bedrijfsmatig verband en bijna 40% in huishoudelijk verband wordt genoten. Het onderzoek dat hier gebruikt wordt, en dat betrekking heeft op informele activiteiten in huishoudelijk verband, komt uit op een aandeel van inkomen uit informele activiteiten van circa $\frac{1}{3}$ %. Activiteiten worden daarbij als informeel aangemerkt wanneer zij een positief inkomenseffect hebben voor betrokkene, maar niet (geheel) voldoen aan bestaande wet- en regelgeving (Renooy 1990). Wanneer we ons beperken tot informele activiteiten ten behoeve van huishoudens, dan sporen de hier gebruikte cijfers dus goed met die van de WRR. Een rapport van de OSA (1989) komt uit op een aandeel van zwartwerken in het nationale inkomen van minimaal $\frac{1}{3}$ % tot maximaal 1%. Ongeveer 10% van de niet-werkenden en 20% van de werkenden zou dergelijke inkomsten hebben voor een bedrag van gemiddeld 2.000 gulden per jaar.

In deze paragraaf gaat het om de mate waarin inkomsten uit activiteiten die met bestaande statistieken niet of onvoldoende worden waargenomen, een ander beeld geven van de omvang en samenstelling van het inkomen en daarmee van het aantal huishoudens met een laag inkomen. Het betreft hier inkomsten uit informele diensten, die ten onrechte buiten de fiscale registratie blijven. Een indicatie van de omvang van het inkomen uit informele diensten kan worden verkregen uit recentelijk beschikbaar gekomen gegevens uit het Aanvullend voorzieningengebruik onderzoek van 1999 (AVO'99). In dit onderzoek onder een representatief deel van de Nederlandse bevolking is zowel aan de productiekant als aan de consumptiekant van een aantal activiteiten gevraagd of deze door het huishouden worden geproduceerd en/of geconsumeerd en welke bedragen hiermee zijn gemoeid (zie ook kader 11.4). Het gaat hierbij om informele activiteiten, die gekarakteriseerd worden door een sterke gerichtheid op de privé-sfeer en een afwezigheid van contractuele bedrijfsmatige relaties. Hierbij kan worden gedacht aan de betaalde werkster, kinderoppas, klusser en dergelijke. Dit zijn doorgaans activiteiten die — terecht of ten onrechte — buiten de fiscale registratie blijven en derhalve een onderschatting van het inkomen kunnen geven. Gezien de inrichting van dit onderzoek is het echter mogelijk dat het inkomen betreft die wel degelijk fiscaal worden geregistreerd of terecht buiten de fiscale registratie vallen wegens vrijstelling van heffing. Om deze reden is een adequate berekening van de gevolgen van informele inkomsten op de omvang van de armoede niet goed mogelijk.

De productiekant en consumptiekant zijn gescheiden in de vraagstelling. Daarbij gaat het steeds om dezelfde activiteiten, die volgens de vraagstelling alleen door (leden van) huishoudens worden geproduceerd maar niet altijd door huishoudens worden geconsumeerd. Zo kunnen mensen bijklussen voor bedrijven of instellingen (bv. schoonmaakwerk). Er wordt dan wel productie waargenomen (dus inkomen), maar geen consumptie (dus geen uitgaven). Daardoor hoeft de totale som van geproduceerde diensten in het onderzoek niet gelijk te zijn aan de totale som van geconsumeerde diensten.

Kader 11.4 Enquêtevragen in het AVO'99

Naar het aanbod en het gebruik van informele diensten is gevraagd in het Aanvullend voorzieningen-gebruik onderzoek 1999 (AVO'99). De productiekant is opgenomen in het schriftelijke gedeelte van de vragenlijst, dat aan alle volwassen respondenten is voorgelegd. De consumptiekant is opgenomen in het huishoudensformulier, dat door een vertegenwoordiger van het huishouden wordt ingevuld in een mondelinge setting. De volgende vragen zijn gesteld.

"Vraag over geleverde diensten in het huishoudensformulier (ontvangers):

In veel huishoudens wordt tegen een kleine financiële vergoeding een aantal diensten verricht of een aantal klussen uitgevoerd door anderen. Het gaat hierbij dus niet om werk verricht door officiële instellingen of bedrijven, maar door personen buiten het eigen gezin die dit doen om wat bij te verdienen. Kunt u voor de volgende activiteiten aangeven of u hiervan de afgelopen twaalf maanden gebruik heeft gemaakt en welke vergoeding u daarvoor per week of maand heeft betaald?"

"Vraag over geleverde diensten in het persoonsformulier (aanbieders):

Veel mensen verlenen tegen een kleine financiële vergoeding een bepaalde dienst of voeren een bepaalde klus uit bij anderen. Het gaat hierbij dus niet om werk dat u eventueel in loondienst verricht bij een instelling of een bedrijf, maar om werk dat u erbij doet om wat bij te verdienen. Kunt u voor de volgende activiteiten aangeven of u deze de afgelopen twaalf maanden bij anderen heeft verricht en welke vergoeding u daarvoor per week of maand heeft ontvangen?"

Het ging hierbij bij beide formulieren om de volgende activiteiten:

huishoudelijk werk, schoonmaakwerk, kinderoppas, modewerk, naaiwerk, reparaties, onderhoud (van auto's of apparaten), klussen in of buiten de woning, schilderwerk, behangen, onderhoud van de tuin, administratief werk, financieel werk, muziekles, bijles, huiswerk, haarverzorging, knippen, schoonheidsbehandeling, foto- en videowerk, computerwerk, vertaalwerk, andere diensten, niet eerder genoemd.

Tabel 11.5 geeft enige informatie over producenten en consumenten van informele diensten in huishoudelijk verband, uitgesplitst naar inkomensgroep. Daarbij zijn huishoudens ingedeeld in vier 25%-groepen van oplopend gestandaardiseerd inkomen.

Uit tabel 11.5 blijkt dat in ongeveer één op de zes huishoudens (17%) informele diensten worden aangeboden aan andere huishoudens en dat ongeveer één op de vier huishoudens (27%) dergelijke diensten consumeren.⁷ Houden we rekening met de bedragen die hiermee zijn gemoeid, respectievelijk 2.400 en 1.900 gulden per jaar volgens opgave van de respondenten, dan blijkt dat er in geld circa 25% meer aan informele diensten wordt geconsumeerd dan geproduceerd door huishoudens. Dit verschil kan te maken hebben met het feit dat enkele diensten door huishoudens worden geconsumeerd, die in bedrijfsmatig verband worden geproduceerd. Aanwijzingen hiervoor vindt men bij haar- en schoonheidsverzorging, waar de opgegeven consumptie aanzienlijk hoger is dan de opgegeven productie. Waarschijnlijk wordt een aanzienlijk deel van deze diensten geproduceerd door personen die (in de ogen van de responderende consumenten) niet bedrijfsmatig opereren.⁸ Uit de tabel blijkt verder dat het volgens opgave van de respondenten gemiddeld over betrekkelijk geringe bedragen gaat: 500 à 2.500 gulden per jaar, afhankelijk van de soort activiteit. Voor alle informele activiteiten tezamen gaat het om een bedrag van 2.400 gulden per huishouden, ingeval huishoudens deze activiteiten produceren.

Tabel 11.5 Productie en consumptie van informele diensten, naar inkomensgroepen, 1999 (in procenten en guldens x 1.000)

gestandaardiseerd inkomen huishouden in 25%- groepen	producenten (%)				consumenten (%)			
	0-25%	25-75%	75-100%	totaal	0-25%	25-75%	75-100%	totaal
1. huishoudelijk werk, schoonmaakwerk	6	4	2	4	4	8	21	10
2. kinderoppas	7	5	4	5	3	4	3	4
3. modewerk, naaiwerk, reparaties apparaten/auto's	2	2	2	2	5	5	7	5
4. klussen in of buiten de woning, onderhoud tuin	5	4	4	4	4	6	12	7
5. administratief en financieel werk	2	2	2	2	2	2	2	2
6. les en bijles, vertaalwerk, computerwerk, fotowerk	1	2	2	2	2	2	3	2
7. haarverzorging en schoonheidsverzorging	2	1	1	1	10	10	8	9
8. overige diensten	5	3	5	4	1	1	1	1
totaal (inclusief overlap)	19	16	15	17	20	26	37	27
gemiddeld bedrag (x 1.000)	2,4	2,4	2,3	2,4	1,3	1,7	2,5	1,9
totaal, excl. thuiswonende kinderen (%) ^a	16	13	12	14				
bedrag, excl. thuiswonende kinderen (x 1.000) ^a	2,3	2,5	2,7	2,5				

a Kinderen van 6 jaar en ouder waren ook in het onderzoek betrokken.

Bron: SCP (AVO'99)

De opmerkelijkste uitkomst van tabel 11.5 is dat de productie van informele diensten nauwelijks naar inkomensgroep verschilt (de laagste-inkomensgroep levert iets meer informele diensten), maar dat de consumptie van informele diensten sterk oploopt met het inkomen: de 25% rijkste huishoudens consumeren bijna twee keer zo vaak informele diensten als de laagste-inkomensgroep. In geld uitgedrukt is het consumptieverschil nog groter: ruim een factor 3,5.⁹ Dit verschil komt met name tot uitdrukking bij huishoudelijk werk en schoonmaakwerk (categorie 1) en klussen in of buiten de woning, waaronder de tuin (categorie 4). De informatie uit tabel 11.5 rechtvaardigt het vermoeden dat de inkomsten uit informele diensten weliswaar nauwelijks van invloed zijn op de genoten inkomsten, maar mogelijk wel enige invloed hebben op de omvang van de armoedeproblematiek. Immers, circa een vijfde van de huishoudens uit het onderste kwart van de inkomensverdeling ontvangt jaarlijks ongeveer 2.400 gulden aan inkomsten die geheel of gedeeltelijk buiten de bestaande, aan de armoedecijfers ten grondslag liggende registraties van inkomens blijven.

Tabel 11.6 geeft aan welke factoren bijdragen aan de verschillen in geproduceerde en geconsumeerde diensten van huishoudens. In het OSA-rapport uit 1989 worden vier mogelijke groepen van factoren genoemd die van invloed kunnen zijn op verschillen in het aanbod van deze diensten. Het betreft culturele factoren (verbonden met leeftijd, geslacht, arbeidsethos, belastingmoraal), persoonlijke competenties (leeftijd, opleidingsniveau), persoonlijke omstandigheden (gezinssituatie, arbeidsmarktpositie, dienstverband) en financieel-economische motieven (inkomen, aspiraties, schulden). Een aantal van deze factoren is in tabel 11.6 opgenomen. De invloed van deze factoren is bepaald op basis van een logit-

model. De in dit model gebruikte coëfficiënten benaderen globaal de kans die correspondeert met een normale verdeling. Zo geeft een coëfficiënt van -0,13 bij het aanbieden van informele diensten aan dat de kans daarop ongeveer 5%-punt hoger is bij huishoudens met de betrokken eigenschap (zoals het behoren tot de categorie 'uitkeringsontvangers'). De *odds ratios* geven de kansverhouding van iemand met het betrokken kenmerk ten opzichte van iemand die dat kenmerk niet heeft. Zo geeft een ratio van 1,50 aan dat iemand met de betrokken eigenschap een 50% hogere kans heeft op het gebruiken van informele diensten dan iemand zonder deze eigenschap (zoals het behoren tot de hoger opgeleiden).

Tabel 11.6 Multivariate analyse van wel/geen informele diensten aanbieden of gebruiken, 1999

kenmerken huishouden	coëfficiënten logit-analyse ^a		odds ratios logit-analyse (%)	
	aanbieden	gebruiken	aanbieden	gebruiken
inkomen: laagste 25%	0,14	-0,14	1,31	0,75
inkomen: hoogste 25%	-0,09	0,31	0,83	1,84
uitkeringsontvanger	-0,13	0,10	0,78	1,23
hoger opgeleid	0,12	0,20	1,28	1,50
alleenstaande	-0,16	0,11	0,73	1,25
gezin met kinderen	0,27	0,35	1,72	2,02
65-plusser	-0,37	0,26	0,47	1,68
stadsbewoner	-	-0,06	-	0,88
student	-	-	-	-
constante	4,11	4,13		

^a model: $Y = a + bX$; $Y = [\log(p/(1-p))]/2 + 5$; p: kans op wel/niet aanbieder/gebruiker

Getallen afwijkend van 0 (-) zijn statistisch significant (met een kans van 95%).

Bron: SCP (AVO'99)

Uit tabel 11.6 blijkt dat informele diensten vooral door personen uit een gezin met kinderen worden aangeboden en ook door deze categorie worden gebruikt. Zo blijkt uit de regressieanalyse dat de kans dat een gezin met kinderen diensten aanbiedt veel hoger is en de kans dat dit gezin diensten consumeert eveneens veel hoger is dan bij een gezin zonder kinderen. Ouderen bieden nauwelijks informele diensten aan, maar maken daar juist wel veel gebruik van. Ook hogere inkomens maken, zoals eerder bleek, in sterke mate gebruik van informele diensten. De invloed van inkomen op de productie van informele diensten blijkt, als gezegd, bescheiden maar significant. Hogere inkomens blijken daarentegen wel grootverbruikers van informele diensten.

Wanneer de betrokken bedragen voor het verlenen van informele diensten als extra inkomen bij het besteedbare inkomen van de producerende huishoudens wordt geteld, daalt het aantal huishoudens met een laag inkomen met ruim 5%, hetgeen overeenkomt met een daling van de armoedekans op basis van de lage-inkomensgrens met ongeveer 1%-punt.¹⁰ Vooral gezinnen met kinderen zouden op deze wijze boven de lage-inkomensgrens uit kunnen komen. Daarbij moet wel worden aangenomen dat deze inkomsten door huishoudens niet reeds tot het reguliere inkomen worden gerekend bij het invullen van de vragenlijst in het betrokken onderzoek. Deze mogelijkheid lijkt, gezien de vraagstelling, niet onrealistisch.

Noten

- 1 Een uitvoerige rapportage heeft plaatsgevonden in een afzonderlijke publicatie, zie SCP/CBS (1999c)
- 2 Huishoudens met negatief inkomen, overwegend zelfstandigen in bijzondere omstandigheden, vormen maximaal 0,5% van de bevolking, en maximaal 3% van de huishoudens onder de lage-inkomensgrens
- 3 In het algemeen kan de volgende klasse van intensiteitsmaten gedecomposeerd worden door een gewogen optelling van de bevolkingsaandelen en de armoede-intensiteit P per bevolkingsgroep i (Foster et al 1984):
$$P_i = (\lambda_i \cdot H_i \cdot G_i^\alpha) / P$$
, waarbij λ het aandeel van de groep in de bevolking is, H het armoederisico, G het gemiddelde relatieve inkomensstekort ten opzichte van de armoedegrens, α de ongelijkheidsaversieparameter en $P = H \cdot G^\alpha$ voor de totale populatie. In de tabel is α op 1 gesteld, waarbij de formule reduceert tot de gewone intensiteitsindex.
- 4 Panel on poverty and family assistance. Het panel bestaat uit 17 deskundigen.
- 5 Deze onder- en bovengrens zijn door het Amerikaanse panel gekozen op basis van analyse van gegevens over consumentenbestedingen, vergelijking met andere recentelijk vastgestelde grenzen, en het oordeel van het panel zelf.
- 6 Het verschil tussen de gevonden armoedepercentages voor Nederland en Amerika is groot, wat ook de uitkomst is van SCP-analyses Het armoedepercentage volgens de OECD-grens kwam uit op 24 voor Amerika en 8 voor Nederland. De OECD-grens staat gelijk aan 50% van het gemiddelde gestandaardiseerde inkomen. Zie Wildeboer Schut et al. (2000: 140-147).
- 7 De verdeling van aangeboden informele diensten spoort globaal met de uitkomsten van de WRR (1990: 76) Een verschil met de WRR-uitkomsten is wel dat huishoudelijk werk nu een minder dominante positie inneemt en kinderopvang nu aanzienlijk meer wordt aangeboden. Een ander opmerkelijk verschil is dat muziekles en bijles van minder betekenis lijkt te zijn (geworden).
- 8 Bij deze interpretatie zou de productiekant nauwelijks zijn onderschat Een aanwijzing hiervoor vinden we bij de productie van huishoudelijke diensten, waarbij volgens de hier gebruikte gegevensbron, het AVO'99, ruim 300.000 personen informeel zijn betrokken en waarbij volgens ramingen van het CBS eveneens ruim 300.000 personen zijn betrokken. Het betreft hier de vergelijkbare categorie 'particuliere huishoudens met personeel in de zorg en overige dienstverlening'; zie CBS (1999a: tabel A1.1).
- 9 Berekening: $37/20=1,85$ in gebruik vermenigvuldigd met $2,5/1,3=1,9$ in bedrag per gebruiker
- 10 Voor de partiële non-respons op de bedragen zijn imputaties uitgevoerd op basis van de respons op deze vragen.

12 SLOTBESCHOUWING*

Zoals gebruikelijk worden in de slotbeschouwing enkele belangrijke uitkomsten van de *Armoedemonitor 2000* op een rij gezet en nader geïnterpreteerd. Allereerst gaat paragraaf 12.1 kort in op het begrip 'armoede', en op de manier waarop armoede in deze publicatie gemeten is. Daarna volgt een schets van de recente hoofdontwikkelingen, samen te vatten als 'dalende armoede, toenemende segregatie' (§ 12.2). Vervolgens worden de resultaten besproken van de vele onderdelen in de *Armoedemonitor* die betrekking hebben op duur, dynamiek en reproductie van armoede (§ 12.3). Tenslotte brengt paragraaf 12.4 enkele beleidsrelevante uitkomsten onder de aandacht.

12.1 Wat is armoede?

Armoede is onvermijdelijk een beladen begrip. Gegeven de doelstelling dat de bestaanszekerheid van de bevolking een voorwerp van zorg voor de regering is, houdt een erkenning van armoede al snel in dat er eigenlijk iets aan gedaan zou moeten worden. Dit laatste is ook de inzet geweest van het kabinetsbeleid, zoals dat vanaf de Troonrede van 1995 en in de opeenvolgende Voortgangsrapportages over armoede tot uiting kwam.

De manier waarop men armoede afbakt is echter van wezenlijk belang indien men uitspraken wil doen over de frequentie ervan, of over de mogelijkheden tot armoedebestrijding. Het is vrij eenvoudig het bestaan van armoede in Nederland te relativiseren door te verwijzen naar de extreme vormen van behoeftigheid zoals die zich rond 1900 voordeden, of door een vergelijking te maken met de grote groep landen in de Derde Wereld waar een aanzienlijk deel van de bevolking het zeer minimale inkomensniveau dat de Wereldbank als armoedegrens hanteert niet behaalt.

Het is de vraag of zo'n vergelijking recht doet aan het situatiegebonden karakter van armoede. Op een hoog abstractieniveau kan men armoede karakteriseren als een 'afgedwongen tekort van zaken die sociaal als noodzakelijk worden beschouwd'. Deze definitie maakt de volgende drie dingen duidelijk.

- Het gaat om een tekort, dat wil zeggen: men realiseert een bepaalde absolute grens in de bevrediging van centrale behoeften niet. Armoede kan dus niet worden gelijkgesteld aan de relatieve achterstand die het onderste deel van de inkomensverdeling ten opzichte van de hogere inkomens heeft.
- Het tekort is geen resultaat van een vrijwillige keuze, van preferenties: de betrokkenen zouden in beginsel graag in de behoeften willen voorzien.
- De behoeften die men zou willen bevredigen zijn sociaal gedefinieerd. Ze kunnen naar tijd en plaats verschillen, bijvoorbeeld door productinnovatie, door veranderingen in wat 'algemeen gangbaar' is, of door wijzigingen in hetgeen nodig is om volwaardig in de samenleving te participeren.

Hieruit volgt dat men armoede in het jaar 2000 idealiter zou willen afmeten aan de omvang van de groep mensen die onvrijwillig onder de grens belanden die in dat jaar indicatief is voor de bevrediging van 'gangbare' centrale behoeften. Een vergelijking met Nederland rond 1900, of met het huidige India, is daarbij minder relevant – hoewel het

* Bijdrage van het SCP, geschreven door drs. J.C. Vrooman.

natuurlijk wel iets zegt dat bepaalde extreme vormen van absolute armoede (zoals hongersnood) in de moderne verzorgingsmaatschappij in betrekkelijk geringe mate voorkomen. Maar die vormen niet de kern van hetgeen in Nederland in 2000 onder 'armoede' moet worden verstaan.

Van een dergelijke theoretische definitie is het echter nog een grote stap naar een operationele afbakening van armoede. In deze editie van de Armoedemonitor wordt voor het eerst ingegaan op de mogelijkheden van een 'consumptiegebaseerde armoedegrens' (zie § 11.3). Dit meetinstrument is voor de toekomst veelbelovend, maar verkeert thans nog in een experimenteel stadium. Daarom wordt armoede hier, evenals in de vorige edities, aan de hand van een aantal operationele criteria afgemeten.

Allereerst is de omvang van armoede berekend aan de hand van twee inkomensgrenzen:

- het *beleidsmatig of sociaal minimum*. Deze grens komt voort uit de normen die in de sociale wetgeving zijn vastgelegd, met name de netto-uitkeringsbedragen van de bijsand, de AOW en de kinderbijslag. Dit criterium berust op politieke besluitvorming (o.m. de mate van koppeling), en biedt bij vergelijkingen door de tijd geen vast ijkpunt. Desondanks is het wel van belang, omdat met behulp van deze grens kan worden bepaald hoeveel huishoudens een inkomen onder (< 95%) of rond (95%-105%) de politiek erkende maatstaven hebben.¹
- de *lage-inkomensgrens*. Hierbij dient het relatief hoge peil dat in 1979 als bijstandsnorm voor een alleenstaande als uitgangspunt. Deze 'waardevaste' grens is geschikt voor vergelijkingen door de tijd, maar zij ligt, met name voor omvangrijke huishoudens, relatief hoog boven de beleidsnormen die thans gelden.

Omdat armoede niet zonder meer gelijkgesteld kan worden aan het hebben van een inkomen onder een van deze grenzen, wordt deze groep in de Armoedemonitor gespecificeerd naar een aantal aanvullende indicatoren: de duur, de vermogenspositie, de vaste lasten en de subjectieve ervaring. Ook wordt, naast het armoedepercentage, een aantal alternatieve indexen berekend, waarin onder meer rekening wordt gehouden met de ernst van de armoede (het bedrag dat men ten opzichte van de inkomensgrenzen tekortkomt).

12.2 Dalende armoede, toenemende segregatie

In veel opzichten is de laatste jaren sprake van een *gunstige armoedeontwikkeling*. Als wordt uitgegaan van de lage-inkomensgrens, is de groep in omvang afgenomen.

Procentueel is sprake van een daling van 15,6% van alle huishoudens in 1996 naar 14,3% in 1998, absoluut van 970.000 naar 917.000. De daling heeft zich vooral voorgedaan bij gepensioneerden met een beperkt aanvullend pensioen: door de verhoging van de ouderenaftrek is hun inkomen boven de lage-inkomensgrens beland. Onder de alleenstaande ouderen is het aandeel lage inkomens gedaald van 32% in 1996 naar 25% in 1998. Maar ook onder de eenoudergezinnen is het aandeel lage inkomens in die periode afgenomen, van 59% tot 51%. Voor de latere jaren, waarvan de realisaties nog niet bekend zijn, wordt op grond van ramingen een verdere daling verwacht, naar 13,6% in 2000. De landelijke daling van het aandeel lage inkomens is bovendien vrij algemeen: in nagenoeg alle gemeenten is het percentage lage inkomens afgenomen.

Enkele aanvullende armoede-indicatoren vertonen de laatste jaren eveneens een positief beeld. Het aandeel huishoudens dat zelf zegt moeilijk rond te kunnen komen, is gedaald. In 1998 betrof dit één op de elf huishoudens (9%), het laagste niveau sinds 1991 en beduidend onder de top die in 1994 werd bereikt (14%). Op de indicator voor 'consumenten-

vertrouwen' is binnen de lage-inkomensgroep de groep optimisten in 1998 groter geworden dan de groep pessimisten.²

De woonsituatie van huishoudens met een laag inkomen is over het geheel genomen vrij gunstig. Deze inkomensgroep woont wel in woningen van mindere kwaliteit dan de hogere-inkomensgroepen (oudere huizen, beperkte isolatievoorzieningen, minder vaak centrale verwarming) en maakt vaker melding van overlast en achterstallig onderhoud. De verschillen zijn echter niet heel groot en het basisniveau lijkt redelijk. Zo zijn woningen zonder bad of douche een zeldzaamheid geworden.

Er zijn echter ook een paar *minpunten*. Ondanks de economische opleving van de laatste jaren verandert de relatieve omvang van de groep met een inkomen tot 105% van het sociaal minimum in de jaren negentig niet, en omvat zij in alle jaren ca. 10,5% van alle huishoudens. In absolute aantallen is tussen 1995 en 1998 sprake van een toename van +40.000 (633.000 naar 673.000 huishoudens) die gelijke tred houdt met de stijging van het totale aantal huishoudens. Het beeld verschilt echter per sociaal-economische groep. Het aantal huishoudens met een werkloosheids- of bijstandsuitkering daalde tussen 1995 en 1998 vrij sterk (-16%). Daardoor nam het aantal huishoudens met een minimuminkomen in deze categorie af met 50.000. Deze daling werd echter tenietgedaan door de toename van het aantal loontrekkenden en zelfstandigen met een minimuminkomen (+67.000), die veel sterker is dan men op basis van de ontwikkeling van het totale aantal huishoudens van dit type zou hebben verwacht. Ook het aantal arbeidsongeschikten met een minimuminkomen (+13.000) neemt iets meer toe dan verwacht. Het restant van de toename (+10.000) betreft gepensioneerden en overige huishoudens, en ligt ongeveer in lijn met de lichte groei van het aantal huishoudens in deze categorie.

Verder moet worden opgemerkt dat de koopkrachtverbeteringen bij uitkeringsgerechtigden bij gebruik van deze grens niet zichtbaar zijn. In 1998 lag de koopkracht van de bijstandsuitkeringen 1,6 procentpunt hoger dan in 1996. Bij gehuwde AOW'ers met een minimumuitkering was de koopkrachtverbetering in die periode +3,6 procentpunt, bij alleenstaande AOW'ers +5,4 procentpunt. Echter, zolang de uitkering op het (hogere) minimumniveau blijft liggen, worden deze huishoudens op grond van het beleidsmatig minimum als arm aangemerkt, ondanks de verbetering van hun welvaartspositie.

De vermogensverschillen tussen de lage-inkomensgroep en de overige huishoudens zijn aanzienlijk. Van de huishoudens met een laag inkomen had 27% een negatief vermogen en 29% een vermogen van meer dan 10.000 gulden; bij de overige huishoudens is dat respectievelijk 12% en 75%. Doordat de lage inkomens minder profiteren van de stijgende koersen en huizenprijzen, zijn de verschillen tussen beide groepen in de loop van de jaren negentig groter geworden.

Op zich is het positief dat de vaste lasten voor de lage inkomens de laatste jaren iets zijn gedaald, vooral door de gematigde huurontwikkeling en de hogere huursubsidie. Hieraan ging evenwel een vrij sterke stijging van de vaste lasten in de eerste helft van de jaren negentig vooraf. In 1998 maken de vaste lasten nog steeds een substantieel deel van de totale bestedingen in de lage-inkomensgroep uit: exclusief huursubsidie gemiddeld 46%, ongeveer eenderde meer dan bij de welvarender huishoudens (35%).

Als wordt gekeken naar de ruimtelijke verdeling, is het aandeel lage inkomens ondanks de vrijwel algemene daling (met Harlingen als saillante uitzondering³) in sommige gemeenten nog steeds zeer hoog. In Rotterdam, Amsterdam en Groningen gaat het om bijna één op de vier huishoudens; in Den Haag, Enschede, Almelo, Leeuwarden, Nijmegen, Arnhem en

een aantal kleine gemeenten in het noorden van het land is dit ongeveer één op de vijf. In bepaalde postcodegebieden, met name in Rotterdam en Den Haag – met de Schildersbuurt-Noord als topper – worden concentraties van ruim 40% à 50% bereikt.

Opmerkelijk is dat de segregatie van de lage inkomens de laatste jaren is toegenomen. Over de gehele linie – landelijk, regionaal, gemeentelijk – wonen huishoudens met een laag inkomen in 1998 vaker dicht bij elkaar dan in 1994. Het aantal arme huishoudens neemt dus weliswaar af, maar de resterende groep is minder verbreed. Mogelijk houdt dit verband met selectieve migratie, die zich voordoet als huishoudens die een inkomensverbetering doormaken relatief vaak naar een 'betere' buurt vertrekken.

12.3 Duur, dynamiek en reproductie van armoede

Veel analyses in de Armoedemonitor hebben betrekking op de duur van armoede en op factoren die ten grondslag liggen aan veranderingen in de armoedestatus.

De groep die langdurig – vier jaar of langer – een laag inkomen had, is kleiner geworden: van 429.000 in 1996 tot 396.000 in 1998. Ook procentueel is de langdurige armoede afgenomen, van 6,9% tot 6,2%. Een meer gedetailleerde analyse leert dat 600.000 mensen die in 1997 een laag inkomen hadden, een jaar later boven deze armoedegrens waren beland. Dat is eenderde van alle personen die in 1997 onder de grens verkeerden. Doordat de instroom in 1998 lager lag, nam het aantal arme personen dat jaar af.

De dynamiek in de lage-inkomensgroep was in 1998 dus aanzienlijk. Een analyse over de periode 1990-1998 leert dat vooral zelfstandigen en, in mindere mate, loontrekkenden veel dynamiek ervaren, afgemeten aan de tijd die men doorbrengt in het eerste inkomensdeciël. Er is echter ook een vrij omvangrijke groep die vrij permanent een laag inkomen heeft. In 1998 verkeerde ruim een kwart van de mensen met een laag inkomen al zes jaar of langer in deze positie. Uit de analyse over de periode 1990-1998 blijkt dat bijna driekwart van degenen die in 1998 een bijstandsuitkering ontving tot de structurele armen kan worden gerekend. Zij hebben gemiddeld acht van de voorgaande jaren in het laagste inkomensdeciël doorgebracht.

De uitstroomkans van mensen van wie de belangrijkste huishoudensinkomensbron tussen 1997 en 1998 veranderde van een uitkering in loon of winst, lag driemaal zo hoog als bij degenen die onveranderd afhankelijk bleven van een uitkering. Hun aandeel in de totale uitstroom was echter beperkt (40.000 personen).

Uit een *internationale vergelijking* komt naar voren dat het aandeel langdurig armen – afgemeten aan de relatieve-armoedegrens van de EU – in Nederland en Denemarken in 1996 veel lager was (3%) dan in België, Duitsland en het Verenigd Koninkrijk (6% à 8%).⁴ Opmerkelijk genoeg geven de lage inkomens in Nederland beduidend vaker aan dat zij moeite hebben om rond te komen en bestedingsbeperkingen ervaren (zoals niet regelmatig nieuwe kleren kunnen kopen, tenminste een week per jaar op vakantie gaan, één keer per maand vrienden thuis te eten vragen). Dit houdt verband met de afwijkende samenstelling van de duurzaam lage-inkomensgroep, die in Nederland relatief meer uitkeringsgerechtigden en minder gepensioneerden telt.

Een algemener wijze om naar armoedemobiliteit te kijken betreft de analyse die is gewijd aan de *reproductie van armoede tussen generaties*. Nagegaan is in hoeverre het hebben van een laag inkomen van de ouders in 1981 de kans vergroot dat hun kinderen in 1998 óók

een laag inkomen hebben. Hoe groter deze 'additionele kans', hoe groter de overdracht van armoede tussen generaties. De gemiddelde additionele kans is 6 procentpunten. Bij bepaalde groepen is de overdracht van armoede echter veel sterker, namelijk als de kinderen pensioengerechtigd zijn, winstinkomens hebben of wanneer zij leven in een eenverdienershuishouden (met meer personen). Wanneer de kinderen een uitkering hebben, is de additionele kans op een laag inkomen vrij klein: doordat deze groep voor het overgrote deel een laag inkomen heeft, is het extra effect van een laag inkomen van de ouders bij hen nauwelijks waarneembaar. Bij allochtonen van niet-westerse herkomst is de additionele kans bij paren met kinderen lager dan bij de autochtonen. Dit kan erop duiden dat de intergenerationele inkomensmobiliteit bij allochtonen groter is.

12.4 Armoedebeleid

Een centrale vraag is vanzelfsprekend in hoeverre de over het geheel genomen positieve armoedeontwikkeling (mede) een gevolg is van het gevoerde armoedebeleid van de laatste jaren, of dat deze vooral gedragen wordt door de gunstige conjunctuur. In deze paragraaf worden enkele beleidsrelevante uitkomsten uit deze Armoedemonitor belicht.

Een eerste conclusie kan zijn dat het aantal armen de laatste jaren vooral is verminderd door veranderingen in de inkomenspositie van groepen die niet deelnemen aan de arbeidsmarkt, met name de gepensioneerden. Dynamische effecten doen zich wel voor, blijkens de vorige paragraaf, maar het grootste deel van de uitstroom uit armoede hangt niet samen met werkaanvaarding. Dat is opmerkelijk, aangezien het activeringsbeleid daar in belangrijke mate op was gericht (vgl. De Beer 2000).

Het bevorderen van arbeidsdeelname staat centraal in het armoedebeleid. Een deel van de groep arme huishoudens is, ondanks de gunstige werkgelegenheidsontwikkeling, niet meteen in staat aan de slag te gaan, bijvoorbeeld doordat hun kwalificaties zijn verouderd, door ziekte of sociale problemen, of doordat zij werkritme missen. Scholing en het opdoen van werkervaring buiten de reguliere arbeidsmarkt kunnen een opstap zijn naar betaald werk, en daardoor een eerste aanzet tot het ontsnappen uit armoede. De gemeentelijke voorzieningen in het kader van de *sociale activering* richten zich op de moeilijk bemiddelbare groepen, die door de uitvoeringsinstanties zijn ingedeeld in fase 3 of fase 4. Er blijkt op drie manieren invulling te worden gegeven aan sociale activering, namelijk met een instrumentele, een marktgerichte en een individuele strategie. Het directe effect van de sociale activering op het vinden van werk is beperkt: 5% van de deelnemers stroomt uit naar een betaalde baan. Wel stroomt een ruime meerderheid (70%) door naar een vervolgopleiding, vrijwilligerswerk of additionele arbeid, en driekwart van de deelnemers meldt dat hun leefsituatie door de projecten is verbeterd.

Als de uitkeringsontvangers als totaal worden gezien, blijkt het aandeel dat een *beroepsgerichte opleiding* volgt vrij beperkt. Bij werklozen en bijstandsonvangers is dat ongeveer één op de zes, bij arbeidsongeschikten één op de tien. Het volgen van een beroepsgerichte opleiding is echter wel succesvol: het vergroot de kans op het vinden van een baan met gemiddeld 8 procentpunten. Of men korter of langer dan een jaar werkzoekend is, speelt hierbij geen rol. *Sollicitatietrainingen* zijn in het algemeen minder effectief, maar bij bijstandsonvangers vergroten zij de kans op werk wél aanzienlijk.

Het aandeel uitkeringsontvangers dat vrijwilligerswerk verricht is veel groter dan de groep die een beroepsgerichte opleiding volgt, maar als strategie is dit minder effectief: werklozen en bijstandsonvangers die *vrijwilligerswerk* verrichten vinden niet vaker een

betaalde baan dan de niet-vrijwilligers. Dit voert tot de aanbeveling om bij de bevordering van de uitstroom meer het accent te leggen op aanvullende scholing, omdat dit het meest effectieve instrument lijkt.

Tenslotte hebben armen over sommige sociale vraagstukken specifieke *opvattingen*, maar dit lijkt hun maatschappelijke integratie niet in de weg te staan. Zij zijn, weinig verrassend, vaker dan niet-armen ontevreden over de inkomensverdeling in Nederland, de hoogte van de uitkeringen en het regeringsbeleid met betrekking tot de werkgelegenheid en de kosten van levensonderhoud. Over het beleid ten aanzien van zorg, ordehandhaving en onderwijs denken zij echter niet anders. Beleidsrelevant is met name of de 'moraal' van armen hun integratie in de samenleving belemmert. Dat zou bijvoorbeeld tot uiting kunnen komen in rekelijker opvattingen over de omgang met collectieve voorzieningen, of in intolerantie jegens groepen die men als concurrent in de verdeling van schaarse maatschappelijke goederen kan beschouwen. Hiervoor zijn in opinieonderzoek evenwel geen aanwijzingen gevonden. Arme huishoudens wijzen uitkerings- en belastingfraude even vaak af als de hogere inkomens, en ze zijn ook niet intoleranter jegens groepen die hen op de woning-, opleidings- of arbeidsmarkt kunnen beconcurreren. De preferenties voor allochtonen of autochtonen bij woningtoewijzing, promotie of ontslag zijn bij de lagere- en hogere-inkomensgroepen vrijwel gelijk.

Noten

- 1 Vrooman en Snel (1999) geven een uitgebreide bespreking van de voor- en nadelen die aan de gebruikelijke armoedegrenzen verbonden zijn.
- 2 De indicator voor consumentenvertrouwen is gebaseerd op het oordeel van huishoudens over de economische ontwikkeling en de eigen financiële omstandigheden (de verwachting voor de nabije toekomst en het situatie in het afgelopen jaar), en op de vraag of de tijd gunstig is voor de aanschaf van duurzame goederen (zie verder § 3.3).
- 3 De afwijkende ontwikkeling in Harlingen houdt verband met de dalende werkgelegenheid en de toenemende uitkeringsafhankelijkheid in deze gemeente; zie verder § 4.2).
- 4 Deze conclusie ligt in lijn met een recente SCP-studie, waarin een aantal armoede-indicatoren is onderzocht. Het duuraspect bleef daarin echter buiten beschouwing (vgl. Wildeboer Schut et al. 2000).

BEGRIPPENLIJST

Actieven

Zie sociaal-economische categorie.

Alleenstaanden

Personen die alleen een zelfstandige huishouding voeren.

Armoede

Armoede is afgebakend als inkomensarmoede op basis van het besteedbaar huishoudensinkomen. Een huishouden wordt als arm beschouwd als het inkomen beneden een bepaalde grens ligt. Hierbij zijn twee varianten gebruikt:

- Beleidsmatige grens. De beleidsmatige grens is vastgesteld op 105% van het sociale of beleidsmatige minimum; de grens is gedifferentieerd naar type huishouden in overeenstemming met de wettelijke bepalingen.
- Lage-inkomensgrens. De lage-inkomensgrens is vastgesteld op basis van het bijstandsniveau in 1977 en volgende jaren. In deze periode was de koopkracht van de bijstand in 1979 het hoogst. Dit niveau is als uitgangspunt gekozen. De grens wordt elk jaar aangepast aan de prijsontwikkeling. Zo vertegenwoordigt de grens voor alle jaren een constante koopkracht. Het besteedbaar huishoudensinkomen (exclusief huursubsidie) wordt gestandaardiseerd met behulp van de CBS-equivalentieschaal.

Armoede-intensiteit

Het product van het armoedepercentage en het inkomensstekort ten opzichte van een bepaalde armoedegrens.

Belangrijkste bron van inkomsten

De bron waaruit een huishouden in een jaar het meeste inkomen ontvangt. De volgende categorieën komen voor: winst, loon, pensioen, overige uitkeringen en overig.

Beleidsmatige grens

Zie armoede.

Beleidsmatig minimum

Zie sociaal minimum.

Besteedbaar inkomen

De som van winst uit onderneming, inkomsten uit arbeid, opbrengsten van vermogen (inclusief eigen woning) en ontvangen overdrachten verminderd met de premies sociale verzekeringen, overige betaalde overdrachten en loon-, inkomsten- en vermogensbelasting.

Consumptieve bestedingen van huishoudens

Onder de consumptieve bestedingen van huishoudens wordt het verbruik van goederen en diensten verstaan. Duurzame goederen worden in het jaar van aankoop volledig tegen de aankoopwaarde opgenomen. Het verbruik van (verzekerde) medische diensten wordt niet meegerekend, omdat dit wordt beschouwd als gebruik van een collectieve voorziening. De aankoop van een woning maakt geen deel uit van de consumptieve

bestedingen. Wel tot de bestedingen worden gerekend de bruto huurwaarde voor eigenaar-bewoners, d.w.z. de huur die verschuldigd zou zijn als de woning werd gehuurd.

Eenpersoonshuishouden

Zie alleenstaanden.

Equivalentieschaal

Om inkomens van huishoudens van verschillende grootte en samenstelling vergelijkbaar te maken, wordt het inkomen gestandaardiseerd. Hiertoe wordt het huishoudensinkomen gedeeld door een equivalentiefactor. Hierbij is de CBS-equivalentieschaal gebruikt, waarbij het eenpersoonshuishouden als standaardhuishouden is gekozen. Voor deze huishoudens is de factor gelijk aan 1. De CBS-equivalentieschaal voegt hieraan 0,38 toe voor de volgende meerderjarige. Per minderjarig kind wordt de factor afhankelijk van leeftijd en rangorde van het kind opgehoogd met een waarde tussen 0,15 en 0,30.

Gestandaardiseerd inkomen

Om inkomens van huishoudens van verschillende grootte en samenstelling vergelijkbaar te maken, wordt het inkomen gestandaardiseerd. Hiertoe wordt het huishoudensinkomen gedeeld door een equivalentiefactor. Zie equivalentieschaal.

Hoge vaste lasten

Een huishouden heeft hoge vaste lasten als minstens 40% van de totale bestedingen opgaat aan vaste lasten. Zie *vaste lasten*.

Hoofdkostwinner

Zie meestverdienende persoon.

Huishouden

Een particulier huishouden (zie aldaar).

Koopkracht

Het gestandaardiseerd besteedbaar inkomen van het huishouden. Het inkomen wordt gestandaardiseerd met behulp van een *equivalentieschaal* en gedefleerd met behulp van de consumentenprijsindex.

Koopkrachtontwikkeling

Ontwikkeling in de koopkracht (zie aldaar). De dynamische koopkrachtontwikkeling betreft de inkomensontwikkeling zoals personen die in werkelijkheid ondervonden hebben. Deze ontwikkeling wordt vastgesteld op basis van het waargenomen inkomen uit de betreffende jaren. De statische koopkrachtontwikkeling geeft de inkomensontwikkeling weer bij gelijkblijvende persoonlijke omstandigheden. Deze ontwikkeling vormt de uitkomst van een berekening waarbij alleen inkomensveranderingen als gevolg van algemene prijsontwikkelingen en veranderingen in de regelgeving zijn meegenomen. Zo is bijvoorbeeld wel de stijging van de CAO-lonen in het cijfer opgenomen, maar niet de inkomensmutatie als gevolg van periodieke verhogingen.

Laag inkomen

Zie armoede.

Lage-inkomensgrens

Zie armoede.

Mediaan

De mediaan is de middelste waarde van een verdeling. De ene helft van de waarnemingen is kleiner dan de mediaan, de andere helft is groter.

Meestverdienende persoon

De persoon in het huishouden met het hoogste inkomen.

Minimum inkomen

Een besteedbaar inkomen (exclusief huursubsidie) onder de beleidsmatige grens.
Zie armoede.

Niet-actieven

Zie sociaal-economische categorie.

Particulier huishouden

Eén of meer personen die alleen of samen in een woonruimte gehuisvest zijn en zelf in hun dagelijkse levensbehoeften voorzien.

Pendelarmoede

Het afwisselend onder en boven de armoedegrens verblijven.

Rondkomen

Huishoudens is gevraagd naar de wijze waarop ze kunnen rondkomen met het jaarlijkse netto huishoudensinkomen. De volgende antwoorden konden worden gegeven: zeer moeilijk, moeilijk, eerder moeilijk, eerder gemakkelijk, gemakkelijk en zeer gemakkelijk. Van moeilijk rondkomen wordt gesproken als een huishouden aangeeft moeilijk of zeer moeilijk rond te kunnen komen.

Sociaal-economische categorie

Indeling aan de hand van de inkomensbron. Mensen met winst uit onderneming worden altijd tot de zelfstandigen gerekend. Bij anderen wordt de sociaal-economische categorie gebaseerd op de belangrijkste inkomensbron over het gehele jaar. Actieven zijn zelfstandigen, werknemers (waaronder directeurs NV/BV) en overige actieven (waaronder directeurs-groootaandeelhouders). Niet-actieven zijn personen met een uitkering (waaronder personen met een bijstands- of werkloosheidsuitkering, een arbeidsongeschiktheidsuitkering of een pensioen).

Sociaal minimum

Het sociaal minimum, ook wel beleidsmatig minimum genoemd, is gebaseerd op de sociale wetgeving, met name de Algemene Bijstandswet (ABW) en de Algemene Ouderdomswet (AOW). Bij huishoudens met minderjarige kinderen wordt ook de kinderbijslag meegerekend. Huursubsidie is buiten beschouwing gelaten. Wat de bijstand betreft gaat het om de algemene bijstand (basisnorm plus eventuele toeslag). Voor gehuwden/samenwonenden is het netto-bijstandsbedrag gelijk aan het netto-minimumloon voor volwassenen, afgezien van de fiscale regeling van het verwervingskostenforfait voor werkenden. Door dit forfait valt de bijstandsuitkering ook voor (echt)paren toch wat lager uit dan het minimumloon. Voor een alleenstaande van 21 jaar en ouder die recht heeft op de maximale toeslag is de uitkering inclusief toeslag gelijk aan 70%

van de uitkering voor een echtpaar. Voor een eenoudergezin is de uitkering inclusief toeslag gelijk aan 90% van die van een echtpaar. Alleenstaanden en alleenstaande ouders hebben recht op de toeslag indien zij de woonkosten niet met een ander kunnen delen. Bij 65-plussers geldt het bedrag aan AOW-pensioen als norm. In verband met de ouderenaftrek in de inkomstenbelasting (een belastingvrij bedrag) zijn de netto AOW-bedragen een paar procent hoger dan de bijstandsuitkeringen.

Vaste lasten

Vaste lasten zijn uitgaven die voortvloeien uit contractuele verplichtingen of uit overheidsvoorschriften. Het totaal van de vaste lasten bestaat uit huur(waarde), water, energie, verzekeringen, retributies en consumptieve belastingen.

Vermogen

Vermogen is het saldo van bezittingen en schulden. De bezittingen bestaan vooral uit banktegoeden, effecten, onroerend goed en ondernemingsvermogen. De schulden omvatten onder meer schulden ten behoeve van een eigen woning en consumptief krediet. De eigen woning en overige onroerende zaken zijn gewaardeerd op de marktwaarde. Enkele zaken konden bij de berekening van het vermogen niet worden meegemeld door gebrek aan gegevens. Zo is met aanspraken op een toekomstige pensioen- of levensverzekeringssuitkering (waaronder lijfrente) geen rekening gehouden. Evenmin is het tegoed dat is opgebouwd bij spaar- en leninghypotheken tot de bezittingen gerekend. Ontbrekende vormen van bezit zijn verder contant geld, duurzame consumptiegoederen (met uitzondering van de eigen woning), juwelen en antiek. Het vermogen is bepaald aan het begin van het jaar van waarneming.

Werknemer

Zie sociaal-economische categorie.

Zelfstandige

Zie sociaal-economische categorie.

BIJLAGE A KARAKTERISTIEK VAN DE DATABRONNEN

A1 Inkomenspanelonderzoek (IPO)

Doel	Schetsen van een beeld van de samenstelling en verdeling van inkomens van personen en huishoudens in Nederland.
Doelpopulatie	Bevolking van Nederland in particuliere huishoudens.
Nettosteekproefomvang	Circa 75.000 'kernpersonen', aangevuld met hun huishoudensleden, in totaal ongeveer 210.000 personen.
Administratieve non-respons	Circa 1% van de geselecteerde 'kernpersonen'
Ophoging	Ieder huishouden krijgt een gewicht dat omgekeerd evenredig is aan de insluitkans (trekkingskans) van het desbetreffende huishouden (met behulp van 'Horvitz-Thomson-schatters').
Herweging	Om de nauwkeurigheid van de uitkomsten te verbeteren wordt herwogen naar: <ul style="list-style-type: none"> - geslacht (man; vrouw) - leeftijdsklasse (0-14 jaar; 15-24 jaar; 25-34 jaar; 35-44 jaar; 45-54 jaar; 55- 64 jaar; 65-74 jaar; 75 jaar of ouder) - regio - huishoudensgrootte (een- en tweepersoonshuishoudens met een hoofd jonger dan 35 jaar worden samengevoegd) - leeftijdsklasse van het hoofd. De gewichten worden zodanig bepaald dat alle personen in een huishouden hetzelfde gewicht hebben. De herweging geschiedt met behulp van de methode van lineair wegen.
Nauwkeurigheid	De steekproef van het IPO kan worden opgevat als een clustersteekproef met huishoudens als clusters. In tabel A1 is enige informatie opgenomen over de grootte van de standaardfouten van het IPO'92.

Tabel A1 IPO: Nauwkeurigheid bruto-inkomen van personen, naar sociaal-economische categorie, 1992

	grootte steekproef	gemiddeld inkomen (x gld.)	standaardfout (in %)	
zelfstandige	9.404	62.363	867	14
ambtenaar	8.336	60.502	305	0,5
overig werknemer	65.958	53.451	145	0,3
ontvanger van werkloosheidsuitkering	5.322	26.585	255	1,0
ontvanger van arbeidsongeschiktheidsuitkering	6.242	38.055	259	0,7
pensioenontvanger	23.017	33.307	202	0,6
bijstandsontvanger	1.463	27.791	216	0,8
totaal personen met inkomen	144.368	42.857	106	0,2

Steekproefeenheid	Persoon
Berichtgevers	Ministerie van Financiën (Belastingdienst), ministerie van Volkshuisvesting, Ruimtelijke Ordening en Milieubeheer (individuele huursubsidie) en Informatie Beheer Groep (studiefinanciering).
Waarnemingsmethode	Elektronische gegevensverzameling
Frequentie	Doorlopend
Soort onderzoek	Panelonderzoek. Het panel wordt jaarlijks aangevuld met een steekproef van 0,61% uit immigranten en nuljarigen.
Verslagperiode	Jaar
Entiteiten	Persoon Particulier huishouden.

A2 Regionaal inkomensonderzoek (RIO)

Doel	Schetsen van een beeld van de regionale samenstelling en verdeling van inkomens van personen en huishoudens in Nederland (gemeenten, wijken en buurten). Bevolking van Nederland.
Doelpopulatie	Bij gemeenten met 5.000 inwoners of meer 16% van alle personen van 15 jaar of ouder en bij gemeenten met minder dan 5.000 inwoners 32% van alle personen van 15 jaar of ouder; in beide gevallen aangevuld met de huishoudensleden van deze 'kernpersonen'. De totale steekproefomvang bedraagt ongeveer 5,5 miljoen personen.
Netto steekproefomvang	
Administratieve non-respons	Circa 1% van de geselecteerde 'kernpersonen'
Ophoging	Ieder huishouden krijgt een gewicht dat omgekeerd evenredig is aan de insluitkans (trekkingskans) van het desbetreffende huishouden (met behulp van 'Horvitz-Thomson-schatters').
Herweging	Om de nauwkeurigheid van de uitkomsten te verbeteren wordt herwogen naar: <ul style="list-style-type: none"> - adrestype (institutioneel adres; eenpersoonadres; eengezinsadres; ander adres) - burgerlijke staat (gehuwd; alleenstaande ouder; overig niet-gehuwd) - geslacht (man; vrouw) - leeftijdsklasse (0-14 jaar; 15-24 jaar; 25-34 jaar; 35-44 jaar; 45-54 jaar; 55- 64 jaar; 65-74 jaar; 75 jaar of ouder).

De gewichten worden zodanig bepaald dat alle personen in een huishouden hetzelfde gewicht hebben.

De herweging geschiedt met behulp van de methode van lineair wegen.

Nauwkeurigheid

De steekproef van het RIO kan worden opgevat als een clustersteekproef met huishoudens als clusters. In tabel A2 is enige informatie opgenomen over de grootte van de standaardfouten van het RIO'94.

Tabel A2 RIO: Nauwkeurigheid gemiddelde inkomens per postcodecijferdeel/wijk/ buurt per grootteklasse, 1994 (standaardfouten in gld.)

aantal inwoners	gemiddeld inkomen per		
	persoon met 52 weken inkomen	huishouden	inwoner
100-200	1.700	3.120	1.050
200-300	1.270	2.330	780
300-400	1.010	1.870	620
400-500	940	1.680	580
500-1.000	740	1.300	460
1.000-1.500	530	920	340
1.500-2.000	450	750	290
2.000-3.000	370	620	240
3.000-4.000	320	540	210
4.000-5.000	270	470	170
5.000 of meer	240	410	150

Steekproefeenheid
Berichtgevers

Persoon
Ministerie van Financiën (Belastingdienst), ministerie van Volkshuisvesting, Ruimtelijke Ordening en Milieubeheer (individuele huursubsidie) en Informatie Beheer Groep (studiefinanciering).

Waarnemingsmethode
Frequentie

Elektronische gegevensverzameling
Eens per vijf jaar. De meest recente data hebben betrekking op 1998.

Soort onderzoek

Cross-sectie. De steekproefopzet is evenwel zo gekozen dat longitudinale analyse tot de mogelijkheden behoort, doordat de oude steekproef wordt aangevuld met een steekproef uit de aanwas van de bevolking over de afgelopen vijf jaar.

Verslagperiode
Entiteiten

Jaar
Persoon
Inkomensstrekker
Particulier huishouden.

A3 Budgetonderzoek (BO)
Doel

Schetsen van een beeld van de (consumptieve) bestedingen van huishoudens naar omvang, samenstelling en financiering.

Doelpopulatie	Particuliere huishoudens in Nederland
Nettosteekproefomvang	Circa 2.000 huishoudens
Initiële respons	Circa 25% van de benaderde huishoudens (bij huishoudens van zelfstandigen circa 10%)
Uitval	Circa 15% van de deelnemende huishoudens
Ophoging	Ieder huishouden krijgt een gewicht dat omgekeerd evenredig is aan de insluitkans (trekkingskans) van het desbetreffende huishouden (met behulp van 'Horvitz-Thomson-schatters').
Herweging	Om de nauwkeurigheid van de uitkomsten te verbeteren wordt herwogen naar: <ul style="list-style-type: none"> - nettohuishoudensinkomen - huishoudensgrootte - geslacht (bij een persoonshuishoudens) - sociaal-economische categorie hoofdkostwinner - woonsituatie (huurwoning; koopwoning). De herweging geschiedt met behulp van een multiplicatieve weegmethode.
Nauwkeurigheid	De standaardfout van de totale bestedingen van alle huishoudens bedraagt minder dan 1%. Voor de totale bestedingen aan 'voeding', 'woning', 'kleding en schoei-sel', 'hygiëne en geneeskundige verzorging', 'ontwikkeling en ontspanning' en 'verkeer en vervoer' ligt de standaardfout onder de 2%.
Steekproefeenheid	Huishouden
Berichtgevers	Iedere persoon van 15 jaar of ouder in het huishouden plus een of meer personen voor variabelen die betrekking hebben op het huishouden als geheel.
Waarnemingsmethode	Directe computerinvoer door enquêteur/enquêtrice bij persoonlijk bezoek (CAPI); Schriftelijk invullen door respondenten van vragenlijsten over besteedbaar jaarinkomen en over periodieke uitgaven ('vaste lasten') (PAPI); Schriftelijk invullen door respondenten van dagboekjes (bestedingen per artikel) (PAPI).
Frequentie	Doorlopend
Soort onderzoek	Cross-sectie en gedeeltelijk panel
Verslagperiode	Jaar
Entiteit	Particulier huishouden.

A4 Sociaal-economisch panelonderzoek (SEP)

Doel	Metten van allerlei aspecten van welvaart, hun onderlinge samenhang en veranderingen in de loop van de tijd naar inkomen, bezit en schulden, waardering van inkomen, arbeid, duurzame goederen, wonen, attitudes en wensen.
Doelpopulatie	Particuliere huishoudens in Nederland
Nettosteekproefomvang	Circa 5.000 huishoudens

Initiële respons	Circa 50% van de benaderde huishoudens
Uitval	Circa 5% van de deelnemende huishoudens
Ophoging	Ieder huishouden krijgt een gewicht dat omgekeerd evenredig is aan de insluitkans (trekkingskans) van het desbetreffende huishouden (met behulp van 'Horvitz-Thomson-schatters').
Herweging	Om de nauwkeurigheid van de uitkomsten te verbeteren wordt cross-sectioneel en longitudinaal herwogen naar: <ul style="list-style-type: none"> - geslacht (man; vrouw) - leeftijdsklasse (16-24 jaar; 25-34 jaar; 35-49 jaar; 50-64 jaar; 65 jaar of ouder) - burgerlijke staat (getuwd; overig) - gemeentegrootte.
Steekproefeenheid	Persoon en huishouden
Berichtgevers	Iedere persoon van 16 jaar of ouder in het huishouden plus één persoon voor variabelen die betrekking hebben op het huishouden als geheel.
Waarnemingsmethode	Directe computerinvoer door enquêteur/ enquêtrice bij persoonlijk bezoek (CAPI)
Frequentie	Doorlopend
Soort onderzoek	Panelonderzoek. Het panel wordt jaarlijks aangevuld ter vervanging van huishoudens die het panel hebben verlaten (uitval).
Verslagperiode	Jaar
Entiteiten	Persoon van 16 jaar of ouder Particulier huishouden.

A5 Aanvullend voorzieningengebruik onderzoek (AVO)

Doel:	Het AVO is een vierjaarlijks onderzoek om gegevens te verkrijgen over het gebruik van een groot aantal maatschappelijke en culturele voorzieningen door de Nederlandse bevolking. Het onderzoek richt zich zowel op meting van het gebruik van voorzieningen als op meting van een breed scala van kenmerken die een huishouden en de individuele personen binnen een huishouden karakteriseren.
Doelpopulatie	NL-bevolking van 6 jaar en ouder, zelfstandig wonend
Soort onderzoek	enquête
Steekproefeenheid	huishouden
Entiteiten	personen en huishoudens
Steekproefkader	PTT-afgiftepuntenbestand
Verzamelmethode	mondelinge + schriftelijke vragenlijst
Opdrachtgever	Sociaal en Cultureel Planbureau (SCP)
Frequentie	vierjaarlijks, vanaf 1979; de laatste meting heeft betrekking op 1999
Weging	personen: naar leeftijd/geslacht/burgerlijke staat/urbanisatiegraad (vanaf 1995 'stedelijkheid'); huishoudens: naar weegfactor hoofd huishouden

Berichtgevers	voor sommige kinderen één van de ouders
Verslagperiode	het gebruik van voorzieningen wordt gepeild voor een voorgaande periode, variërend van enkele maanden tot enkele jaren

A6 Woningbehoeftenonderzoek (WBO)

Doel	Het verzamelen van statistische informatie over de huidige, vorige en gewenste huisvestingssituatie (woning en woonomgeving) van huishoudens en personen inclusief de woonuitgaven.
Doelpopulatie	Bevolking van Nederland in particuliere huishoudens
Netto steekproefomvang	In 1998: ca 117.600 personen, waarvan 56.200 in het landelijk WBO en 61.400 in de oversampling
Respons	Landelijk WBO: 51,0%, oversampling 54,9%, totaal 53,0%
Ophoging	Iedere respondent krijgt een gewicht dat omgekeerd evenredig is aan de insluitkans
Herweging	Om de nauwkeurigheid van de uitkomsten te verbeteren wordt de netto steekproef herwogen op basis van: <ul style="list-style-type: none"> - Insluitkansen (gemeente/wijk) - Provincie - Geslacht - Leeftijd - Burgerlijke staat - Etniciteit - Aantal huishoudens (per provincie en voor de vier grote steden) - Huur-koopverhouding (landelijk) - Woningvoorraad (per regio, gemeente, wijk)
Steekproefeenheid	Persoon
Berichtgevers	Iedere persoon van 18 jaar of ouder, onderscheiden naar hoofdbewoner, inwonende en lid van het huishouden
Waarnemingsmethode	Landelijk WBO: CAPI Oversampling: CAPI of CATI
Frequentie	Sinds 1998 continu
Soort onderzoek	Enkelvoudige aselecte steekproef
Verslagperiode	jaar
Entiteiten	Personen van 18 jaar en ouder Particuliere huishoudens Bewoonde woonverblijven Potentiële huishoudens

A7 Consumenten Conjunctuuronderzoek

Doel	Het verschaffen van actuele informatie over consumentenopvattingen met betrekking tot de algemene economische ontwikkeling en de financiële situatie van het eigen huishouden. Met behulp van het onderzoek wordt
------	---

	inzicht verkregen in de opvattingen van consumenten, ondermeer ten aanzien van de aankoop van duurzame consumptiegoederen. Tevens worden veranderingen in optimisme of pessimisme op korte termijn gesignaleerd, waarmee vroegtijdig een indicatie van een mogelijke trendwijziging van de particuliere consumptie beschikbaar is.
Soort onderzoek	De conjunctuuronderzoeken bij Nederlandse consumenten, waarmee het CBS in 1972 is gestart, worden mede op verzoek van de Europese Commissie uitgevoerd. Deze gebruikt het onderzoek als een instrument voor de diagnose en korte- termijn-prognose van de conjunctuur in combinatie met het conjunctuuronderzoek bij ondernemers in de industrie en bouwrijverheid.
Doelpopulatie	Particuliere huishoudens in Nederland
Steekproefeenheid	Huishouden
Netto steekproefomvang	Circa 1000 huishoudens
Initiële respons	Ruim 60 procent van de benaderde huishoudens
Berichtgever	Hoofdkostwinner of diens partner
Waarnemingsmethode	Van 1972-1983 interviews aan de hand van een schriftelijke vragenlijst. Vanaf 1984 telefonische enquêtering (COTEL)
Verslagperiode	Maandelijks
Frequentie	Doorlopend
Herweging	Maandgegevens worden niet herwogen. Jaargegevens worden wel herwogen. Door m.n. de non-response zijn de maandelijkse portie ondervraagde huishoudens niet steeds hetzelfde. Het gewicht van elk van de peilingen in een kalenderjaar is daardoor dus niet gelijk. Het is echter gebruikelijk dat alle peilingen binnen een kalenderjaar gelijke gewichten hebben. Om dit te bewerkstelligen worden de afzonderlijke cases van die betreffende onderzoeksmaanden 'teruggewogen'.
Belangrijkste uitkomsten	Uit de verzamelde gegevens worden drie indexen geconstrueerd. De voornaamste is de index van consumentenvertrouwen. Deze geeft het gemiddelde oordeel weer van consumenten over de wijze waarop de economie en de eigen financiële situatie zich ontwikkelt. De index van consumentenvertrouwen bestaat uit twee deelindexen: de index van het economisch klimaat en de index van de koopbereidheid. Een beschrijving van de berekeningswijze van deze indexen is opgenomen in de CBS-publicatie "Gebruikershandboek Consumenten Conjunctuuronderzoek, 1972-1992".

BIJLAGE B TABELLEN

Bijlage bij hoofdstuk 3 Inkomensbeoordeling en consumentenvertrouwen

Tabel B3.1 Minimaal benodigd geachte huishoudensinkomen, naar samenstelling van het huishouden, 1991-1998

	1991	1992	1993	1994	1995	1996	1997	1998
	x 1.000 gld ^a							
totaal ^b	29,5	30,0	30,4	30,1	30,8	31,2	31,5	32,3
samenstelling huishouden								
w.v.								
alleenstaanden	22,0	22,1	22,1	22,7	22,7	23,0	23,6	23,7
w.o. < 65 jaar	22,8	23,3	23,4	23,2	23,4	23,5	24,4	24,4
≥ 65 jaar	20,8	20,5	20,2	21,8	21,5	22,2	22,5	22,5
eenoudergezinnen	24,5	25,1	25,2	25,3	25,7	25,9	25,5	26,5
(echt)paren met kinderen	34,4	35,2	35,8	34,5	35,5	36,3	37,2	37,8
(echt)paren zonder kinderen	31,3	32,0	32,8	32,5	33,3	33,8	33,5	35,0
a In guldens van 1998.								
b Inclusief overige huishoudens.								
Bron: CBS (SEP'91-'98)								

Tabel B3.2 Minimaal benodigd geachte huishoudensinkomen van huishoudens onder en boven de lage-inkomensgrens, naar samenstelling van het huishouden, 1991-1998

	1991	1992	1993	1994	1995	1996	1997	1998
	x 1.000 gld ^a							
onder de lage-inkomensgrens ^b	21,8	21,6	22,1	22,9	22,7	22,9	22,9	24,3
w.v.								
alleenstaanden	18,1	17,2	17,1	18,2	17,7	18,7	18,9	18,6
w.o. < 65 jaar	16,9	17,8	17,7	17,7	17,6	17,7	19,4	18,4
≥ 65 jaar	19,0	16,7	16,7	18,6	17,8	19,4	18,5	18,8
eenoudergezinnen	21,3	21,6	21,3	21,5	22,8	21,7	21,8	23,2
(echt)paren met kinderen	28,7	29,2	29,5	30,3	30,1	28,8	29,0	31,2
(echt)paren zonder kinderen	24,6	24,3	25,6	26,5	25,4	26,3	26,5	28,7
boven de lage-inkomensgrens ^b	31,3	32,1	32,3	31,7	32,6	32,9	33,3	33,9
w.v.								
alleenstaanden	23,1	23,7	24,1	24,5	24,8	24,6	25,4	25,3
w.o. < 65 jaar	23,9	24,4	24,9	24,6	25,0	25,0	25,5	25,7
≥ 65 jaar	21,7	22,4	22,5	24,2	24,4	23,8	25,2	24,3
eenoudergezinnen	26,4	27,3	29,2	28,9	28,2	29,6	28,9	29,4
(echt)paren met kinderen	34,8	35,7	36,6	34,9	36,3	37,1	38,0	38,6
(echt)paren zonder kinderen	32,1	33,0	33,7	33,4	34,4	34,9	34,5	35,9
a In guldens van 1998.								
b Inclusief overige huishoudens.								
Bron: CBS (SEP'91-'98)								

Tabel B3.3 Vergelijking van het ontvangen huishoudensinkomen en het minimaal benodigd geachte huishoudensinkomen van huishoudens onder en boven de lage-inkomensgrens, naar samenstelling van het huishouden, 1995-1998 (in procenten)

	1995	1996	1997	1998
ontvangen inkomen lager dan het minimaal benodigd geachte huishoudensinkomen onder de lage-inkomensgrens ^a	28	28	27	24
w.v.				
alleenstaanden	35	36	34	26
w.o. < 65 jaar	37	31	35	26
≥ 65 jaar	34	39	33	26
eenoudergezinnen	38	33	39	34
(echt)paren met kinderen	18	21	16	20
(echt)paren zonder kinderen	19	19	17	17
boven de lage-inkomensgrens	5	6	6	7
ontvangen inkomen lager dan het minimaal benodigd geachte huishoudensinkomen (SPL) ^b onder de lage-inkomensgrens	31	40	34	35
w.v.				
alleenstaanden	51	62	50	56
w.o. < 65 jaar	56	65	63	54
≥ 65 jaar	48	60	40	57
eenoudergezinnen	47	56	61	42
(echt)paren met kinderen	10	18	15	18
(echt)paren zonder kinderen	4	7	6	8
boven de lage-inkomensgrens	2	2	1	3

a Inclusief overige huishoudens.
b Subjective poverty line; zie kader 3.1.

Bron: CBS (SEP'95-'98)

Tabel B3.4 Verhouding tussen het ontvangen huishoudensinkomen en het minimaal benodigd geachte huishoudensinkomen naar de inkomenspositie van huishoudens, 1995-1998 (ratio)^a

	1995	1996	1997	1998
totaal	0,84	0,83	0,82	0,82
onder de lage-inkomensgrens	0,86	0,82	0,82	0,85
boven de lage-inkomensgrens	0,82	0,85	0,83	0,81
onder of rond beleidsmatig minimum	0,86	0,83	0,80	0,86
boven beleidsmatig minimum	0,83	0,84	0,84	0,81

a Huishoudens waarvan het ontvangen inkomen lager was dan het minimaal benodigd geachte huishoudensinkomen.

Bron: CBS (SEP'95-'98)

Tabel B3.5 Huishoudens met een ongunstige inkomensbeoordeling naar decielen van het gestandaardiseerde besteedbare huishoudensinkomen, 1998 (in procenten)

	ontvangen inkomen lager dan het minimaal benodigd geachte inkomen	ontvangen inkomen lager dan het minimaal benodigd geachte inkomen (SPL) ^a	moeilijk rondkomen	schulden maken
gestandaardiseerd besteedbaar huishoudensinkomen				
1 ^e deciel	22	26	25	8
2 ^e deciel	21	31	27	3
3 ^e deciel	14	10	13	3
4 ^e deciel	14	4	8	3
5 ^e t/m 10 ^e deciel	4	1	3	1

a Subjective poverty line; zie kader 3.1.

Bron: CBS (SEP'98)

Tabel B3.6 Huishoudens naar wijze van rondkomen van het inkomen, 1991-1998 (in procenten)

	1991	1992	1993	1994	1995	1996	1997	1998
(zeer) moeilijk	10	10	10	14	12	13	11	9
moeilijk/gemakkelijk	39	42	40	42	40	41	42	40
(zeer) gemakkelijk	51	49	50	45	48	46	47	51
totaal	100	100	100	100	100	100	100	100

Bron: CBS (SEP'91-'98)

Tabel B3.7 Huishoudens die, gezien hun financiële situatie, schulden moesten maken, naar samenstelling van het huishouden, 1991-1998 (in procenten)

	1991	1992	1993	1994	1995	1996	1997	1998
totaal ^a	3	3	3	3	3	3	3	3
samenstelling huishouden w.v.								
alleenstaanden	5	4	3	4	4	5	4	3
w.o. < 65 jaar	6	5	4	5	5	7	5	4
≥ 65 jaar	3	3	1	3	2	2	2	2
eenoudergezinnen	12	12	14	9	12	15	16	10
(echt)paren met kinderen	3	2	3	3	1	2	1	2
(echt)paren zonder kinderen	1	1	1	1	1	2	1	1

a Inclusief overige huishoudens.

Bron: CBS (SEP'91-'98)

Tabel B3.8 Consumentenvertrouwen van huishoudens onder en boven de lage-inkomensgrens naar samenstelling van het huishouden, 1991-2000 (index consumentenvertrouwen)^a

	1991	1992	1993	1994	1995	1996	1997	1998	1999	2000
totaal ^{b, c}	-13	-14	-22	-6	6	2	17	19	15	28
onder de lage-inkomensgrens ^c	-25	-25	-32	-25	-14	-17	-2	3	0	8
w.v.										
alleenstaanden	-26	-27	-33	-26	-12	-17	-1	1	-4	7
w.o.										
< 65 jaar	-23	-24	-33	-23	-6	-10	5	6	3	15
≥ 65 jaar	-28	-29	-34	-30	-19	-24	-7	-6	-10	-2
eenoudergezinnen	-27	-25	-32	-32	-20	-15	-6	2	2	8
(echt)paren met kinderen	-29	-28	-34	-28	-20	-18	-5	2	-3	4
(echt)paren zonder kinderen	-21	-20	-28	-18	-10	-15	2	7	7	13
boven de lage-inkomensgrens ^c	-10	-11	-19	-1	11	6	22	22	18	31
w.v.										
alleenstaanden	-11	-12	-19	-3	7	4	20	19	17	31
w.o. < 65 jaar	-8	-10	-17	2	11	9	26	24	22	37
≥ 65 jaar	-23	-20	-28	-19	-5	-11	2	3	2	15
eenoudergezinnen	-15	-14	-22	-5	4	-3	14	15	12	25
(echt)paren met kinderen	-10	-10	-19	0	13	8	23	23	17	30
(echt)paren zonder kinderen	-7	-9	-19	0	13	8	23	25	21	33

a De index kan een waarde aannemen van minimaal -100 en maximaal +100. Bij een index van 0 zijn er even veel optimisten als pessimisten.

b Alleen huishoudens ingedeeld naar inkomen.

c Inclusief overige huishoudens.

Bron: CBS (Consumenten Conjunctuuronderzoek)

Tabel B3.9 Koopbereidheid van huishoudens onder en boven de lage-inkomensgrens naar samenstelling van het huishouden, 1991-2000 (index koopbereidheid)^a

	1991	1992	1993	1994	1995	1996	1997	1998	1999	2000
totaal ^{b, c}	2	2	-2	-2	4	5	14	20	21	26
onder de lage-inkomensgrens ^c	-17	-17	-19	-23	-16	-17	-5	0	2	4
w.v.										
alleenstaanden	-20	-21	-21	-27	-15	-18	-4	-2	-2	4
w.o. < 65 jaar	-17	-17	-18	-22	-10	-11	2	3	3	9
≥ 65 jaar	-23	-25	-25	-32	-22	-26	-11	-9	-6	-2
eenoudergezinnen	-21	-17	-23	-28	-21	-18	-11	-3	-2	4
(echt)paren met kinderen	-20	-18	-20	-27	-21	-18	-9	-1	3	-3
(echt)paren zonder kinderen	-8	-9	-13	-11	-8	-12	0	8	10	8
boven de lage-inkomensgrens ^c	7	7	1	3	9	10	18	23	25	30
w.v.										
alleenstaanden	4	4	0	0	5	7	16	20	23	29
w.o. < 65 jaar	10	8	5	5	10	12	22	25	28	36
≥ 65 jaar	-13	-11	-15	-18	-12	-9	-2	3	8	9
eenoudergezinnen	0	3	-2	-3	3	1	9	13	16	17
(echt)paren met kinderen	8	7	1	4	10	11	20	24	24	29
(echt)paren zonder kinderen	11	10	4	6	12	13	20	27	28	33

a De index kan een waarde aannemen van minimaal -100 en maximaal +100.

Bij een index van 0 zijn er evenveel optimisten als pessimisten.

b Alleen huishoudens ingedeeld naar inkomen.

c Inclusief overige huishoudens.

Bron: CBS (Consumenten Conjunctuuronderzoek)

Bijlage bij hoofdstuk 6 Dynamiek van ermoede

Interpretatie van de uitkomsten van een logistische regressie

De parameterwaarde in een logistische regressie is de factor waarmee de verhouding tussen uitstroom- en blijfkans toeneemt (als de factor groter is dan 1) of afneemt (als de factor kleiner is dan 1) op grond van het optreden van een bepaald kenmerk of gebeurtenis.

Bijvoorbeeld: laat A en B 2 personen zijn die slechts verschillen in één kenmerk, dan is de kansverhouding van A gelijk aan de kansverhouding van B maal de parameterwaarde in de regressie van dat kenmerk. In het geval dat persoon A *de overgang van uitkering naar loon of winst* weet te maken en B niet, neemt volgens kolom 1 van tabel B6.1 de kansverhouding van A met factor 13,9 toe ten opzichte van de kansverhouding van B.

Vermenigvuldigen van diverse factoren geeft de kansverhouding van een individu met de gecombineerde eigenschappen ten opzichte van een persoon met voor de rest dezelfde kenmerken, maar zonder deze combinatie van eigenschappen.

Uitstroomkans

Door vermenigvuldiging van alle relevante factoren wordt het mogelijk de verhouding van de uitstroom- en blijfkans voor een bepaald individu te berekenen. Laat de uitstroomkans gelijk zijn aan P, dan is per definitie de blijfkans gelijk aan 1-P. Dit betekent dat gegeven de absolute kansverhouding (C) de uitstroomkans uniek kan worden bepaald. Want uit:

$$\frac{p}{1 - P} = C \quad \text{volgt dat} \quad P = \frac{C}{1 + C}$$

Van deze eigenschap is in tabellen 6.5. en 6.6 gebruikgemaakt om de uitstroompercentages voor specifieke groepen te berekenen.

Tabel B6.1 Parameterschatting logistische regressie

	laag inkomen	
belangrijkste bron van huishoudensinkomen 1997		
uitkering	1	
loon of winst	7,9	
pensioen	1,8	
verandering in belangrijkste bron van huishoudensinkomen 1997-1998		
geen	1	
uitkering → loon of winst	13,9	
loon of winst → uitkering	0,4	
loon of winst → pensioen	1,4	*
uitkering → pensioen	3,3	
ethniciteit		
autochtoon	1	
eerste-generatieallochtoon	0,9	*
westerse allochtoon, tweede generatie	0,7	
niet-westerse allochtoon, tweede generatie	1,1	*
huishoudenssamenstelling op 31-12-1997		
alleenstaande, < 65 jaar	1	
alleenstaande, ≥ 65 jaar	1,2	*
eenoudergezin	1,0	*
(echt)paar met minderjarig(e) kind(eren)	0,6	
(echt)paar zonder minderjarige kinderen, < 65 jaar	1,1	*
(echt)paar zonder minderjarige kinderen, ≥ 65 jaar	1,7	
overige huishoudens	1,7	
verandering in huishoudenssamenstelling 1997-1998		
geen	1	
huwen/samenwonen	4,5	
scheiden/overlijden man	0,8	*
hoofd wordt 65 jaar	3,9	
duur van de periode met laag inkomen op 31-12- 1997		
1 jaar	1	
2 jaar	0,6	
3 jaar	0,4	
≥ 4 jaar	0,4	
relatieve afstand tot de lage-inkomensgrens ^a	15,0	
-2 log likelihood	6.782	
vrijheidsgraden	21	

* Niet significant verschillend van 1 bij een significantieniveau van 5%.

a De relatieve afstand tot de lage-inkomens-grens is de ratio van het gestandaardiseerde huishoudensinkomen en de lage-inkomensgrens respectievelijk het beleidsmatig minimum.

Bijlage bij hoofdstuk 7 Inkomensmobiliteit tussen huishoudens met lage inkomens van generatie op generatie

Tabel B7.1 Huishoudenskenmerken voor selecte steekproef in dit hoofdstuk en voor gehele steekproef, 1981/1998 (aandelen in procenten, leeftijden in jaren)

	steekproef	populatieschatting
laag inkomen		
kinderen 1998	8	14
ouders 1981 ^a	10	17
huishoudenssamenstelling 1998		
alleenstaande	21	34
eenoudergezin	2	4
(echt)paar met kinderen	37	24
(echt)paar zonder kinderen	40	38
belangrijkste inkomensbron 1998		
loon	85	57
pensioen	2	24
uitkering	5	12
land van herkomst kind 1998		
overig westers	7	9
niet-westers	3	7
geslacht van het hoofd huishouden 1998 ^b		
vrouw	18	
een- en meerverdiener 1998		
eenverdiener	24	17
gemiddelde leeftijd		
kinderen 1998	33	
ouders 1981	47	

a Voor de populatieschatting is het gemiddelde van 1977 en 1985 genomen.

b In dit hoofdstuk is het geslacht van het hoofd als volgt gedefinieerd: de vrouw is het hoofd van het huishouden als zij meer dan de helft van het besteedbare huishoudensinkomen inbrengt.

Bron: CBS (Inkomensstatistiek)

Tabel B7.2 Schattingsparameters van logistische regressie, 1998

huishoudenskenmerken 1998	schattingsparameter van hoofdterm	schattingsparameter van interactieterm ^a indien ouders in 1981 in de hoogste 80%-inkomensklasse
inkomen ouders 1981		
laagste 20%-inkomensklasse	0	
hoogste 80%-inkomensklasse	-1,7845	
huishoudenssamenstelling		
		**
alleenstaande	-1,4093	2,2034
eenoudergezin	0,7637	2,0820
(echt)paar met kinderen	1,1099	1,5516
(echt)paar zonder kinderen	-1,2066	1,8941
overig huishouden	0	0
geslacht		
		*
man	-0,4164	-0,0601
vrouw	0	0
aantal inkomensverwerwers		
		**
eenverdiener	2,6905	-0,7036 *
meerverdieners	0	0
belangrijkste inkomensbron		
		**
loon	-0,1338	-0,0143
winst	0,4743	-0,3375
pensioen	1,8712	-0,4776
uitkering	2,9336	0,0684
overig inkomen	0	0
land van herkomst		
Nederland	-0,3123	-0,0951
overig westers	-0,3217	0,2110
niet-westers	0	0
leeftijdsklasse kind		
		**
18-24 jaar	1,2580	*
25-29 jaar	0,0924	
30-34 jaar	0,0289	
35-39 jaar	-0,0920	
40-44 jaar	0,0994	
45-49 jaar	-0,1420	
50-54 jaar	-0,0635	
55-59 jaar	0,4141	
60-64 jaar	-0,9771	
≥ 65 jaar	0	

Tabel B7.2 (vervolg) Schattingsparameters van logistische regressie, 1998

huishoudenskenmerken 1998	schattingsparameter van hoofdterm	schattingsparameter van interactieterm ^a indien ouders in 1981 in de hoogste 80%-inkomensklasse
leeftijdsklasse ouder		
18-24 jaar	2,4314	*
25-29 jaar	0,6568	
30-34 jaar	0,6471	*
35-39 jaar	0,4129	
40-44 jaar	0,3982	
45-49 jaar	0,3087	
50-54 jaar	0,2177	
55-59 jaar	0,1093	
60-64 jaar	0,2473	
≥ 65 jaar	0	
constante	-1,9156	

a Dit is de interactieterm met het inkomen van de ouders in 1981. Als de ouders zich in de laagste 20%-inkomensklasse bevonden in 1981, dan is de interactieterm gelijk aan nul.

* Statistisch significant op 5%-niveau.

** Statistisch significant op 1%-niveau.

Uit de tabel blijkt dat de hoofdterm en de interactievariabelen van het lage inkomen in 1981, niet significant zijn. Met de zogenoemde Waldtoets is getoetst of groepen van variabelen significant zijn. De gezamenlijke interactietermen zijn in combinatie met de hoofdterm voor het lage inkomen wel statistisch significant op 1%-niveau. De hoofdterm voor het lage inkomen en de hoofdterm voor het land van herkomst zijn overigens zonder de gezamenlijke interactietermen eveneens statistisch significant (op resp. 1%- en 5%-niveau). De pseudo- R^2 van de gehele regressievergelijking is 27%. Deze is als volgt berekend: $(L0 - LM) / L0$, waarbij $L0$ de log likelihood is van het model met alleen een constante term en LM de log likelihood is van het weergegeven model. De waarde 0 correspondeert met de situatie waarin het model geen enkele verklaringskracht heeft, de waarde 1 correspondeert met een perfect bij de data passend model.

Voor elke combinatie van huishoudenskenmerken kan nu het aandeel van huishoudens met een laag inkomen, dat wil zeggen onder de 20%-inkomensgrens, berekend worden (zie bijvoorbeeld tabel 7.3 voor een aantal combinaties). Indien de ouders in 1981 een inkomen boven deze grens hadden, dienen de schattingsparameters van zowel de hoofd- als de interactietermen voor de desbetreffende huishoudenskenmerken te worden opgeteld. Het resulterende getal is gelijk aan de logit, dat wil zeggen aan $\log(p_{\text{laag}} / (1 - p_{\text{laag}}))$. Hieruit kan het aandeel huishoudens met een laag inkomen in 1998 voor de desbetreffende huishoudenskenmerken worden berekend ($= p_{\text{laag}}$). Indien de ouders in 1981 een inkomen onder de 20%-inkomensgrens hadden, moeten geen interactietermen worden meegeteld. Het verschil in aandeel bij beide inkomenssituaties van de ouders is de additionele kans op een laag inkomen.

LITERATUUR

- Van der Aa et al. (1998)
P. van der Aa, R. van Berkel, J. van den Bergh, A. Brand, A. Dekker, J. Kervel en T. Wentink. Sociale activering. Ervaringen van Rotterdamse deelnemers. Utrecht: Uitgeverij Jan van Arkel, 1998.
- Arbeidsvoorziening (1998)
Hoe zoeken werkzoekenden, rapportage 1997. Zoetermeer: Arbeidsvoorziening Nederland, 1998.
- Becker en Tomes (1979)
G.S. Becker en N. Tomes. An equilibrium theory of the distribution of income and intergenerational mobility. In: *Journal of political economy* 87 (1979) (1153-1189).
- Becker en Tomes (1986)
G.S. Becker en N. Tomes. Human capital and the rise and fall of families. In: *Journal of labor economics* 4 (1986) (S1-S39).
- De Beer (2000)
P. de Beer. Banengroei en hardnekkige armoede. In: G. Engbersen, J.C. Vrooman en E. Snel (red.). *Balans van het armoedebeleid. Vijfde jaarrapport armoede en sociale uitsluiting*. Amsterdam: Amsterdam University Press, 2000.
- Blau (1999)
D.M. Blau. The effect of income on child development. In: *Review of economics and statistics* 81 (1999) (261-276).
- Bosch et al. (1997)
L. Bosch, H. Bosselaar en W. Zwinkels. Zelfstandigen en armoede. In: G. Engbersen, J.C. Vrooman en E. Snel (red.). *De kwetsbaren. Tweede jaarrapport armoede en sociale uitsluiting*. Amsterdam: Amsterdam University Press, 1997.
- CBS (1999a)
Allochtonen in Nederland. Voorburg/Heerlen: Centraal Bureau voor de Statistiek, 1999.
- CBS (1999b)
Jaarboek welvaartsverdeling 1999. Feiten en cijfers over inkomen en consumptie in Nederland. Voorburg/Heerlen: Centraal Bureau voor de Statistiek, 1999.
- CBS (1999c)
Nationale rekeningen 1999. Voorburg/Heerlen: Centraal Bureau voor de Statistiek, 1999.
- CBS (2000b)
De Nederlandse conjunctuur. Voorburg/Heerlen: Centraal Bureau voor de Statistiek, 1999.
- CBS (2000a)
Jaarboek welvaartsverdeling 2000. Feiten en cijfers over inkomen en consumptie in Nederland. Voorburg/Heerlen: Centraal Bureau voor de Statistiek, 2000.
- CBS (2000c)
Centraal Bureau voor de Statistiek. *Income poverty and social exclusion in the European Union member states*. Voorburg/Heerlen: Centraal Bureau voor de Statistiek, 2000 (nog te verschijnen).
- CBS/SCP (2000)
Het meten van armoede: een armoedegrens gebaseerd op consumptie. Voorburg/Heerlen/Den Haag: Centraal Bureau voor de Statistiek, Sociaal en Cultureel Planbureau, 2000.
- Citro en Michael (1995)
C.F. Citro en R.T. Michael (red.). *Measuring poverty: a new approach*. Washington: National Academy Press, 1995.
- Corak en Heisz (1999)
M. Corak en A. Heisz. The intergenerational earnings and income mobility of Canadian men. In: *Journal of human resources* 34 (1999) (504-533).
- Cörvers (2000)
J.G.F. Cörvers. Als je voor een dubbeltje geboren bent... Verandering van inkomen tussen opeenvolgende generaties. In: *Jaarboek welvaartsverdeling*. Voorburg/Heerlen: Centraal Bureau voor de Statistiek, 2000 (63-66).
- Dronkers en Bakker (1986)
J. Dronkers en B.F.M. Bakker. Van het dubbeltje en het kwartje: de relatie tussen milieu, onderwijs, partnerkeuze, beroep en gezinsinkomen. In: *Economisch statistische berichten* 71 (1986) (1184-1189).

- Engelen et al. (1999)
M. Engelen, S. Bunt en L. Samson. Activeringsinstrumenten in de Bijstandswet. Deelrapport: arbeidsverplichtingen. Den Haag/Leiden: ministerie van SZW/Research voor Beleid, 1999.
- Eurostat (1998)
Eurostat. Statistics on social exclusion and poverty. Recommendations from the Task Force on Social Exclusion and Poverty Statistics. Luxembourg: Eurostat, 1998 (DOC/E2/SEP/5/98).
- Garner et al. (1998)
T.I. Garner, K. Short, S. Shipp, C. Nelson, en G. Paulin. Experimental poverty measurement for the 1990s. In: Monthly labor review (1998) (39-61).
- Goldberger (1989)
A.S. Goldberger. Economic and mechanical models of intergenerational transmission. In: American economic review 79 (1989) (504-513).
- De Graaf (1987)
P.M. de Graaf. De invloed van financiële en culturele hulpbronnen in onderwijsloopbanen. Nijmegen: ITS, 1987 (dissertatie).
- Gijsberts (1993)
M. Gijsberts. Culturele veranderingen: het wegen waard? Rijswijk: Sociaal en Cultureel Planbureau, 1993.
- Houtman (1994)
D. Houtman. Werkloosheid en sociale rechtvaardigheid. Oordelen over de rechten en plichten van werklozen. Amsterdam/Meppel: Boom, 1994.
- Keuzenkamp en Hooghiemstra (2000)
S. Keuzenkamp en E. Hooghiemstra (red.). De kunst van het combineren. Taakverdeling onder partners. Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau, 2000.
- Lindeman (1996)
E. Lindeman. Participatie in vrijwilligerswerk. Amsterdam: Thesis Publishers, 1996.
- Middendorp (1978)
C.P. Middendorp. Progressiveness and conservatism. The fundamental dimensions of ideological controversy and their relationship to social class. Berlin/New York: Mouton-De Gruyter, 1978.
- Middendorp (1991)
C.P. Middendorp. Ideology in Dutch policies — the democratic system reconsidered 1970-1985. Assen/Maastricht: Van Gorcum, 1991.
- Mikulic et al. (1999)
B. Mikulic, G. Linden, J. Pelsers en J. Schiepers. Social reporting: reconciliation of sources and dissemination of data. The ECHP non-monetary variables as (potential) indicators of poverty and social exclusion in the European Union. Heerlen: Centraal Bureau voor de Statistiek, 1999.
- Mulligan (2000)
C.B. Mulligan. Galton versus the human capital approach to inheritance. In: Journal of political economy 107 (2000) (S184-S224).
- OSA (1989)
Wie werkt zwart? Den Haag: Organisatie voor Strategisch Arbeidsmarktonderzoek, 1989 (Voorstudie V-30).
- Peters (1992)
H.E. Peters. Patterns of intergenerational mobility in income and earnings. In: Review of economics and statistics 74 (1992) (456-466).
- Renooy (1990)
Piet H. Renooy. The informal economy. Amsterdam: Nederlands Geografische Studies, 1990.
- Schiepers en Pommer (1998)
J.M.P. Schiepers en E.J. Pommer. Kostenverschillen tussen huishoudens. In: Armoedemonitor 1998. Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau/VUGA, 1998 (51-72).
- SCP (1998)
Sociaal en Cultureel Rapport 1998 - 25 jaar sociale verandering. Rijswijk: Sociaal en Cultureel Planbureau, 1998.
- SCP (2000)
De maat van de verzorgingsstaat. Inrichting en werking van het sociaal-economisch bestel in elf westerse landen. Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau, 2000.
- SCP/CBS (1997)
Sociaal en Cultureel Planbureau/Centraal Bureau voor de Statistiek. Armoedemonitor 1997. Rijswijk/Den Haag: SCP/VUGA, 1997.

- SCP/CBS (1998)
Sociaal en Cultureel Planbureau/Centraal Bureau voor de Statistiek. Armoedemonitor 1998. Den Haag: SCP/Elsevier bedrijfsinformatie, 1998.
- SCP/CBS (1999)
Sociaal en Cultureel Planbureau/Centraal Bureau voor de Statistiek. Armoedemonitor 1999. Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau/Elsevier bedrijfsinformatie, 1999.
- Sleijpen en Dirven (1999)
G. Sleijpen en H.J. Dirven. The validation of income in the Dutch ECHP. Heerlen: Centraal Bureau voor de Statistiek, 1999.
- VROM (1999)
Wonen in de 21e eeuw. Evaluatie nota Volkshuisvesting in de jaren negentig. Den Haag: ministerie van Volkshuisvesting, Ruimtelijke Ordening en Milieubeheer, 1999.
- Vrooman en Snel (1999)
C. Vrooman en E. Snel. Op zoek naar de echte armen. In: G. Engbersen, J.C. Vrooman en E. Snel. Armoede en verzorgingsstaat. Vierde jaarrapport armoede en sociale uitsluiting. Amsterdam: Amsterdam University Press, 1999
- Wildeboer Schut et al. (2000)
J.M. Wildeboer Schut, J.C. Vrooman en P.T. de Beer. De maat van de verzorgingsstaat. Inrichting en werking van het sociaal-economisch bestel in elf westerse landen. Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau, 2000.
- De Witte en Scheepers (1999)
H. de Witte en P. Scheepers (red.). Ideology in the low countries. Trends, models and lacunae. Assen/Maastricht: Van Gorcum, 1999.
- WRR (1990)
Wetenschappelijke Raad voor het Regeringsbeleid. Een werkend perspectief. Den Haag: Sdu, 1990 (Rapport 38).

Werkprogramma

Het Sociaal en Cultureel Planbureau stelt elke twee jaar zijn Werkprogramma vast. De tekst van het lopende programma (2000-2001) is te vinden op de website van het SCP: www.scp.nl.

SCP-publicaties

Onderstaande lijst bevat een selectie van publicaties van het Sociaal en Cultureel Planbureau. Deze publicaties zijn verkrijgbaar bij de boekhandel (prijswijzigingen voorbehouden). Een complete lijst is te vinden op de website van het SCP: www.scp.nl.

Sociale en Culturele Rapporten

Sociaal en Cultureel Rapport 1998. ISBN 90-5749-114-1 (f 90,50/€ 41)

Sociaal en Cultureel Rapport 2000. ISBN 90-377-0015-2 (f 75,00/€ 34)

Nederlandse populaire versie van het SCR 1998

Een kwart eeuw sociale verandering in Nederland; de kerngegevens uit het Sociaal en Cultureel Rapport. Carlo van Praag en Wilfried Uitterhoeve. ISBN 90-6168-662-8 (f 24,50/€ 11)

Engelse populaire versie van het SCR 1998

25 years of social change in the Netherlands; Key data from the Social and Cultural Report. Carlo van Praag and Wilfried Uitterhoeve. ISBN 90-6168-580-x (f 24,50/€ 11)

Sociale en Culturele Studies

- 23 Leesgewoonten. (1996) ISBN 90-5250-915-8 (f 60,00/€27)
- 24 Secularisatie en alternatieve zingeving in Nederland. (1997) ISBN 90-5250-930-1 (f 51,00/€ 23)
- 25 Trends in onderwijsdeelname. (1998) ISBN 90-5749-110-9 (f 51,00€ 23)
- 26 Tussen bed en budget. (1998) ISBN 90-5749-119-2 (f 62,00€ 28)
- 27 De stad op straat. (1999) ISBN 90-5749-120-6 (f 51,00€ 23)
- 28 Scholen onder druk. (1999) ISBN 90-5749-138-9 (f 62,00€ 28)
- 29 Naar andere tijden? (1999) ISBN 90-5749-510-4 (f 51,00€ 23)

Cahiers

- 147 Rapportage gehandicapten 1997 (1998) ISBN 90-5749-111-7 (f 47,00/€ 21)
- 148 Rapportage jeugd 1997 (1998) ISBN 90-5749-112-5 (f 36,00/€ 16)
- 149 Sociale en Culturele Verkenningen 1998. ISBN 90-5749-113-3 (f 36,00/€ 16)
- 150 Een bestaan zonder baan (1998). ISBN 90-5749-115-X (f 36,00/€ 16)
- 151 Armoedemonitor 1998. ISBN 90-5749-116-8 (f 41,50/€ 19)

- 152 Van hoog naar laag; van laag naar hoog (1998). ISBN 90-5749-117-6 (f 36,00/€ 16)
- 153 Rapportage minderheden 1998 (1998). ISBN 90-5749-118-4 (f 52,00/€ 24)
- 154 Vrijwilligerswerk vergeleken: Nederland in internationaal en historisch perspectief. Civil society en vrijwilligerswerk 3 (1999). ISBN 90-5749-121-4 (f 47,00/€ 21)
- 155 Rapportage ouderen 1998 (1999) ISBN 90-5749-122-2 (f 47,00/€ 21)
- 156 Verspilde energie? Wat doen en laten Nederlanders voor het milieu (1999) ISBN 90-5749-123-0 (f 31,00/€ 14)
- 157 Sociale en Culturele Verkenningen 1999 (1999) ISBN 90-5749-130-3 (f 41,50/€ 19)
- 158 Naar draagkracht (1999) Een verkennend onderzoek naar draagvlak en draagkracht voor de vermaatschappelijking in de geestelijke gezondheidszorg. ISBN 90-5749-131-1 (f 36,00/€ 16)
- 159 Variatie in participatie. Achtergronden van arbeidsdeelname van allochtone en autochtone vrouwen (1999) ISBN 90-5749-133-8 (f 31,00/€ 14)
- 160 Rapportage minderheden 1999 (1999). Positie in het onderwijs en op de arbeidsmarkt. ISBN 90-5749-136-2 (f 52,00/€ 24)
- 161 Lokaal jeugdbeleid (1999). Een inventariserend onderzoek. ISBN 90-5749-134-6 (f 31,00/€ 14)
- 162 Tussen overschot en tekort (1999). De aansluiting tussen onderwijs en arbeid in de quataire sector en in de marktsector vergeleken (1999). ISBN 90-5749-135-4 (f 36,00/€ 16)
- 163 Armoedemonitor 1999 (1999). SCP/CBS. ISBN 90-5749-140-0 (f 41,50/€ 19)
- 164 Gemeentelijk onderwijsachterstandenbeleid (1999). Een inhoudelijke en bestuurlijke typering. ISBN 90-5749-517-1 (f 31,00/€ 14)
- 165 Duurzaam milieu, vergankelijke aandacht. Een onderzoek naar meningen, media en milieu (2000). ISBN 90-5749-524-4 (f 31,00/€ 14).
- 166 Het bereik van de kunsten. Het culturele draagvlak deel 4 (2000). ISBN 90-5749-511-2 (f 41,50/€ 19)
- 167 Digitalisering van de leefwereld. Een onderzoek naar informatie- en communicatietechnologie en sociale ongelijkheid (2000) ISBN 90-5749-518-X (f 41,50/€ 19)
- 168 Rapportage gehandicapten 2000. Arbeidsmarktpositie en financiële situatie van mensen met beperkingen en/of chronische ziekten (2000) ISBN 90-377-00-136 (f 39,95/€ 18)

SCP Uitgaves

- 2000/1 De maat van de verzorgingsstaat. Inrichting en werking van het sociaal-economisch bestel in elf westerse landen (2000). ISBN 90-377-0014-4 (f 35,00/€ 16)
- 2000/2 Sociaal en Cultureel Rapport 2000. ISBN 90-377-0015-2 (f 75,00/€ 34)
- 2000/3 Secularisatie in de jaren negentig. Kerklidmaatschap, veranderingen in opvattingen en een prognose (2000). ISBN 90-377-0019-5 (f 25,00/€ 11)
- 2000/4 De kunst van het combineren. Taakverdeling onder partners (2000). ISBN 90-377-0021-7 (f 35,00/€ 16)
- 2000/5 Emancipatiemonitor 2000 (2000). ISBN 90-377-0022-5 (f 35,00/€ 16).
- 2000/6 Armoedemonitor 2000 (2000). ISBN 90-377-0026-8 (f 40,00/€ 18).